

**Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський університет імені Василя Стефаника**

Сергій Адамович

**Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-
політичному житті західноукраїнських земель
(1914-1918 рр.)**

Івано-Франківськ

Місто НВ

2003

ББК 63.3 (4 Укр) 52

А – 28

Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914-1918 рр.). – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2003. – 148 с.

У книзі досліджено стосунки наддніпрянських політемігрантів із західноукраїнським політичними та громадськими організаціями в період Першої світової війни, їх роль у національно-духовному житті регіону.

Для науковців, студентів вузів та широкого загалу читачів.

Рецензенти:

Карпенко О.Ю., доктор історичних наук, професор (м.Івано-Франківськ)
Патер І.Г., доктор історичних наук, провідний науковий співробітник
Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України (м.Львів)
Нагорняк М.М., кандидат історичних наук, доцент, заступник начальника
Прикарпатської філії НАВС України з наукової роботи (м.Івано-Франківськ)

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, протокол №7 від 1 квітня 2003 р.

ISBN 966-8090-37-3

© С.Адамович, 2003
© Видавництво “Місто НВ”, 2003

Зміст

Передмова	4	
Розділ I. Джерела та історіографія проблеми дослідження		
Розділ II. Еволюція ідейно-теоретичних поглядів наддніпрянської політичної еміграції в Австро- Угорщині.....		19
2.1. Наддніпрянська політеміграція в Австро-Угорщині напередодні Першої світової війни.....	19	
2.2. Створення Союзу визволення України.....	31	
Розділ III. Зв'язки наддніпрянської політичної еміграції з українськими політичними організаціями Австро- Угорщини (1914-1918 рр.).....		41
3.1. Протиріччя в середовищі наддніпрянських емігрантів та боротьба за політичні впливи.....	41	
3.2. Стосунки СВУ з Головною Українською Радою (серпень 1914 – квітень 1915 рр.).....	52	
3.3. Співпраця наддніпрянської еміграції з західноукраїнськими полі- тичними організаціями (травень 1915 – червень 1918 рр.).....	69	
Розділ IV. Роль СВУ в піднесенні національної свідомості українців.....		92
4.1. Участь СВУ в розбудові Українського Січового Стрілецтва.....	92	
4.2. Національно-освітня діяльність наддніпрянців на Волині, Холмщині і Підляшші.....	102	
4.3. Вплив наддніпрянських політемігрантів на національно- духовне життя західноукраїнського регіону.....	114	
Висновки.....	125	
Список використаних джерел і літератури.....	127	
Додатки.....	145	

Передмова

На сучасному етапі в Україні тривають процеси реформування усіх сфер життя, відбувається активний пошук шляхів подальшого розвитку суспільства. Через низку об'єктивних і суб'єктивних причин у державі продовжують існувати політико-економічні, культурні і ментальні регіональні відмінності, політичні партії не мають значного впливу на суспільно-політичне життя, на належному науковому рівні не обґрунтовано державну ідеологію.

Вивчення історії українських політичних партій і громадських об'єднань та аналіз перших практичних спроб реалізувати ідею соборності сприятиме проведенню державної політики, яка б забезпечувала процес становлення незалежної демократичної правової України. У цьому контексті значний науковий і практичний інтерес становить дослідження співпраці наддніпрянської політичної еміграції Австро-Угорщини із західноукраїнськими політичними структурами та їх вплив на суспільно-політичні процеси в регіоні у 1914-1918 рр.

На початку Першої світової війни у результаті трансформації ідейних засад наддніпрянської соціал-демократичної еміграції в національно-державницькому напрямку було створено Союз визволення України (СВУ). Ця організація підтримувала тісні стосунки із західноукраїнськими політичними та громадськими структурами, розгорнула широку національно-освітню працю на Волині, Холмщині і Підляшші, своєю видавничою діяльністю вплинула на зростання політичної свідомості українського населення Галичини і Буковини. Між Союзом та політемігрантами, що залишилися поза його межами (Д.Донцов, В.Степанківський, М.Залізник, Л.Юркевич та ін.), існували конфронтаційні відносини та велась боротьба за політичні впливи.

Упродовж тривалого часу дане питання з ідеологічних причин замовчувалося, а не рідко і фальсифікувалося. Із здобуттям Україною незалежності стало можливим об'єктивне вивчення національної історії. Однак на сьогодні ще не проведено комплексного дослідження політичної історії Галичини і Буковини в роки Першої світової війни. Крім того, відсутні узагальнюючі чи спеціальні праці, в яких було б подано оцінку ролі наддніпрянської еміграції в суспільно-політичних процесах у західноукраїнських землях.

Олександр Сич,
заступник з гуманітарних питань
міського голови Івано-Франківська

Розділ I

Джерела та історіографія проблеми дослідження

Джерельну базу дослідження насамперед склали неопубліковані документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ України). Зокрема, у фонді 4405 “Союз визволення України” містяться справи, які безпосередньо стосуються історії СВУ і розкривають стосунки цієї організації з галицькими і буковинськими політичними об’єднаннями. Значну частину документів фонду становлять звіти членів СВУ, офіційні звернення, заяви, програмові документи, численні науково-публіцистичні праці, листування видавництва СВУ, добірки газетних вирізок про Союз. В окремих справах зібрано листування офіцерів УСС і Бюро культурної помочі з СВУ, представлено частину епістолярної спадщини західноукраїнських діячів В.Бачинського, Р.Домбчевського, О.Кобилянської, М.Кордуби, І.Крип’якевича, М.Лозинського, В.Охримовича.

Надзвичайно важливе значення для нашої праці має фонд 3807 “Жук Андрій Ілліч, секретар ЦК УСДРП (1906-1907)...”. У ньому зібрано матеріали Закордонної групи УСДРП, які дозволяють простежити еволюцію ідейно-політичних поглядів української соціал-демократії упродовж 1907-1910 рр. Крім того, в особистому фонді А.Жука зберігаються протоколи засідань Головної Української Ради (ГУР), Народного комітету, Загальної Української Ради (ЗУР).

Згадані протоколи є копіями, зробленими з оригіналів архіву К.Левицького. Зауважимо, що архівні добірки документів К.Левицького і В.Темницького у 20-х рр. ХХ ст. були передані у Львів, а А.Жук свої фонди передав у Музей визвольної боротьби України у Празі в жовтні 1943 р. [4; арк.1а].

У названих вище документах вміщено значний обсяг інформації з історії діяльності ГУР і ЗУР, які дозволяють скласти уявлення про тогочасні суспільно-політичні процеси в західноукраїнських землях, висвітлюють участь наддніпрянських політемігрантів у роботі західноукраїнських міжпартійних структур. У цьому фонді також зберігаються звернення, меморандуми, повідомлення ГУР, листування цієї організації з СВУ, листи Бойової Управи, Пресової квартири УСС, окремих стрільців до Союзу.

У ході дослідження використовувався фонд 4465с “Колекція окремих документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій і осіб”. У ньому, зокрема, зберігаються протоколи засідань Бойової Управи УСС у Відні, матеріали Українського пресового бюро в Лозанні, відозви та видання СВУ. Добірка матеріалів фонду 3805 “Колекція документальних матеріалів про діяльність українських буржуазно-націоналістичних партій РУП – УСДРП” ілюструє ідеологічні трансформації в середовищі української соціал-демократії періоду 1907-1914 рр.

Матеріали, які становили архів СВУ, були передані в Музей визвольної боротьби України у м. Празі, однак після Другої світової війни його фонди опинились під контролем радянських спецслужб, і вже 19 червня 1945 р.

“Смерш” наклав “заборону” на всі матеріали музею. У квітні 1946 р. відомого українського діяча С.Наріжного було затверджено на посаді директора музею, але 26 березня 1948 р. заклад офіційно закрили. Незабаром частину фондів було відправлено в СРСР [211, с.158]. І тільки в наш час дослідники отримали доступ до цих документів.

Певний інтерес для дослідника становили матеріали Центрального державного історичного архіву України в м. Києві (ф.274 “Київське губернське жандармське управління”, ф.307 “Помічник начальника Харківського губернського жандармського управління”, ф.320 “Полтавське губернське жандармське управління”, ф.336 “Харківське губернське жандармське управління”, ф.365 “Тимчасове жандармське управління військового генерал-губернаторства в Галичині”, ф.385 “Жандармське управління м. Одеси”, ф.1599 “Помічник начальника Волинського губернського жандармського управління в Житомирському, Овруцькому і Староконстантинівському повітах”), в яких вміщено інформацію про нелегальну діяльність наддніпрянських політемігрантів у Галичині у 1914-1915 рр. та про плани висадки українського десанту на Кубані.

Значна кількість архівних матеріалів, що розкриває стосунки наддніпрянської політеміграції з галицькими політичними і громадськими організаціями, зберігається у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові.

Так, матеріали фонду 769 “Український комітет у Лондоні (1912-1914 рр.)” стосуються співпраці секретаря комітету Дж.Раффаловича з Українським інформаційним комітетом. Стаття В.Дорошенка “Українознавство в Україні і Росії” (фонд 365 “Дорошенко В., (1879 – 1963) бібліограф, літературознавець, директор бібліотеки НТШ у Львові”) містить важливу інформацію про наради наддніпрянських політемігрантів у березні 1911 р. та діяльність Молодоукраїнського комітету і Українського інформаційного комітету. Нами було використано також листування Молодоукраїнського комітету з редакцією газети “Діло” (фонд 779 “Редакція газети “Діло” (1884-1939 рр.)”).

Статутні документи, листи і звернення, протоколи засідань і резолюції ЗУР, які зберігаються у фонді 440 “Загальна українська національна рада, м. Відень (1915-1917 рр.)”, дозволили нам дослідити діяльність наддніпрянських політемігрантів у структурі Загальної Української Ради.

У фонді 581 “Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР (1914-1939 рр.)” зберігається послання українських депутатів австрійського парламенту до українських товариств у США, в якому критично проаналізовано діяльність К.Левицького і М.Василька в 1914 – на початку 1915 рр., натомість позитивно оцінюється роль СВУ і опозиційної групи в національно-демократичній партії у суспільно-політичних процесах.

Офіційні австрійські звіти про діяльність наддніпрянських політичних структур і їх стосунки з галицькими партіями і громадсько-політичними організаціями зберігаються у фонді 146 “Галицьке намісництво, м. Львів (1854-1921 рр.)”.

У фонді 746 “Українська парламентарна репрезентація в австрійському парламенті, м. Відень (1915-1917 рр.)” зібрано офіційні звернення українських установ до австрійського уряду, листування українських діячів, ряд науково-публіцистичних статей. Серед документів фонду зберігається також цікавий для нас “Лист Союзу Визволення України Центральної німецької станиці в Берліні про неможливість створення самостійної Української держави з південних областей Росії”.

Протиріччя в середовищі наддніпрянської політеміграції в період Першої світової війни ілюструють рукописні спогади В.Левинського “В брудах світової війни”, які зберігаються у фонді 387 “Левинський В., публіцист, політичний діяч (1880 – 1953 рр.)”. Його листування з М.Ганкевичем і Л.Ганкевичем певною мірою дало можливість скласти уявлення про ставлення галицької соціал-демократії до наддніпрянських політемігрантів.

Документи фонду 395 “Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих земель, м. Львів (1915-1918 рр.)” складаються в основному з меморандумів, протоколів засідань, звітів, листування І.Крип’якевича з комісаріатами УССів на Волині, українськими діячами Холмщини і Волині та інших матеріалів про відкриття і роботу українських шкіл на захоплених Австро-Угорщиною і Німеччиною українських землях Російської імперії. У них яскраво відображено роль і місце СВУ в національно-освітній роботі на територіях Холмщини та Волині. Ці матеріали перебували у фондах “Музею Визвольної Боротьби України”. У 1958 р. вони надійшли в Центральний державний історичний архів України у м. Києві, в 1951 і 1963 рр. потрапили до сховищ ЦДІА України у м. Львові.

Культурно-освітні процеси в Галичині періоду Першої світової війни відображені в документах фонду 391 “Загальноукраїнська Культурна Рада, м. Відень (1914-1924 рр.)”. У справах названого фонду задокументовано факти співпраці наддніпрянської політеміграції з освітніми та культурними організаціями Галичини.

Значний масив документів з історії суспільно-політичних процесів у західноукраїнських землях упродовж 1914-1918 рр. зберігається у фонді 309 “Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів (1873-1939, 1941-1944)”. Зокрема, для написання дисертаційного дослідження нами було використано листування В.Дорошенка і І.Крип’якевича з керівництвом НТШ, протоколи засідань членів правління товариства, рукописи статей українських авторів і вирізки з газет про становище в українських землях у 1914-1917 рр., листи А.Жука до Є.Олесницького. Документи ряду справ розкривають співпрацю “Львівського комітету Союзу визволення України для помочи полоненим-українцям в Галичині” з наддніпрянськими політемігрантами.

У фонді 360 “Старосольський В., (1878 – 1942 рр.) адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч...” зберігається листування діяча з членами СВУ, а також стаття Д.Донцова “До моїх політичних однодумців (З приводу т.зв. “Союзу визволення України)””. Саме вона спровокувала влітку 1915 р. чергове загострення протиріч у середовищі наддніпрянських емігрантів. Науковий інтерес для нас також становить листування В.Дорошенка і А.Жука з

О.Назаруком і С.Томашівським (фонд 359 “Назарук О., (1883 – 1940 рр.) адвокат, письменник, громадський і політичний діяч”; фонд 368 “Томашівський С., (1875 – 1930) історик”).

Свідчення співпраці наддніпрянських політемігрантів із структурами УСС знаходимо у фонді 353 “Легіон українських січових стрільців, м. Львів (1914-1921 рр.)”. Особливий інтерес для нас становить справа 17, в якій зберігається “Текст умов Бойової Управи УСС для організації походу Українських Січових Стрільців і турецької армії проти Росії”.

У фонді 694 “Колекція документів до історії перебування російських військ на території Галичини в період Першої світової війни (1914-1919 рр.)” інтерес для дослідника становила справа 20 “Донесення про приїзд до Львова Д.Донцова (1914-1915)”, зміст якої підтверджує факт підпільної діяльності наддніпрянських політемігрантів в окупованій російськими військами Галичині.

Суспільно-політичну ситуацію в Буковині у досліджуваний період ілюструють матеріали Державного архіву Чернівецької області. Зокрема, у фонді 283 “Канцелярія Чернівецького губернатора, м. Чернівці” зібрані постанови і розпорядження, листування російської окупаційної влади краю, протоколи засідань міських магістратів, звіти про австрійські репресії.

У фонді 3 “Крайове управління Буковини (1854-1918 рр.)” сконцентрована значна частина документації австрійської військової адміністрації. Особливе зацікавлення викликала справа 12781, у якій міститься листування ЗУР з австрійським Міністерством внутрішніх справ з приводу переведення буковинських православних священників на Волинь.

Незначна частина архівних документів з досліджуваної проблеми зосереджена у Державному архіві Івано-Франківської області. Так, у фонді Р-909 зберігається надана Центральним державним військовим історичним архівом у м. Москві добірка матеріалів про події Першої світової війни на території теперішньої Івано-Франківської області. Інструкції і накази російської адміністрації, що містяться у фонді 595 “Канцелярія начальника Долинського повіту Львівської губернії (1914-1915 рр.)”, характеризують ставлення окупаційної влади до населення Галичини. Необхідно виокремити також аналітичну довідку відділу суспільної безпеки Станіславського воєводства від 27 серпня 1927 р. (фонд 2 “Станіславське воєводське управління, м. Станіслав”, справа 525). У ній польська поліція нерозривно пов’язує СБУ з українськими політичними організаціями Галичини середини 20-х рр. ХХ ст.

Нами використовувались також матеріали Архіву Українського католицького університету св. Климента Папи у м. Римі (фонд “Колекція документів ЗУНР”), в якому зберігається частина документів Загальної Української Ради. Матеріали надані доктором історичних наук, професором О.Карпенком.

Значний обсяг інформації з досліджуваної проблеми зосереджено у тогочасних періодичних виданнях. Зокрема, для нас неабиякий інтерес становили публікації основного друкованого органу СБУ – “Вістника Союзу Визволення України” (1914-1917 рр.). У 1918 р. він виходив під назвою

“Вістник політики, літератури й життя”. На сторінках цього видання відображено діяльність СВУ, помітну увагу приділено суспільно-політичним процесам у західноукраїнському регіоні і стосункам наддніпрянських політемігрантів з ГУР і ЗУР.

Діяльність західноукраїнських політичних організацій і СВУ у своїх статтях висвітлювали контрольовані К.Левицьким і М.Васильком часописи “Діло” (1914-1918 рр.) та “Свобода” (1915-1917 рр.). Натомість зміст матеріалів “Українського слова”(1915-1917 рр.) свідчить про прихильність її видавців до сил опозиційних галицькому політичному проводу.

Публікації у стрілецькому часописі “Шляхи”(1915-1918 рр.) дали змогу простежити політичні настрої січового стрілецтва. Крім того, у виданні активно публікувався відомий наддніпрянський політичний діяч Д.Донцов.

Соціал-демократичні видання “Праця” (1910 р.), “Наш голос” (1910 р.), “Вперед” (1913 р.) і “Робітничий прапор” (1915 р.), окремі номери яких збереглися у фондах ЦДАВОВУ України, значною мірою допомогли визначити еволюцію ідейно-політичних поглядів наддніпрянської соціал-демократії у досліджуваний період.

Ряд видань міжвоєнного періоду (“Визволення” (1923 р.); календар-альманах “Дніпро” (1923-1940 рр.); “Літопис Червоної Калини” (1929-1939 рр.); календар “Червоної Калини” (1922-1931 рр.) опублікували численні спогади і документальні матеріали про суспільно-політичні процеси у західноукраїнських землях у період Першої світової війни.

Свої програмові засади і діяльність СВУ активно пропагував через власні видання, брошури [119; 122; 101; 113; 232]. Тогочасні праці М.Залізняка розкривають ідейні засади Закордонної групи Української партії соціалістів-революціонерів [117; 107].

Ще під час Першої світової війни ряд західноукраїнських діячів М.Возняк, Р.Заклинський, В.Левицький, М.Лозинський, В.Темницький, Ф.Федорців, Л.Цегельський опублікували праці, в яких було подано аналіз становища українства в Австро-Угорщині, описано українські зовнішньополітичні концепції, досліджено діяльність західноукраїнських політичних структур і СВУ [210; 180; 110; 112; 163; 152; 125; 126].

У працях тогочасних російських авторів М.Богдановича, П.Казанського подана офіційна імперська оцінка подій у Східній Галичині в 1914 р. [99; 108].

Питання, порушені в монографії, знайшли своє відображення у збірниках документів та матеріалів [114; 118; 123; 116]. Цікаві документи вміщено в багатотомному збірнику джерел “Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 deren Bedeutung und historische Hintergrunde”, який підготував до друку і опублікував у Філадельфії в 1966 р. Т.Горнікевич. У першому томі цього збірника зібрано листування австрійських урядовців, офіційні розпорядження і накази австрійської влади, зміст яких висвітлює тогочасні суспільно-політичні процеси в західноукраїнському регіоні і ставлення до українського питання Австро-Угорщини. Крім того, у збірнику представлено значну кількість меморандумів, листів та іншої документації українських політичних і громадських організацій

Галичини і Буковини. У більш ніж 50 документах розкрито діяльність СВУ та підготовку до висадки української експедиції на Кубань восени 1914 р. [127].

Серед мемуарної літератури перш за все виокремимо спогади члена президії Союзу визволення України А.Жука. Особливо цінні його документально-мемуарні праці, в яких розкрито ідейні витoki, генезис та програмові засади СВУ [137; 141; 142]. Діяльність наддніпрянських політемігрантів наприкінці війни описано у спогадах його сина, Ю.Жука [143].

Мемуари члена Союзу О.Скоропис-Йолтуховського в основному присвячені стосункам СВУ з Австро-Угорщиною і Німеччиною. У них також проаналізовано роль галицьких і буковинських політиків у розриві офіційних відносин між Союзом і Австрією на початку 1915 р. [162]. Діяльність А.Жука знайшла відображення в спогадах В.Дорошенка [135].

Загальний аналіз діяльності наддніпрянської політеміграції в Австро-Угорщині напередодні і в роки Першої світової війни здійснено в документально-мемуарних працях І.Німчука [156; 155]. Історії СВУ присвячено працю західноукраїнського діяча, колишнього співробітника Союзу в таборах В.Сімовича [161].

Науковий інтерес для нас становить тогочасна публіцистична спадщина Д.Донцова, а також його спогади “Рік 1918, Київ” [104; 134; 106; 105]. Оцінку діяльності К.Левицького з точки зору наддніпрянського політемігранта та аналіз спроби організації українсько-турецького десанту на Кубані здійснив у своїх документальних розвідках М.Залізняк [144; 145].

Важливим джерелом для дослідження суспільно-політичних процесів в Галичині періоду Першої світової війни стали спогади президента ГУР і ЗУР, керівника національно-демократичної партії К.Левицького “Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918 рр.” Ця праця базується на значному документальному матеріалі, разом з тим певною мірою виправдовує діяльність її автора [289].

Позицію буковинських політиків, прихильних до М.Василька, висвітлив у своїх спогадах О.Попович. Однак, відзначимо, діяльність ГУР і ЗУР розглядається в його праці побіжно [158].

Реакцію українських національних організацій на виникнення Першої світової війни та перші місяці військових дій описано в спогадах М.Голубця [132]. Становище українського населення Галичини в умовах російської окупації відображено в мемуарах Д.Дорошенка і Н.Кочубея [136; 148].

Один із активних діячів радикального руху І.Макух подав у своїх спогадах “На народній службі” неупереджену оцінку діяльності ГУР, ЗУР і наддніпрянських політемігрантів, піддав критиці становище українських виселенців з Галичини і Буковини в таборах Австро-Угорщини [154]. Ставлення соціал-демократії Галичини до наддніпрянської політеміграції в період Першої світової війни розкрив відомий галицький соціал-демократ А.Чернецький у праці “Спомини з мого життя” [164].

Певний інтерес для нас становлять спогади команданта УССів М.Галушинського “З Українськими Січовими Стрільцями. Спомини з рр. 1914-

1915”, в яких автор проаналізував ставлення стрілецтва до плану висадки українсько-турецького десанту на Кубань, розкрив позицію з даного питання наддніпрянських політемігрантів [130].

У контексті нашого дослідження цікавими є спогади колишнього солдата російської армії О.Кобця, який активно допомагав членам СВУ проводити національно-освітню роботу в таборах полонених-українців [146]. Принагідно зазначимо, що після прихильних рецензій західної преси, яка прирівнювала “Записки” до творів Е.Ремарка, весь тираж першого харківського видання був конфіскований більшовицьким урядом.

Особливості історичного і суспільно-економічного розвитку Холмської губернії, значна кількість статистичного матеріалу містяться у підготовленій І.Крип’якевичем і виданій СВУ восени 1915 р. брошурі “Холмщина” [124]. У міжвоєнний період учений опублікував ряд статей у “Літописі Червоної Калини”, в яких описав стосунки Бюро культурної помочі для зайнятих земель і СВУ з Володимир-Волинським комісаріатом УСС та Д.Вітовським [149; 150]. У спогадах активних учасників “Української громади” в м. Білій на Підляшші Д.Оляничина і В.Куровського висвітлено роль СВУ в національно-освітній діяльності на цих землях [157; 151]. Певний інтерес для нас також становлять спогади І.Романківа про культурно-освітню діяльність УССів на Волині [160].

У мемуарних працях А.Денікіна, М.Родзянко подано ставлення російських урядових кіл до Східної Галичини і оцінку діяльності західноукраїнських партій і наддніпрянської політеміграції в період війни [133; 159].

Використання нами значної кількості джерел створило умови для повноцінного та нового трактування окремих усталених в історіографії тверджень.

Перші спроби наукового аналізу подій Першої світової війни на українських землях здійснили в 20-30-х рр. українські історики, здебільшого безпосередні учасники національно-визвольних змагань. Для нас становлять інтерес узагальнюючі праці В.Будзиновського, М.Грушевського, Д.Дорошенка, М.Лозинського, М.Стахіва [198; 227; 234; 292; 353].

Окремі аспекти співпраці УССів з політемігрантами дослідили О.Думін і О.Доценко [238; 235], проблем “русинської зради” торкнулися М.Андрусак, В.Маковський [190; 153]. Листи Д.Вітовського періоду його перебування в Ковельському комісаріаті УСС були опубліковані і проаналізовані Н.Гірняком [102].

Активні учасники українського визвольного руху В.Садовський і О.Бочковський проаналізували рівень національної свідомості українського народу на початку ХХ ст. [343; 197]. Зокрема, О.Бочковський вважав, що напередодні Першої світової війни українське питання “лише у Галичині... мало відбутий більш-менш етап культурно-національного розвитку” [197, с.31]. Політичні погляди В.Липинського, його участь у березневих нарадах 1911 р. і роль у формуванні ідейної бази СВУ розкрив М.Забаревський [243].

У контексті нашого дослідження особливе місце займає праця Д.Дорошенка “З історії української політичної думки за часів світової війни”, в якій ґрунтовно проаналізовано стосунки в середовищі наддніпрянської політеміграції у вказаний період [233].

В українській радянській історичній науці в 20 – на початку 30-х рр. робилися спроби неупередженого дослідження проблеми. Так, відомий історик О.Гермайзе підготував декілька збірників документів нелегальної літератури періоду Першої світової війни, в яких знайшла своє місце й історія СВУ [209].

Але з початку 30-х рр. ХХ ст. діяльність істориків було обмежено виконанням завдань, замовником яких виступала партійно-державна система. Примітним є зовсім не випадковий збіг назв міфічної “СВУ” кінця 20-х рр. і реального Союзу визволення України, який існував у 1914-1918 рр. [372, с.131].

Ставлення радянської науки до діяльності українських політичних організацій в роки Першої світової війни яскраво відображено в тезі В.Осечинського: “...як напередодні, так і під час першої світової війни, українські буржуазні націоналісти ніякої власної програми не мали, а виконували завдання іноземних капіталістів” [315]. СВУ називали однією з найреакційніших організацій, яка займалася шпигунсько-диверсійною роботою і мала сприяти перемозі австро-німецьких імперіалістів в Україні [251; 261; 267; 314; 341].

Радянські історики звинувачували СВУ в залежності від Австро-Угорщини і Німеччини, але відзначали, хоча і з негативним підтекстом, що Союз був створений за активної участі галицької буржуазії [299, с.17] і великою мірою завдяки К.Левицькому [216, с.IX]. Так, В.Осечинський відводив К.Левицькому роль агента австрійської розвідки, якому було доручено створити з “групи українських буржуазних націоналістів – емігрантів з Росії агентурну організацію під гучною назвою “СВУ” [314, с.129]. Подальші взаємовідносини Союзу з галицько-буковинськими політичними і громадськими організаціями отримали в радянській історіографії також негативну оцінку. Наприклад, дослідник І.Компанієць акцентував на тому, що між Головною Українською Радою і СВУ встановився “спільний фронт в антинародній діяльності” [267, с.188].

Для ілюстрації своїх тверджень радянські історики використовували факти критики СВУ з боку лівого галицького соціал-демократа В.Левинського. Зокрема, О.Юрченко, А.Ярошенко, аналізуючи статтю В.Левинського “Україна і війна”, надруковану в російському “Соціал-демократе” в лютому 1915 р., всебічно підтримували надану автором оцінку СВУ як буржуазної організації [374, с.171; 377, с.63-64]. Інші дослідники акцентували увагу на тотожності оцінок СВУ галицького соціал-демократа і В.Леніна, на їхніх особистих стосунках [100, с.527; 252, с.128].

Автори узагальнюючої праці “Історичні передумови возз’єднання українських земель” без виваженої мотивації стверджували, що “в роки війни УСДП Галичини і Буковини таврувала СВУ як платних агентів уряду Австрії” [253; с.359]. У той же час радянські автори змушені були погодитися з тим, що

“серед націоналістичних агітаторів у таборах військовополонених було чимало лідерів соціал-демократії Галичини і Буковини, які в роки війни перетворилися в соціал-шовіністів” [266, с.8].

У монографії І.Кулінича “Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900-1914 рр.)” помітне місце займає критика пронімецької орієнтації української буржуазії, а особливо галицьких політиків і СВУ [277]. Німецькі зовнішньополітичні плани і їх вплив на український визвольний рух напередодні та в роки Першої світової війни висвітлено в збірнику “Дранг нах Остен” і народи Центральної, Східної, і Південно-Східної Європи 1871-1918 рр.” [236]. В.Чередниченко в монографії “Націоналізм проти нації” піддав критиці спільну “авантюру” СВУ і УССів у справі висадки українсько-турецького десанту на Кавказі [366, с.25].

Дослідження І.Кураса “Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине” було побудовано на значно ширшій джерельній базі. У ньому автор, попри характерну для того часу комуністичну риторичку, обстоював ряд актуальних на сьогодні висновків. Зокрема, учений вважав, що більшість українських соціалістичних груп на території України і за кордоном підтримували СВУ [279, с.100].

Відзначимо, що науковий інтерес для нас становлять радянські дослідження з соціально-економічної історії Галичини періоду Першої світової війни. Так, значний фактичний матеріал зібрано в статтях М.Кравця і Є.Яцкевича, присвячених історії робітничого класу Східної Галичини, а С.Макарчук дав розгорнутий аналіз етносоціального розвитку західноукраїнських земель першої половини ХХ ст. [271; 378; 297].

У 40-90-х рр. ХХ ст. в історичній науці діаспори продовжувалися дослідження з проблеми історії західноукраїнських земель у роки Першої світової війни. Окремі аспекти питання участі наддніпрянської політеміграції в суспільно-політичному житті Галичини і Буковини знайшли відображення в узагальнюючих працях В.Вериги, П.Дубрівного, І.Каменецького, І.Нагаєвського, С.Наріжного, І.Сохоцького [205; 237; 259; 311; 313; 376]. О.Субтельний, високо оцінюючи роль СВУ, навіть вважає, що Союз визволення України першим серед українських організацій проголосив своєю метою утворення самостійної української держави [354, с.298].

Р.Роздольський, автор праці “Історичний підручник для нинішніх східноєвропейських комітетів визволення”, гостро критикував діяльність наддніпрянських політемігрантів у роки Першої світової війни. Після його смерті ця книга вийшла друком у мюнхенському журналі “Український самостійник” під назвою “До історії Союзу визволення України”. Р.Роздольський був прихильником марксистських ідей, його політичні переконання деякою мірою вплинули на дослідження. Разом з тим видавці “Українського самостійника” характеризували його, як “сумлінного історика... не заангажованого в жодній державній службі...” [340, ч.138, с.31]. Крім того, це дослідження ґрунтується на широкому використанні віденських архівів.

Свою оцінку діяльності наддніпрянських політемігрантів у 1914-1918 рр. дали історики діаспори – вихідці з Буковини. У 1956 р. за редакцією Д.Квітковського, Т.Бриндзана, А.Жуковського було опубліковано монографію “Буковина: її минуле і сучасне”. У ній буковинці позитивно відгукнулися про діяльність наддніпрянських політемігрантів і відзначили, що присутність у складі ЗУР представників СВУ стала свідченням того, що для західноукраїнських політиків “справа визволення України, як цінності, була... не тільки задушевною мрією, а й політичним постулятом” [200, с.492].

Відхід Д.Донцова від ідей ортодоксального марксизму на фоні загальних тенденцій у соціал-демократичному русі напередодні Першої світової війни простежив А.Бедрій [193]. Л.Білас, опираючись на документи Східноєвропейського дослідного інституту ім. В.Липинського, розглянув листування В.Липинського з А.Жуком, його роль у формуванні наддніпрянських політичних структур у роки війни [382].

Співпраця західноукраїнських політичних і культурних діячів з членами СВУ в таборах для полонених-українців в Австро-Угорщині і Німеччині розкрита в підготовленому істориками діаспори збірнику “Союз Визволення України 1914-1918” [352]. О.Федишин присвятив окрему статтю стосункам між СВУ і Німеччиною. Зауважимо, що серед причин австро-німецької орієнтації Союзу дослідник називав і “приклад своїх галицьких співвітчизників” [384, с.322].

Взаємовідносини УССів і членів СВУ знайшли відображення в дослідженнях С.Ріпецького “Українське січове стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин” і в збірнику праць “За волю України”, що вийшов у світ за сприяння братства українських січових стрільців [339; 242]. Дослідники діаспори відстоювали тезу, що “СВУ йшов рука в руку з УСС” [242, с.40].

В українській історіографії діаспори по-різному оцінюється боротьба наддніпрянських політемігрантів за політичні впливи в Австро-Угорщині. Особливе зацікавлення в істориків викликають взаємні звинувачення в зраді інтересів України Д.Донцова і СВУ. Так, відомий дослідник з діаспори П.Феденко вважав, що Д.Донцов і М.Василько поступилися ідеєю незалежної України, погоджувалися на приєднання окупованої України до Австро-Угорської монархії і співпрацювали з австрійськими і німецькими урядовими колами [361, с.59]. Іншої думки дотримується Р.Млиновецький, який виступає на захист Д.Донцова. На думку вченого, він вийшов із Союзу визволення України, не бажаючи бути залежним від австрійської політики [309, с.55].

Двоїстість позиції Д.Донцова відзначив дослідник його життя і творчості М.Сосновський, який помітив, що той проводив політичну діяльність під кутом зору українських національних інтересів і був противником перетворення СВУ в австро-німецьку агентуру, але одночасно надіслав австро-угорському генштабу звернення, в якому виступав проти тодішнього керівництва СВУ, називаючи його членів “політичними авантюристами” [351, с.134-135].

Р.Смаль-Стоцький вбачав причину перманентних конфліктів оточення К.Левицького і М.Василька з СВУ в різних зовнішньополітичних орієнтаціях.

На його думку, СВУ прагнув створення української монархії з німецьким канцлером на престолі, а К.Левицький і М.Василько пов'язували свої плани з архикнязем Вільгельмом Габсбургом (Василем Вишиваним) [349, с.93]. При цьому, відзначимо, дослідник для аргументації своїх думок не використав жодних документальних підтверджень.

Із здобуттям Україною незалежності науковці отримали можливість без ідеологічних обмежень досліджувати історію України. В узагальнюючих працях, які вийшли друком упродовж 90-х рр. ХХ ст., висвітлено суспільно-політичні процеси в західноукраїнських землях у період Першої світової війни і діяльність СВУ [254; 256; 196; 255].

Ідейно-політичні засади українських партій напередодні Першої світової війни досліджено в працях М.Кармазіної, І.Калмакана і О.Бриндака, В.Солдатенка, С.Телешуна, І.Хміля, О.Шишка [260; 258; 360; 356; 363; 373]. Зміни в українському соціал-демократичному русі в 1907-1914 рр. отримали оцінку в статтях В.Головченка, А.Голуба, Ю.Левенця [219; 288; 222]. Зовнішньополітична орієнтація західноукраїнських політиків у вказаний період знайшла відображення у наукових розвідках О.Добржанського, А.Круглашова, М.Кугутяка, В.Ковальчука, В.Петрової [229; 275; 276; 264; 331].

Історію та етапи формування наддніпрянської політеміграції напередодні Першої світової війни досліджують І.Патер, Л.Качмар, О.Середа [262; 322; 345]. Так, Л.Качмар відстоює думку, що “вплив галицького середовища і загострення міжнародної ситуації... призвели до утвердження серед частини емігрантів ідеї повної незалежності України” [262, с.9]. Суспільно-політичні погляди Д.Донцова і В.Липинського в передвоєнний період розглянуто в працях М.Горелова, В.Потульницького, М.Чугуєнка, Г.Сварник [224; 334; 370; 369; 344].

Передумови створення СВУ і початок його діяльності знайшли висвітлення в працях П.Лаврова [283; 282]. Вчений проаналізував вірогідність появи в Галичині підпільної шпигунської мережі Союзу, зупинився на конфлікті наддніпрянців з галицьким політичним керівництвом наприкінці 1914 р. П.Лавров підтримував думку, що протистояння між українськими організаціями “фатально відбилося на розвиткові СВУ” [282, №5, с.14].

Автори брошури “Союз визволення України (1914-1918 рр.). До історії створення та діяльності” спробували дати загальну оцінку діяльності організації і відзначили, що вона упродовж 1914-1916 рр. “носила чіткий проавстрійський напрям” [268, с.26].

Одним із найвідоміших дослідників історії СВУ є І.Патер. У монографії “Союз визволення України: проблеми державності і соборності” історик здійснив спробу дослідити генезис української самостійницької думки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., програмові засади СВУ, ставлення Центральних держав до українського питання. Відтак І.Патер проаналізував роль СВУ в національно-політичних процесах у Наддніпрянщині і його стосунки з українськими і російськими політичними партіями, зупинився на культурно-освітній роботі Союзу на Волині, Холмщині, Підляшші і Поліссі,

детально висвітлив діяльність членів Союзу в таборах полонених-українців і їх вклад у формування національних військових частин [326].

Названий автор цілком справедливо відстоює точку зору, що “галицько-буковинський політичний провід... через певні фінансові перипетії та амбітність окремих діячів, зайняв несприятливу позицію щодо Союзу” [327, с.21]. На його думку, тільки Український парламентський клуб на чолі з Є.Петрушевичем підтримував політичну діяльність Союзу [326, с.183]. Проте, в загальному позитивно оцінюючи роль СВУ в діяльності Головної Української Ради і Загальної Української Ради, І.Патер не ставив мету дослідити роль Союзу в суспільно-політичних процесах у західноукраїнських землях, а натомість основну увагу зосередив на аналізі ставлення до СВУ провідних українських і російських партій і організацій.

Низка наукових праць І.Патера присвячена культурно-освітньому руху на Волині, Холмщині і Підляшші в період Першої світової війни. Дослідник відстоює думку, що просвітня діяльність ЗУР, СВУ і УССів сприяла загальноукраїнському національному відродженню [329; 330].

Окрема стаття І.Патера присвячена історії ЗУР. На його думку, кризу в цій організації спровокували “розбіжності в оцінці деяких політичних подій, зокрема акцій СВУ в Наддніпрянщині,... недоброзичливе ставлення частини керівництва Ради до СВУ, опозиція щодо керівництва ЗУР з боку окремих галицьких політиків” [321, с.259].

С.Попик у монографії “Українці в Австрії 1914-1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни” проаналізував ставлення австрійських урядових кіл до українського населення Галичини і Буковини в роки Першої світової війни. Висвітлюючи суспільно-політичні процеси у період війни, дослідник зупинився і на деяких аспектах діяльності наддніпрянських емігрантів. На його думку, ініційований політемігрантами українсько-турецький десант на Кубань сприяв подальшій розбудові структур УССів [332, с.55].

Політична позиція націонал-демократів і міжпартійна боротьба в ГУР, ЗУР і українському парламентському представництві розкривається в дослідженнях В.Расевича [335; 327].

У дисертаційному дослідженні “Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914-1918 рр.)” О.Мазур охарактеризував державотворчу діяльність українських громадсько-політичних організацій у роки Першої світової війни, дав оцінку російському окупаційному режиму в Галичині. Автор стверджував, що українські політики Галичини і Наддніпрянщини об’єднали свої зусилля задля створення самостійної української держави і домоглися того, що “українське питання стало головним у політиці країн Антанти і Троїстого союзу” [295, с.23].

Окремі аспекти взаємовідносин наддніпрянської політеміграції з українськими політичними партіями і громадськими організаціями Галичини і Буковини розглядаються в дослідженнях Я.Грицака, І.Михальського, О.Реєнта, О.Сухого, Й.Чорномаза [226; 305; 337; 355; 368]. Й.Чорномаз навіть деякою

мірою гіперболізує роль наддніпрянських політемігрантів у суспільно-політичних процесах в Галичині, вважаючи, що “СВУ як союзник Австрії в боротьбі проти Росії сформував легіон “січових стрільців” [368, с.76].

Суспільно-політичні процеси в Буковині в період Першої світової війни і військові дії в краї отримали ґрунтовну оцінку в узагальнюючій праці за редакцією В.Ботушанського “Буковина: історичний нарис”, а також у дослідженнях О.Добржанського, І.Теодоровича, В.Фісанова [231; 357; 362].

У сучасній історіографії значну увагу приділено аналізу протиріч у середовищі наддніпрянської політеміграції періоду 1914-1918 рр. Дослідник постаті Д.Донцова М.Горелов вважає, що наддніпрянці мали всі підстави для звинувачення один одного в зраді інтересів України, оскільки працювали легально на території держав австро-німецького блоку і повинні були прислухатися тією чи іншою мірою до їх інтересів [223, с.66]. Зате І.Михальський і Б.Корольов дотримуються думки, що фактично Д.Донцов не зміг змиритися з усуненням від керівництва СВУ і став на позиції розколу українського національного руху, на шлях дискредитації діячів Союзу [268, с.7].

В.Головченко і А.Портнов у своїх працях приділяють значну увагу причинам конфлікту між Л.Юркевичем і діячами СВУ [358; 221; 220; 333]. На їх погляд, на заваді співпраці СВУ з Л.Юркевичем стала ортодоксальна відданість останнього ідеї пролетарського інтернаціоналізму в “чистому” вигляді [220, с.16]. О.Жерноклеєв у монографії “Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899-1918)” зупинився на взаємовідносинах наддніпрянських політемігрантів з галицькими соціал-демократами [240].

О.Висоцький, А.Павко у своїх дослідженнях торкнулися історії Української партії соціалістів-революціонерів у роки Першої світової війни, але поза їх увагою залишилася діяльність групи М.Залізняка в Австро-Угорщині [207; 316].

М.Кравець одним із перших у пострадянській історичній науці звернувся до дослідження становища Холмщини і Підляшшя у Першій світовій війні [270]. Згодом Б.Бернадський на дисертаційному рівні дослідив політику воюючих блоків держав щодо Волині, дав характеристику соціально-економічних та громадсько-політичних процесів у регіоні протягом серпня 1914 – лютого 1917 р. [195, с.1]. Крім того, у статтях Б.Бернадського, Б.Заброварного досліджено окремі аспекти співпраці УССів і Бюро культурної помочі [194; 241]. О.Каліщук здійснила спробу розкрити питання діяльності представників Галичини на теренах Волині в роки Першої світової війни [257].

Дослідник історії Українського Січового Стрілецтва М.Лазарович обстоює думку, що співпраця УССів з СВУ ґрунтувалась на прихильності стрільців до ідей соборності України [287; 284; 286].

В останні роки з’явилась ціла низка публікацій з історії греко-католицької церкви в 1914-1918 рр. і діяльності А.Шептицького [301; 303; 218; 217]. Інформаційно-видавничій діяльності СВУ присвячені публікації Д.Веденєєва і Д.Будкова, Н.Сидоренко, Г.Цвенгроша [202; 347; 346; 364].

Суспільно-політичні процеси в Галичині в досліджуваний період на фоні польсько-українського протистояння знайшли відображення в монографії О.Красівського [274]. Окремі питання теми нашого дослідження відображено у працях біографічного характеру І.Андрухів, В.Великочого і Б.Гавриліва, О.Власової, І.Патера, Л.Снісарчук [191; 204; 208; 318; 350].

Німецька урядова політика щодо українського національного руху загалом і наддніпрянської політеміграції зокрема висвітлена в працях німецьких вчених К.Ремера, П.Баха, Ф.Фішера [338; 385]. Значної уваги заслуговують статті австрійського вченого В.Біля, присвячені питанню української політики Австро-Угорщини. У них певною мірою висвітлено стосунки наддніпрянських політемігрантів з галицькими політиками [381; 380; 379]. Автор вважав, що “СВУ обережно втручався у становище австрійських українців, щоб не викликати незадоволення властей” [381, s.510]. Української проблеми торкається в своїй узагальнюючій праці Е.Цьолнер [365].

Сучасний американський історик Дж.Мейс у статті “Соціалістичні моделі української державності” значну увагу приділив дослідженню причин конфлікту між СВУ і Л.Юркевичем [302]. М. фон Хаген, аналізуючи російсько-українські відносини в першій половині ХХ ст., зупинився на питанні оцінки суспільно-політичного і національного розвитку в Україні напередодні Першої світової війни [300].

Значну увагу історії Східної Галичини в період Першої світової війни приділяють у своїх працях сучасні російські науковці. Так, національне питання в Австро-Угорщині у вказаний період вивчають Т.Ісламов, А.Айрапетов [248; 189], російські геополітичні інтереси в Східній Галичині проаналізовано в узагальнюючій праці “Історія зовнішньої політики Росії. Кінець ХІХ – початок ХХ століття (Від російсько-французького союзу до Жовтневої революції)”, а також у дослідженнях А.Бахтуріної і М.Клопової [249; 192; 263]. Зокрема, А.Бахтуріна в монографії “Східна Галичина в політиці Російської імперії в роки І світової війни” проаналізувала унікальний документальний матеріал і без зайвої політизації розглянула проблеми Східної Галичини в період війни [192].

Підсумовуючи здійснений аналіз історіографії, відзначимо, що питання впливу наддніпрянської політеміграції на суспільно-політичні процеси в західноукраїнських землях у період Першої світової війни ще не стало предметом спеціальної праці. Науковці здебільшого зупинялися на історії суспільно-політичних процесів у Галичині і Буковині чи висвітлювали діяльність окремих груп наддніпрянців.

Розділ II

Еволюція ідейно-теоретичних поглядів наддніпрянської політичної еміграції в Австро-Угорщині

2.1. Наддніпрянська еміграція в Австро-Угорщині напередодні Першої світової війни

Соціально-економічна модернізація українського суспільства на початку ХХ ст., початок формування громадсько-політичних об'єднань і політичних партій створили сприятливі умови для етнічної консолідації та активної співпраці українців, що знаходились під гнітом Росії і Австро-Угорщини. У результаті політизації життя і втягнення українців у політичні процеси було підготовлено ґрунт для подальшого поширення і поглиблення в українському суспільстві ідей соборності і незалежності.

Політичне становище українців у Російській імперії створювало високу потенційну можливість появи в Україні масового національного руху. Для національної мобілізації найважливішим видавалося те, що українці були дуже численним і сконцентрованим з географічного погляду народом, а високі темпи природного приросту компенсували ті втрати, які український етнос неминуче ніс внаслідок русифікації [226, с.99].

Проте Україна все-таки залишалася переважно сільськогосподарським регіоном, в якому 90% українців займалося хліборобством і добуванням сировини [118, с.303]. Водночас, як згадував відомий діяч українського визвольного руху В.Садовський, “процес розвитку капіталістичної господарки, процес втягання нашого селянського господарства у світовий обіг знищив ті патріархальні відносини, ту ізоляцію від світу, які були характеристичними для нашого села раніше” [343, с.16].

До того ж, майже всі визначальні ролі в суспільному розподілі праці, крім найменш престижних, були зайняті представниками інших народів, що свідчило про соціальну незрілість української нації [302, с.93; 358, с.5]. Низька внутрішня соціальна диференціація, неписьменність не сприяли утвердженню національної свідомості українців, не дивлячись на підвищену соціальну напругу у великих промислових центрах України. Це була, як писав відомий націолог І.Бочковський, “нація-фрагмент, без викінченої ще внутрішньої соціальної диференціації, без викристалізуваної ще вершини національної піраміди, хоч і була вже на шляху до національної кристалізації” [197, с.34].

З огляду на соціально-економічне і політичне становище українців Наддніпрянщини провід українського національного руху хоч-не-хоч опинився в руках тієї аморфної групи, що називалася інтелігенцією [272, с.57]. Саме вона, відображаючи численні соціальні та національні суперечності суспільства, зуміла створити царському режиму опозицію.

Активізація українства призвела до політизації (партизації) національного руху, швидкого розвитку української політичної думки щодо національного питання, теорії самовизначення та національної державності. Під час кризи влади в структурі імперського суспільства відбувся поступовий перехід від традиційних династичних, конфесійних та станових принципів до класових та національних категорій, які сформувалися під значним впливом закордонних, насамперед європейських ідеологічних та соціологічних рухів (як соціалізму, так і націоналізму) [300, с.122].

Свідченням політизації національного руху на українських землях в Росії стала поява в 1900 р. першої в українському політичному житті наддніпрянської партії – Револьюційної української партії (РУП), що у своїй

програмовій брошурі “Самостійна Україна” запропонувала чітку національну програму, ідеалом якої була “одна, єдина, нероздільна, самостійна Україна – від Карпат аж по Кавказ” [122, с.22]. Хоча вже на першій партійній конференції РУП у Полтаві в червні 1901 р. більшість рупістів вважала, що “Самостійна Україна” “надихана крайнім шовінізмом і що її не слід би ширити” [139, с.101]. Українське селянство прагнуло вирішення соціально-економічних проблем, а не самостійності України, і в 1903 р. РУП переходить на позиції відстоювання української автономії з окремим сеймом, який би мав право законодавства у внутрішніх справах [288, с.25].

РУП стала школою політичної діяльності для значної частини майбутніх діяльних учасників визвольних змагань 1914-1921 рр. Недарма один із дійових членів СВУ О.Скоропис-Йолтуховський, визначаючи першовитоки організації, пов’язував Союз із РУП і доводив ідейно-політичну спорідненість цих утворень. Він вважав, що “СВУ є безпосереднім продовженням політичної діяльності нашої справжньої політичної партії – РУП” [122, с.29]. Як доказ політик використовував також той факт, що всі члени президії і ще ряд діячів СВУ належали в свій час до РУП.

Один із засновників РУПу Ю.Коллард у своїх “Спогадах юнацьких днів”, перелічуючи членів організації, згадував серед інших А.Жука, Є.Голицинського, О.Скоропис-Йолтуховського, М.Троцького, В.Степанківського, В.Дорошенка, М.Меленевського, О.Назарієва [147, с.83-86].

Заснування РУПу поживило політичну співпрацю наддніпрянців і українців Австро-Угорщини через створений партією Закордонний комітет у Львові, навколо якого й гуртувалася нова політично свідомо українська еміграція. РУП, а пізніше УСДРП перебували в найтіснішому зв’язку з революційними й опозиційними українськими елементами Галичини і Буковини, ідейно-організаційним осередком яких був друкований орган “Молода Україна” (1900-1902 рр.). А згодом було налагоджено стосунки з УСДП [140, с.49].

Треба зазначити, що в нелегальних часописах РУП – “Гасло” (1901-1902), “Праця” (1904-1905), “Селянин” (1903-1905) активно співпрацювали Л.Когут, В.Сімович, Т.Галіп. Тісні контакти з РУП мали члени “Молодої України” Є.Косевич, В.Старосольський, Ю.Бачинський, Л.Цегельський, В.Темницький, Т.Мелень, Л.Ганкевич та ін. [326, с.42].

Значно активізувалися безпосередні контакти поміркованих політиків Наддніпрянської України і українців Австро-Угорщини. Так, на всеслов’янському сокільському святі в Празі 25 червня 1912 р. брали участь адвокат М.Міхновський з Харкова, О.Луценко і О.Набоких з Одеси, М.Єремійв з Києва, а представник Сокола-батька С.Шебець у 1912-1913 рр. здійснив поїздки в Російську імперію з метою збору коштів для розбудови “Сокола” [212, с.21-22]. Співпрацювали з наддніпрянцями В.Бачинський та В.Панейко, причому останній з метою налагодження взаємин з українським академічним середовищем на початку 1913 р. побував у Києві та Харкові [317, с.232].

У результаті розколів у РУПі політична палітра Наддніпрянської України збагатилася самостійницькою Українською народною партією (1902),

Українською соціалістичною партією (1903), Українською соціал-демократичною спілкою (1904), а в 1905 р. РУП реорганізувалася і трансформувалася в Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП). Консервативно-ліберальне крило в тогочасному українському політикумі представляли утворені в 1904 р. Українська демократична партія і Українська радикальна партія, а з 1905 р. – Українська демократично-радикальна партія.

Українські партії, як і весь національний рух Наддніпрянщини, змогли проявити свій потенціал у період першої російської революції 1905-1907 рр. Але після її поразки протягом 1907-1908 рр. почалися масові репресії, переслідування діячів політичних партій. У цей період за звинуваченнями у “політичних злочинах” було засуджено 26 тис. осіб, з яких 5 тис. винесено смертні вироки [196, с.260].

Переслідування спричинилися до еміграції і стали причиною збільшення на теренах Австро-Угорщини кількості політично активних українців з Російської імперії. Цій політичній еміграції, на думку дослідників І.Патера, Л.Качмар, передувала політична еміграція з Наддніпрянщини 1900-1905 рр., яка стала наслідком піднесення революційного руху в Росії, виникнення та діяльності українських політичних партій [326, с.43; 262, с.11]. Тогочасний галицький суспільний діяч І.Німчук виокремлював ще один потік еміграції, зініційованої М.Драгомановим [155, с.23-24].

Політичну еміграцію 1907-1914 рр. представляли діячі УСДРП В.Винниченко, А.Жук, В.Дорошенко, Ю.Тищенко (Сірий), О.Коваленко, М.Чудінов (Богун), Л.Юркевич (Рибалка), Д.Донцов, О.Назаріїв, В.Степанківський, М.Гаврилко, М.Троцький, Т.Войташевський, О.Соболь, Є.Бачинський, П.Дятлів, О.Мерклінг, члени Української партії соціал-революціонерів М.Залізник, Ф.Королів-Старий, радикали І.Бочковський, В.Щербаківський, В.Козловський та інші [155, с.26]. Вони працювали в різних галицьких установах, дописували до українських часописів, навчалися у вищих навчальних закладах Львова, брали активну участь в українському національному русі Галичини, прагнули відновити розгромлені репресіями партії [322, с.293-294].

Зрозуміло, що в західноукраїнських землях, включених до складу конституційної держави, становлення нації відбувалося ефективніше, і, на думку І.Лисяка-Рудницького, в 1914 р. тут українці вже були політичною нацією, тоді як Наддніпрянщина була пов’язана з російським імперіальним історичним процесом [290, т.2, с.60].

Зміни в економіці західноукраїнських земель об’єктивно зумовлювали інтенсивні соціальні процеси, насамперед значне зростання промислового і сільськогосподарського пролетаріату, пауперизацію селян, масову заокеанську і сезонну еміграцію в зарубіжні країни та внутрішні маятникові міграції, сезонну працю [253, с.304]. Тільки українська еміграція за кордон з Галичини і Буковини в 1913 р. становила 243500 осіб [174, с.182]. Масове явище сезонної еміграції прискорювало соціальну емансипацію і створювало матеріальні

основи для економічної, політичної і культурної модернізації українського суспільства в Австрії [294, с.198].

На початку ХХ ст. в українських землях Австро-Угорщини значного розвитку набуває робітничий рух. За неповними даними, у Східній Галичині в 1908-1914 рр. відбулося 93 страйки, які охопили понад 100 підприємств з 23236 робітниками [378, с.72]. Розвиток капіталізму поглибив протиріччя і боротьбу в сільському господарстві західноукраїнських земель, яке було малоефективним, характеризувалося масовим безземеллям селян і наявністю великих поміщицьких латифундій.

З кінця 1860-х рр. польське та українське населення Галичини мало культурну автономію з досить широким місцевим самоуправлінням [189, с.138]. Австрійський державний лад, як влучно підкреслював галицький політичний діяч М.Лозинський, зробив “український нарід активним учасником політичного життя конституційної держави, на основі національної рівноправності, дав йому змогу розвитку, який перетворив етнографічну масу в націю” [111, с.21].

Значний вплив на розгортання соціальної і політичної активності мав і той факт, що конституційна монархія Австро-Угорщини дозволяла українцям мати представників у двопалатній Державній Раді і краєвих сеймах. У серпні 1912 р. австрійський уряд ухвалив рішення приймати українців на посади службовців урядових установ у повітах Галичини і Буковини [265, с.8].

Уже після виборів 1911 р. в палаті послів австрійського парламенту діяли Український клуб (18 членів УНДП) і Український радикальний клуб (5 радикалів). Українські парламентарі з Буковини діяли в межах окремого клубу на чолі з М.Васильком. Крім того, українці входили і в інші парламентські групи, зокрема С.Вітик належав до клубу німецьких соціал-демократів [112, с.170-171].

У палаті панів українські інтереси представляли львівський митрополит А.Шептицький і професор університету в Празі І.Горбачевський. Згідно з виборчим законом 1914 р. в галицькому сеймі для українців виділялося 62 місця, а в сеймі Буковини налічувалося 17 українців [112, с.173-174]. Але у важливих національних справах українські політики збиралися на спільні наради і виступали солідарно як Українська парламентарна репрезентація.

Втягування населення в політичне життя відбувалось через просвітні товариства (читальні), пожежно-гімнастичні (“Січі” і “Соколи”), кредитні (рейфайзенські каси і “Краєвий ревізійний союз”), торговельні (“Народна торгівля”), молочарські (“Молочарський союз”), різного роду спілки тощо, які перед Першою світовою війною по всій Галичині мали кілька тисяч філій українських товариств. Відомий науковець В.Гнатюк, відзначав, що “незабаром не буде ні одного села, де не було би бодай одного товариства” [103, с.62].

У 1912 р. в Галичині налічувалося 74 філії та 2611 читалень “Просвіти”, 1660 товариств “Січей” і “Соколів” [110, с.157-158; 99, с.30]. Найбільшими кредитними спілками, пов’язаними з українським підприємництвом, були “Дністер”, заснований у 1895 р., “Народна торгівля”, яка існувала з 1883 р.,

Крайовий союз молочарний (1909 р.) і Земельний банк іпотечний (1909 р.) [297, с.45].

На Буковині, на відміну від майже цілком мадяризованого Закарпаття, найбільш розповсюдженими були гімнастично-пожежні товариства “Січ”, фінансові товариства (“Селянська каса”); просвітню функцію виконувала “Руська бесіда” [103, с.63].

Формуванню національної свідомості сприяла також освітня політика Австрії. У 1911-1912 рр. в Галичині діяло 2553 українських початкових школи, 9 українських та 3 польсько-українські гімназії, дівочий ліцей, 2 українські і 1 польсько-українська професійні промислові школи. На Буковині в 1913-1914 рр. налічувалося 187 українських початкових шкіл, 2 українські, 2 німецько-українські гімназії, 1 німецько-румунсько-український учительський заклад, 1 українське ремісниче училище, 2 нижчих українських навчальних заклади [332, с.20; 22]. Організацією українського шкільництва, крім Краєвого шкільного союзу, займалися Українське педагогічне товариство у Львові, товариство вчителів середніх шкіл “Учительська громада” у Львові і товариство ім. Сковороди в Чернівцях [110, с.160].

Почуття національної окремішності формувала греко-католицька церква. Саме вона виокремлювала галицьких українців від поляків, а її зв’язок з Римом захищав українців від русифікаторського впливу російського православ’я.

Усі ці фактори дали можливість Д.Дорошенку, який побував у Львові влітку 1914 р., так оцінити становище українства в краї: “...українці вже ставали тут у Галичині державною нацією, вони вже були на дорозі до того, щоб почувати себе господарями на своїй рідній землі” [136, с.13].

Український народ в Галичині і Буковині, як підкреслював Л.Цегельський, перетворився з темної маси у “свідому свого права українську націю, що вміє боротись за кращу долю” [125, с.17]. Найціннішим результатом довголітньої просвітньої роботи українців Австро-Угорщини було “національне освідомлення хлопської верстви” [198, с.6]. Це цілковито змінило загальний баланс сил двох головних галицьких національностей: якщо польська еліта, зберігаючи свою політичну монополію в краї, й далі переважала українську, то українське селянство своєю організованістю і національною свідомістю значно перевищувало польське [255, с.208].

Західноукраїнський політичний рух початку ХХ ст. мав, за словами О.Павлишина, такі особливості: старший вік керівництва при домінації правників-адвокатів (у Галичині); високий освітній рівень більшості діячів та їхня професійна і національно-патріотична мобільність; політична заангажованість селянства і його вихід на державний представницький рівень; довготривалість партійного керівництва; тяглість поколінь діячів національно-патріотичних груп, зокрема, на родинному рівні [317, с.245].

Утворена в Галичині ще в кінці ХІХ ст. Русько-Українська радикальна партія (РУРП) була першою легальною українською політичною партією європейського типу і водночас першою в Європі селянською партією, що стояла на соціалістичній платформі. Потреба парламентського представництва

українців у Галицькому сеймі і австрійському рейхстазі призвела до виникнення на початку ХХ ст. ряду інших партій [258, с.48].

Процеси політизації і формування національної свідомості утверджували ідею створення незалежної української держави. Про це свідчить той факт, що ще в ХІХ ст. один із лідерів групи студентів-марксистів Галичини Ю.Бачинський у книзі “Україна ірредента” (1895) вперше зробив спробу наукового обґрунтування ідеї створення незалежної української держави [98]. Того ж року постулат незалежності і соборності України було вперше включено до програми РУРП.

Уже в кінці 90-х рр. ХІХ ст. в Галичині в основному завершився процес оформлення партійно-політичної системи, характерною рисою якої була наявність впливової центристської (Національно-демократичної партії), двох лівих (Української радикальної партії і Української соціал-демократичної партії) та однієї правої – Католицького русько-народного союзу (КНРС). Окреме місце в українському політичному спектрі займали москвофіли – Руська народна партія (РНП).

Усі українські політичні партії, крім КНРС і РНП, виступали за політичний суверенітет України. Це в перспективі зумовило їх об’єднання, сприяло громадському миру і консолідації сил у роки війни та національно-визвольних змагань [276, с.97]. Однак українські партії не могли відкрито стояти на самостійницьких позиціях, щоб не викликати репресій з боку уряду. Розбудова державності розглядалася ними в контексті обов’язкової легітимності влади, у прагненні зберегти Галичину як плацдарм для подальшого розвитку всеукраїнського руху [364, с.18]. Напередодні Першої світової війни загальнонаціональні ідеї стали цілком домінуючими в українській спільноті на Буковині, що засвідчувало високий рівень зрілості національного руху [229, с.28].

Під впливом суспільно-політичної ситуації в Австро-Угорщині, і внаслідок активного і безпосереднього спілкування з українцями Галичини і Буковини, змінювалися політичні погляди українських емігрантів. Перенесення центру політичного і духовного життя з Києва у Львів у результаті репресивних санкцій російського царизму мало вирішальний вплив на входження української культури в загальноєвропейський культурний контекст насамперед тому, що безпосередньо втягло українське національне відродження в епіцентр бурхливих процесів національного будівництва, якими була охоплена Австро-Угорщина [245, с.18-19].

За словами А.Жука, розкидані скрізь по Європі українські емігранти, “увійшли глибше в політику, краще орієнтувались в міжнародних відносинах, ніж це було можливо для українських політиків в Києві, й цілком ясно відчували, що в міжнародних відносинах незабаром наступлять важкі й рішучі події, які безпосередньо торкнуться й українців” [137, ч.2, с.32].

Франко-німецьке суперництво, періодичні балканські кризи, антагоністичні дипломатичні блоки, імперіалістичні тертя, гонка озброєнь на морі – все це загострювало міжнародні відносини. Як влучно відзначив

Н.Дейвіс, один сигнал тривоги пролунав 1908 р. у Боснії, другий – 1911 р. в Агадирі [228, с.901].

Крім того, відхід О.Бісмарка від керма німецької держави, закордонна політика Вільгельма II, тарифні війни між державами, ріст німецького та російського націоналізмів, масовий наплив слов'янських сільськогосподарських робітників у східні області Німеччини спричинили погіршення відносин між Німеччиною та Росією [259, с.5-18]. А німецький союзник Австро-Угорська монархія відчувала загрозу зі сходу через російську політику на Балканах та у Східній Галичині.

Німеччина проголосила себе світовою державою. Вона планувала проведенням політики локалізації конфлікту ліквідувати південнослов'янське питання шляхом розгрому Сербії. У її плани також входило не допустити розпаду Австро-Угорщини, розбити єдність держав Антанти, нанести превентивний удар по Росії, утримати в своїх руках Балкани і Туреччину [236, с.188].

Військові події на Балканах продемонстрували достатню “еластичність”, а то й просто крихкість міждержавних кордонів і нестійкість стратегічного становища в Європі, що відкривало перспективи до вирішення українського питання.

На початку ХХ ст. саме через ставлення до змісту та спрямування Балканських війн у середовищі українців Галичини та Буковини склалися два основних погляди на майбутнє серед протилежних один одному громадсько-політичних таборів: москвофільського та національно-демократичного. Представники москвофільського напрямку сподівалися, що українські території Австрії виявляться військовим трофеєм Російської імперії, а національно-демократичні організації намагалися вирішити українське питання у рамках Австрійської імперії. Найбільш радикально налаштовані представники цього табору передбачали, що возз'єднання всіх українських земель під егідою Австрії стане тільки прологом боротьби за цілковиту самостійність вже “соборної України”, щодо якої Австрія “мусить відплатити вдячністю за жертви крові на полях світової війни” [275, с.19-20]. Вплив цієї частини українства Австро-Угорщини, як писав В.Дорошенко, “багато важив” [232, с.113], бо зміцнював і поглиблював серед емігрантів самостійницькі орієнтації.

На зміну ставлення до національного питання ряду провідників української соціал-демократії вплинули також успіхи Товариства українських поступовців у культурно-просвітній діяльності після поразки Першої російської революції [220, с.6-7].

Акценти у національному питанні змістилися в ідеології та діяльності Закордонної групи УСДРП, створеної 17 липня 1908 р. у Львові. Зокрема, Закордонна група зініціювала заснування безпартійної емігрантської організації у Львові, до складу якої мали входити люди, “завідомо чисті і певні з морального боку”, без жодних інших обмежень [9, арк.176, 192].

У липні 1909 р. у Львові відбулася нарада членів української соціал-демократії. У нараді взяли участь члени Закордонної групи (Д.Донцов, В.Дорошенко, А.Жук) та представники з Наддніпрянщини, які приїхали на

загальноукраїнський студентський конгрес, В.Садовський, С.Веселовський, М.Гелевич та ін. [262, с.13].

Учасники наради визнали за доцільне не розпочинати усесторонню партійну роботу, а перейти до підготовчої праці над відродженням партії та для формування ідейної єдності створити друкований орган “Праця” [11, арк.88-89]. Згідно з прийнятими рішеннями соціал-демократи могли брати участь у легальних культурно-просвітніх і економічних товариствах, повинні були організувати “широкий народний рух за наші національні домагання” [177, ч.2-3, с.7-8].

Щоправда, очолювана М.Поршем частина керівництва УСДРП, яка перебувала на території Росії, побоюючись, що ініціатива відродження партії вислизає з її рук, гостро виступила проти ухвал Львівської наради [220, с.8]. На противагу “Праці” консерватори (М.Порш, Л.Юркевич) стали видавати у Львові за допомогою галицького соціал-демократа В.Левинського друкований орган “Робітник”, а пізніше за кошти Л.Юркевича – спільний з галицькими соціал-демократами місячник “Наш голос” [9, арк.60]. Нарада, як і розпочате видання “Праці”, були названі антипартійними, дезорганізаторськими кроками, постанови наради – ліквідаторством, опортунізмом, а її учасників звинуватили в “зламанню партійної дисципліни” [155, с.26]. Такого роду протистояння в лавах УСДРП, зумовлене умовами реакції, не було винятком у порівнянні зі становищем інших соціал-демократичних партій, причому не лише російських, але й західноєвропейських [222, с.29].

У квітні 1910 р. нарада ЦК УСДРП за участю представників від партійних організацій постановила об’єднати редакції обох пресових органів задля видання спільного популярного часопису “Воля” і визнала потребу в активізації уваги нової редакції до національно-визвольної боротьби [175, ч.1, с.11].

Однак цей орган фактично не став спільним. Він відстоював інтереси ортодоксальної течії в УСДРП [10, арк.16], а опортуністи й надалі вважали, що ЦК ідейно не репрезентує “більшості партії” [2, арк.161 зв.]. Редакція “Нашого голосу” у зверненні до членів УСДРП наприкінці 1911 р. з відчаєм відзначала “повний занепад” діяльності партії, підкреслюючи, що “партійна публіка зовсім збайдужіла до партійних справ” [374, с.162].

Зміни відбувалися й в українській соціал-демократичній “Спілці”, яка тісно співпрацювала з меншовицькою частиною РСДРП. З посиленням реакції вона занепадала і руйнувалася. Арешт в Києві в березні 1908 р. Головного комітету “Спілки” і ліквідація місцевих організацій практично зупинили її роботу [293, с.123; 221, с.100].

Наслідком змін у поглядах емігрантів стали наради 4-6 березня 1911 р. у Львові за участю А.Жука, В.Степанківського, Л.Юркевича, В.Липинського і галичанина В.Кушніра. Під час їх проведення було здійснено спробу заснувати окрему позапартійну організацію, що за головну мету своєї діяльності ставила б здобуття самостійності України в умовах загострення міжнародних відносин [59, арк.67]. Першим кроком у цьому напрямку мало стати видання друкованого органу “Вільна Україна”, в якому відстоювалася би ідея, що

“тільки національна незалежність забезпечить культурний і національний розвиток українського народу, а незалежна Україна – це витвір тільки української національної революції” [2, арк.240]. Згодом навколо журналу планувалося утворити відповідну політичну організацію [326, с.52].

Ідейний заколот в УСДРП здійснили не рядові члени, а близькі до керівництва партії люди, оскільки А.Жук був головою Закордонної групи партії, членом ЦК; Л.Юркевич і В.Степанківський – кандидатами в члени ЦК. Однак потрібно визнати, що їх позиція не знайшла підтримки серед загалу партійних товаришів, а незабаром А.Жук і В.Степанківський та деякі інші самостійники з соціал-демократів опинилися поза партією [219, с.52].

Учасники нарад мали різні політичні погляди щодо засобів здобуття Україною незалежності. Так, В.Липинський був прихильником самостійницьких поглядів на майбутнє України, В.Степанківський і В.Кушнір схилилися до сепаратизму з виразною орієнтацією на Австро-Угорщину, а А.Жук займав центристську позицію [137, ч.2, с.34-35]. Л.Юркевич у той час виступав із позицій державності української за формою, але пролетарської за характером [220, с.8].

Через розбіжності в думках учасники березневих нарад 1911 р. не змогли створити редколегії органу й вирішили, що він вважатиметься приватним підприємством А.Жука, який мав відповідати за нього, а інші учасники наради повинні бути лише співробітниками. З А.Жуком погодилися співпрацювати у виданні органу наддніпрянські емігранти В.Дорошенко і М.Залізник, реальну допомогу надали галичани І.Крип'якевич і В.Темницький [137, ч.2, с.38-40].

Л.Юркевич відійшов від справ, мотивуючи це неможливістю співпраці речників пролетарських інтересів з буржуазними діячами. В.Кушнір і В.Степанківський здійснили невдалу спробу змінити назву видання з “Вільної України” на “Визволення” і надати йому виключно австрофільського спрямування, тому теж відмовились від участі у проекті. Вже підготовлений номер “Вільної України” через нестачу матеріальних засобів так і не був виданим [137, ч.2, с.41].

Незважаючи на відсутність практичних наслідків нарад 4-6 березня 1911р., українські політемігранти з Наддніпрянщини заклали підґрунтя незалежницького руху, який намагався поєднати політичну думку українців Росії та Австро-Угорщини. Так, учасники наради В.Степанківський і В.Кушнір 1911-1913 рр. розгорнули пропаганду так званого “молодоукраїнства”. Представники цього руху прагнули заснувати політичне товариство для мобілізації національних сил Наддніпрянщини з метою якнайсильнішого піднесення української справи, “коли міжнародне положення видається повним далекосяжних можливостей” [59, арк.67].

Популяризації “молодоукраїнства” був присвячений цілий ряд статей у “Новій Буковині” і “Ділі”, однак, як згадував І.Німчук, на пропаганді й закінчилося [155, с.27]. У грудні 1912 р. В.Степанківський разом з В.Дорошенко, Ф.Королівим, М.Гаврилком утворюють у Львові “Молодоукраїнський комітет” [90, арк.3], а в січні 1913 р. скликають широку нараду комітету за участю галичан М.Новаковського та О.Охримовича для його

реформування в Молодоукраїнську партію [322, с.296]. Проте формування партії не відбулося, В.Степанківський незабаром припинив діяльність і виїхав до Лондона.

У Лондоні 16 березня 1913 р. він разом із відомим англійським журналістом Дж.Раффаловичем, музикознавцем Ф.Бартлеттом, українським соціал-демократом М.Меленевським заснував Український комітет [88, арк.25-26; 165, 1916 р., ч.67-68, с.62]. Його завданнями були популяризація українського питання в Англії і розвиток англо-саксонських впливів в Україні [345, с.437].

Після різкого загострення міжнародної ситуації у жовтні 1912 р. (Перша балканська війна) у Львові виникає Український інформаційний комітет (УІК). Його заснування ініціював А.Жук задля ознайомлення західноєвропейських політиків з українською справою та її значенням для міжнародної спільноти [135, с.129]. Українські діячі переконували світову громадськість, що в результаті війни “стане нова Європа, в котрій, може, матимемо собі місце й ми – один з найбільших європейських народів” [89, арк.8].

Комітет очолював англійський консул у Львові професор Р.Залозецький, секретар Народного комітету УНДП В.Бачинський був його заступником, А.Жук – секретарем. До комітету також належали редактор “Діла” В.Панейко, поет В.Пачовський, кооперативний діяч І.Петрушевич та ін. [345, с.434]. Хоч УІК складався в основному з галичан, але з ініціативою його заснування виступили наддніпрянці [141, с.267].

Український інформаційний комітет звертав особливу увагу на діяльність українських пропагандистів у різних державах. З цією місією виступали І.Бочковський у Празі, Я.Федорчук у Парижі, Л.Шишманова-Драгоманова у Софії, Сеттон-Ватсон і Дж.Раффалович у Лондоні [347, с.218].

Після розриву стосунків влітку 1913 р. між В.Степанківським і Дж.Раффаловичем останній через канадського реємігранта у Львові О.Жеребка нав’язав стосунки Українського комітету в Лондоні з Українським інформаційним комітетом [345, с.438]. У листі від 25 серпня 1913 р. до О.Жеребка Дж.Раффалович так мотивував свою діяльність: “Я не тому роблю свою роботу аби задовільнити якусь окрему особу, але тому, що вірю, що з Україною надзвичайно несправедливо вчинено в минулому і маю надію, що в майбутньому, вона зруйнує московські амбіції” [88, арк.4].

Діячі комітету організовували подорожі через Галичину для наддніпрянців, сподіваючись, що тим самим змінять їх національно-політичний світогляд, а ще в такий спосіб уклали тісні стосунки з цілим рядом українських провідників у Росії [20, арк.4].

Український інформаційний комітет розгорнув у ряді країн Європи інформаційно-представницьку діяльність, налагодив випуск українознавчих видань та друк статей на українські теми в пресі. У результаті інформаційних акцій емігранти, розкидані по різних європейських центрах, порозумілися між собою, а з початком Першої світової війни просвітницькі осередки комітету стали філіями Союзу визволення України за кордоном і перетворилися на центри пропаганди української незалежності.

Ще в жовтні-листопаді 1912 р., поступово формуючи склад майбутнього комітету, А.Жук написав листа до В.Липинського, запрошуючи його до співпраці. Останній відмовився від участі в роботі комітету з особистих причин, проте надіслав “Меморіал до Українського комітету про наше становище супроти напруженої політичної ситуації в Європі” від 5 грудня 1912 р., в якому, прогнозуючи результати майбутнього військового конфлікту, пропонував відмовитись від орієнтації на Австрію чи Росію, зберігати нейтралітет в районах військових дій, а на не захоплених війною українських землях піднести “масовий рух за повне визволення України з-під ярма чужих держав” [10, арк.35].

В.Липинський виступав за незалежність України, за проведення в ній демократичних реформ. Майбутня українська держава бачилася ним конституційною державою. Правда, ряд дослідників вважає, що ще перед Першою світовою війною він був прихильником конституційної монархії [334, с.38; 223, с.103].

В.Липинський задля реалізації своєї програми запропонував заснувати Союз українських державників (імперіалістів), чи Союз визволення України (в оригіналі Липинського “визволу”), який відразу б розпочав агітувати за цю мету [382, р.282]. Але залишаючись “духовним батьком” СВУ, В.Липинський задекларував у меморандумі гасло орієнтації українців на власні сили, що в умовах бездержавності було позбавлене політичного реалізму [243, с.11].

А.Жук підтримав ідею створення такої організації, але, дотримуючись австрофільської орієнтації, розробив власну платформу “Основи, на яких покликається до життя політична організація під наголоском “Український комітет”, що з початком Першої світової війни стала базовою для складеної ним же платформи СВУ [210, с.123].

Головними завданнями організації мали стати: репрезентація перед “відповідними політичними чинниками” національно-політичних інтересів українського народу в Росії; намагання використати міжнародні відносини для справи національно-політичного визволення України; в разі початку російсько-австрійської війни “чинна” допомога Австрії та її союзникам проти Росії [281, с.8].

Документ передбачав за умови перемоги Австро-Угорщини у війні самостійність України або найширшу автономію окупованих українських земель Росії, Галичини, Буковини і Закарпаття (т.зв. Українського королівства) в межах Австро-Угорської монархії. Проголошувалося бажання тісно співпрацювати з організацією австрійських українців, яка б ставила перед собою аналогічні завдання [283, с.89]. З-посеред галицьких політиків з “Основами” познайомилися В.Бачинський, В.Панейко, М.Струтинський [326, с.69].

Значної еволюції в цей період зазнали і політичні погляди Д.Донцова. Його соціалістичні ідеї стали все більше наповнюватися національним змістом [193, с.1415-1430]. В історіографії існує думка, що СВУ перебував на ідеологічних засадах, які сформулював Д.Донцов у рефераті, проголошеному у Львові 2-4 липня 1913 р. на II-му всеукраїнському студентському з’їзді [203,

с.317; 369, с.26]. У виступі “Сучасне політичне положення нації і наші завдання” Д.Донцов висунув гасло політичного сепаратизму щодо Росії, водночас вважаючи виправданою певну кооперацію українських сепаратистських змагань з Австрією. Ця концепція Д.Донцова, незважаючи на радикальність і новизну, була підтримана студентством [121, с.74-75] і стала відомою в політичних колах.

Проте Д.Донцов у своєму виступі основну увагу відвів не гаслу самостійної України, а вважав, що “актуальним, більше реальним, більше конкретним – і скоріше здійснимим є гасло відірвання від Росії, зривання всякої злуки з нею, – політичний сепаратизм” [123, с.179]. Тим самим замовчується, яким саме повинно бути майбутнє України. Отже, порівнюючи напрацювання В.Липинського і А.Жука з рефератом Д.Донцова, відзначимо їх непов’язаність між собою і деякі концептуальні розбіжності.

Своє ставлення до загострення міжнародної ситуації висловили й українські політичні організації Австро-Угорщини. Досягнення галичан і буковинців, особливо на фоні виразно антиукраїнського курсу Росії, привело до орієнтації українства на Австрію в міжнародному конфлікті [331, с.33]. У відозві до Базельського надзвичайного конгресу II Інтернаціоналу в листопаді 1912 р. УСДРП і УСДП-“автономісти” засудили війну, але задекларували, що в разі збройного конфлікту між Австрією і Росією їх першим завданням буде “боротися проти нашого відвічного ворога – російського царату” [11, арк.85].

Питання ще категоричніше формулювалося в документах УСДП-“централістів”, зв’язаних з Польською партією соціал-демократичною Галичини і Сілезії. Ці партії проповідували ідею відриву Польщі і України від Росії через поразку останньої в європейській війні. Це зумовлювало відверту орієнтацію УСДП-“централістів” на держави Троїстого союзу [239, с.69]. Зокрема, у зверненні “До українського пролетаріату” від 5 листопада 1912 р. “централісти” висловилися за розгром Російської імперії – “відвічного ворога пролетаріату, тюрми всіх народів” [10, арк.29].

У зв’язку із загостренням міжнародного становища на Балканах 7 грудня 1912 р. була скликана довірочна нарада представників усіх українських політичних партій Галичини. На ній учасники одноголосно дійшли висновку, що “на випадок війни між Австрією і Росією, все українське громадянство, однозгідно й рішучо стане на боці Австрії і проти Російської імперії як найбільшого ворога України” [276, с.119-120]. Такі ж збори були проведені 25 січня 1913 р. і в Чернівцях. Їх учасники висловили готовність “віддати в випадку необхідності кров і майно за нашу цісарську династію і державу” [357, с.15].

З’їзди радикальної та національно-демократичної партій у грудні 1913 р. і української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини в березні 1914 р. підтвердили проавстрійську орієнтацію [332, с.46].

Загострення міжнародної напруженості і війна на Балканах прискорили рішення українських політиків про створення військових формувань, які в разі війни могли б підняти повстання в Україні. Уже в січні 1913 р. Український

січовий союз видав відозву до Січей, щоб готувалися до війни з Росією і до боротьби за визволення наддніпрянських братів [169, с.38].

Відновлення української збройної сили як засобу здобуття самостійності України здійснювалося у трьох осередках: студентському стрілецькому гуртку “СС-І”, Стрілецькій секції “Українського січового союзу”, куди належали й “СС-ІІ”, та стрілецькому товаристві при “Соколі-Батьку”, який формував І.Боберський [284, с.56].

В умовах загострення міжнародної ситуації в Європі напередодні Першої світової війни українські політичні партії і громадські організації Австро-Угорщини засвідчили свою політичну лояльність і повну підтримку австрійського державного курсу. Проавстрійські позиції українських політиків Галичини і Буковини були зумовлені поступовим розвитком української нації в межах конституційної держави і загрозою денаціоналізації з боку Росії.

Невдачі і розчарування, які принесла перша російська революція, спілкування з більш зрілим українським національним рухом Австро-Угорщини, загострення міжнародних відносин спонукали українських політемігрантів до ідеї створення загальноукраїнського національно-політичного органу. Створення такої політичної структури дозволяло емігрантам знайти своє місце в українському політикумі Австро-Угорщини.

Упродовж 1908-1914 рр. еволюція ідейно-теоретичних поглядів наддніпрянської еміграції пройшла від захоплення революцією та соціальними ідеями і критики націоналізму до формування самостійницької ідеології, що визначило політичну позицію емігрантів в роки Першої світової війни.

2.2. Створення Союзу визволення України

Незважаючи на зусилля дипломатів, загострення імперіалістичних суперечностей у ході боротьби за сфери впливу, джерела сировини, світове панування невпинно вело країни Європи до військового конфлікту.

У той самий час (28 червня 1914 р.), коли на площі Сокола-Батька у Львові відбувся другий крайовий з'їзд кількох тисяч січовиків і соколів з нагоди 100-літнього ювілею Т.Шевченка, в столиці Боснії Сараєво було вбито австрійського престолонаслідника Франца-Фердинанда [276, с.121]. О 4-ій годині дня на свято прибув намісник Галичини фон Коритовський і повідомив голову української парламентської репрезентації К.Левицького про інцидент [168, 1914 р., 29 черв., с.1].

Відомо, що це вбивство стало приводом до початку Першої світової війни. Уже 28 липня 1914 р. після обміну нотами між Австро-Угорщиною і Сербією на Дунаї пролунали перші вибухи. Згодом 1 серпня Німеччина оголосила війну Росії, а 3 серпня – Франції. 4 серпня у війну була втягнута і Великобританія. Так поступово розкручувався маховик світової війни, в якій воюючі сторони були поділені на два табори: з одного боку Австро-Угорщина, Німеччина (згодом Туреччина і Болгарія), з другого – країни Антанти. У підсумку з 59 країн світу в неї було втягнуто 38 країн з населенням понад 1,5 млрд. чоловік, або 75% населення земної кулі [251, с.327].

Перша світова війна активізувала національно-визвольні змагання українців, поставила у міжнародному контексті українське питання. У результаті війни український національний рух міг або домогтися покращення становища нації, або втратити здобутки на теренах Австро-Угорщини.

Для російських державних діячів Галичина становила інтерес у декількох відношеннях: як театр можливого військового конфлікту з Австро-Угорщиною і територія, яка може увійти до складу Російської імперії при мирному врегулюванні, як опора польського національного руху, здатного дестабілізувати ситуацію в Царстві Польським [263, с.40].

Російський цар під час розмови з французьким послом у листопаді 1914 р. недвозначно висловився щодо можливих територіальних надбань: “Галиція же и северная часть Буковины позволяет России достигнуть своих “естественных пределов” [249, с.459-460]. Проте російські діячі розуміли наскільки складним може виявитися процес “воскрешения из мертвых лежавшей уже в гробу сестры” [108, с.11]. Однак у сучасній російській історіографії існує концепція, згідно з якою російське самодержавство керувалося тезою “захисту молодшого слов’янського брата” – Сербії, його політика була імпульсивною, ірраціональною, нерозважливою і не до кінця продуманою щодо перспектив і наслідків великої війни для Росії в цілому [248, с.15].

На Буковині етнічне, а згодом і територіальне розмежування навряд чи могло відбутися без згоди Петрограда, а також Румунії, яка претендувала на значну частину цієї австрійської провінції [362, с.143].

Австро-Угорщина не лише намагалася зберегти колосальні володіння в Європі, а й виношувала загарбницькі плани щодо Волині і Поділля, які перебували у складі Росії, та балканських країн – Сербії, Боснії і Герцоговини [367, с.8].

У своїй східній політиці Німеччина брала до уваги економічний потенціал України і можливість використання її території як бази для розвитку експансії в бік Кавказу, а потім – Ірану та Індії [338, с.17]. Уже 11 серпня 1914 р. німецький канцлер Т.Бетман-Гольвег писав німецькому послу в Відні, що у “випадку переможного результату війни, необхідно утворення декількох буферних держав між Росією, Німеччиною і Австро-Угорщиною з тим, щоб відсунути Росію як можна далше на схід” [236, с.196]. У листі наголошувалося, що “революціонізація” України необхідна як засіб боротьби з Росією [371, с.63].

Як і для чехів, словаків, литовців, поляків, фінів, для українців революція почалась не в 1917, а в 1914 р. Початок їхніх визвольних змагань був пов’язаний з формуванням у перші місяці війни національних комітетів та військових підрозділів, що прагнули скористатися з військової кон’юнктури для здобуття незалежності своїм народам [226, с.103]. Так, у Лондоні був заснований Югослов’янський комітет на чолі з доктором А.Трумбічем, у Парижі Т.Масарик створив Чеський комітет дій, у Петербурзі діяв утворений ендеками Польський національний комітет, а прихильники австро-німецької орієнтації створили в Кракові Головний національний комітет [375, с.45-58].

У перші дні після проголошення війни по всій Російській імперії піднявся патріотичний рух. Проросійську позицію зайняли лідери ТУП Д.Дорошенко, А.Вязлов, А.Ніковський [337, с.15]. Редактор “Украинской жизни” в Москві С.Петлюра видав декларацію із закликом до українців чесно виконати свій обов’язок перед Російською державою. Серед населення України нелегально поширювалися прокламації УСДРП “Війна і українська соціал-демократія”, в яких за галичанами і буковинцями визнавалось право на боротьбу проти “наїзду царських посіпак”. Але її автори вважали, що поєднання українських визвольних змагань з австрійською імперіалістичною політикою завело українців “в нетрі безпідставних мрій і повної залежності від австрійського уряду” [38, арк.147 зв.].

Українці Галичини і Буковини з початком військових дій теж поспішили задекларувати свою зовнішньополітичну орієнтацію. Вже 30 липня 1914 р. у Львові відбулася проавстрійська маніфестація українців. Відомий український лікар і громадський діяч Є.Озаркевич виступив з промовою, в якій запевнив австрійську владу, що “український нарід зложить усе своє майно і свою кров, щоби боронити сю державу, її династію і цісаря”. Ще раніше, 29 липня 1914 р., пройшла проурядова маніфестація в Чернівцях [168, 1914 р., 31 лип., с.1].

3 серпня 1914 р. новоутворена політична репрезентація галицьких українців Головна Українська Рада в маніфесті “Український народі” задекларувала: “Побіда австро-угорської монархії буде нашою побідою. І чим більше буде поразення Росії, тим швидше виб’є година визволення України”. Аналогічну позицію зайняв у зверненні “До українського народу на Буковині” Союз українських парламентських і сеймових послів з Буковини [168, 1914 р., 3 серп., с.1, 4], а також буковинські політичні партії [184, 1914 р., 18 juli, s.1].

Радикальна група в УНДП утворила таємний комітет, який мав розробляти модель української держави. До комітету увійшли відомі політики націонал-демократичного спрямування: Л.Цегельський, А.Лунів, В.Панейко, С.Рудницький, о. Й.Фоліс, І.Боберський та В.Бачинський [336, с.242]. Подальшій роботі цього комітету завадила російська окупація Львова.

Греко-католицька церква в пастирському листі від 5 серпня 1914 р. закликала здійснювати пожертвування для поранених і родин, з яких пішли на війну, а також підтримувати “надію вірних, патріотичного духа, бодрість, відвагу, супокій” [168, 1914 р., 5 серп., с.1]. Товариство “Сільський Господар” 7 серпня 1914 р. звернулося до українського селянства з проханням не припиняти виконання сільськогосподарських робіт [168, 1914 р., 7 серп., с.5-6].

Лідер українців Закарпаття С.Агостон також виступив від імені угорських русинів на підтримку Австро-Угорщини і з обуренням заперечив існування в їх середовищі русофільських тенденцій [168, 1914 р., 22 серп., с.7].

Із початком війни українські політичні емігранти з Росії М.Гаврилко, Д.Донцов, В.Дорошенко, А.Жук, М.Залізник і О.Назаріїв, які прагнули створити міжпартійну політичну організацію наддніпрянських українців і працювали над популяризацією української справи за кордоном, прийняли рішення реалізувати

свої плани. 2 серпня 1914 р. А.Жук проінформував голову Головної Української Ради К.Левицького про плани створення організації [142, с.115].

4 серпня 1914 р. в Академічному Домі у Львові відбулися збори наддніпрянських політемігрантів, колишніх членів РУП і УСДРП за участю Д.Донцова, В.Дорошенка, А.Жука і О.Назаріва, на яких було вирішено заснувати Союз визволення України. Головою Союзу обрано Д.Донцова, секретарем – В.Дорошенка [325, с.331].

Створення СВУ було підтримане керівником ГУР К.Левицьким й буковинським лідером М.Васильком, а також митрополитом А.Шептицьким [282, №4, с.18]. Зокрема К.Левицькому члени СВУ представились як австрофіли, що бажають розпаду Росії [289, с.33]. У цій ситуації спрацювала схема взаємовідносин українців Галичини і Буковини з наддніпрянцями, яку визначив відомий галичанин М.Лозинський: “Російська Україна, не можучи в себе творити національного життя, давала передовсім думку, австрійська Україна переводила думку в діло, творячи новочасне українське національне життя” [111, с.26].

Основну ставку на Союз зробила австрійська влада, яка, побоюючись посилення українського національно-політичного руху в межах своєї держави, хотіла перенести всю його активність на землі Наддніпрянської України [335, с.319]. Але австрійський уряд найбільше турбувала тісна співпраця Союзу з галичанами, тобто великоукраїнські тенденції на українських землях Австро-Угорщини [324, с. 146].

Австрійські політики розуміли, що створення української держави неминуче стане притягальною силою для Східної Галичини, Буковини та Закарпаття, а отже, є явищем небезпечним, зважаючи на австро-польські взаємини та позицію Угорщини щодо українського питання [381, s.507]. Урядовець міністерства закордонних справ Австро-Угорщини Є.Урбас, який займався українським питанням, у своєму звіті від 1 вересня 1914 р. писав, що діячі СВУ обіцяють в обмін на аграрні реформи підняти повстання на території Наддніпрянської України. “Українське питання, – підсумував він, – за нас і не проти нас розвивається” [127, s.160-161].

Створення Союзу також підтримало німецьке посольство у Відні, а спроба розгортання революції в Україні на початку Першої світової війни стала, на думку відомого німецького вченого Ф.Фішера, “чисто німецькою справою” [385, р.137].

Підтримка австрійською владою організації політемігрантів з Росії викликала невдоволення у лідера буковинських українців М.Василька, який, маючи добрі зв'язки в австрійських урядових колах, сподівався зосередити у своїх руках усі важелі впливу на українську політику [335, с.320]. Крім того, М.Василько скептично ставився до людей, що не пройшли школу австрійської бюрократії [161, с.53].

Ставлення до СВУ зі сторони К.Левицького і М.Василька ще більше погіршилося через грошові суперечки між ними. На початку своєї діяльності Союз мав отримати 100 тис. корон від австрійського уряду. К.Левицький, який у цій справі був посередником, передав СВУ тільки 15 тис. корон і лише після

втручання австрійського МЗС видав належну суму [162, с.205]. Ці причини започаткували численні конфліктні ситуації між СВУ і політичним проводом на чолі з К.Левицьким.

Після консультацій з Є.Урбасом до СВУ приєдналися колишні діячі “Спілки” О.Скоропис-Йолтуховський і М.Меленевський [162, с.201]. Остаточне формування складу Союзу відбулося після його переїзду зі Львова до Відня в кінці серпня 1914 р. 21 серпня 1914 р. у Львів уже вступили підрозділи 8-ї російської армії [250, с.223].

У Відні до СВУ приєдналися ще ряд політиків: В.Козловський, Є.Любарський-Письменний, М.Троцький, І.Бочковський, Є.Голицинський [237, с.76]. У той же час поза організацією опинився Д.Донцов. Після переїзду СВУ до Відня наддніпрянців очолив М.Залізник, але незабаром і його відсторонили від керівництва і виключили зі складу Союзу [15, арк.3]. Влада в організації сконцентрувалася в руках президії у складі О.Скоропис-Йолтуховського, В.Дорошенка, А.Жука, М.Меленевського [156, с.25].

Наприкінці 1914 р. сформувався склад СВУ, який майже не змінювався протягом наступних років. Членами Союзу були наддніпрянські українці: у Відні – О.Скоропис-Йолтуховський, В.Дорошенко, А.Жук, В.Козловський, Є.Любарський-Письменний, М.Троцький, М.Гаврилко, у Стамбулі – М.Меленевський, П.Бензя, М.Рижій, у Римі – О.Семенів, у Стокгольмі – О.Рев’юк, у Празі – І.Бочковський [21, арк.31-32].

Як писали члени СВУ у Тимчасовому звіті про діяльність від вересня до грудня 1914 р., “зістали об’єднані в Союзі майже всі активні політики і здатні до організованої громадської діяльності елементи з-поміж українсько-російської еміграції” [21, арк.3]. З емігрантів, які перебували тоді в Австрії, до Союзу не ввійшов В.Степанківський через недовір’я до нього більшості членів організації та Л.Юркевич – з принципових питань [142, с.115].

Понад 40 українців, громадян Австро-Угорщини, були активними співробітниками Союзу [21, арк.31-32 зв.]. Відповідно до списку, складеного А.Жуком, СВУ за весь час існування нараховував у своїх рядах понад 250 членів, співробітників і активу з числа військовополонених [326, с.77]. Серед них – відомі в Галичині політичні і культурні діячі: буковинський соціал-демократ О.Безпалко, галицькі соціал-демократи Л.Ганкевич і М.Ганкевич, політики і журналісти В.Будзиновський, Я.Веселовський, М.Лозинський, О.Назарук, літературознавець М.Возняк, економіст і суспільствознавець Т.Войнаровський, адвокат Р.Домбчевський, письменники В.Стефаник, П.Карманський, В.Пачовський, Б.Лепкий, послы до віденського парламенту В.Бачинський, Є.Левицький, Л.Цегельський, М.Новаковський і Р.Перфецький, професор І.Пулюй, історики М.Кордуба, О.Терлецький, І.Крип’якевич, етнографи З.Кузеля, В.Гнатюк, географ С.Рудницький, соціолог В.Старосольський, мовознавці Р.Смаль-Стоцький, С.Смаль-Стоцький, В.Сімович, А.Чайковський, М.Чайковський та ін. [282, №4, с.29].

Союз об’єднав навколо себе, незважаючи на значну перевагу соціалістів, “людей різного соціального та різних політичних переконань – від поміркованих націонал-демократів до соціал-демократів” [165, 1915 р., ч.37-38,

с.1]. Крім В.Козловського (радикал-демократ) та П.Любарського-Письменного (самостійницький напрям М.Міхновського), до СВУ належали українські соціал-демократи, колишні рупівці і спілчани [233, с.42]. Та й самі члени організації не приховували того, що багато хто з них сповідує соціал-демократичну ідеологію. Навіть в офіційному звіті за вересень-грудень 1914 р., який призначався для австрійських державних органів, вони писали, що деякі члени СВУ, соціал-демократи, вступили до Союзу з умовою, що організація дасть їм можливість “проявляти себе літературно, як соціал-демократи” [21, арк.21].

На думку О.Скорописа-Йолтуховського, активна участь у діяльності Союзу людей таких правих поглядів, як Є.Любарський-Письменний, поряд з положеннями платформи СВУ і веденням праці в таборах полонених, була найкращим доказом дійсної безпартійності Союзу [162, с.207]. Політичний плюралізм СВУ дозволив залучити до співробітництва відомих галицьких і буковинських діячів різних політичних орієнтацій.

У програмових документах СВУ значну увагу було приділено питанням Галичини і Буковини. Вже у першій відозві Союзу “До українського народу в Росії”, яка була видана у Львові за сприяння голови ГУР К.Левицького [162, с.202], в українців формувалось прихильне ставлення до армій держав австро-німецького блоку і українських військових з’єднань: “Не лякаймося австрійського війська! Бо в нім є сотки тисяч галицьких українців, – наших братів. Бо з ними ідуть українські “Січові стрільці”. Се військо допоможе нам вигнати з нашої землі всіх українських чиновників, що сараною вкрили наш край!... Принесе нам свободу і землю” [165, 1914 р., ч.1, с.8].

На думку дослідників, перехід на бік німецької та австро-угорської армій діячі СВУ намагалися пояснити з “лівих” позицій: гасло перетворення війни імперіалістичної у війну громадянську було перекручено ними в дусі необхідності боротьби за поразку царизму з допомогою Центральних держав [114, с.134].

У тексті звернення були також слова: “Бо вільним і незалежним краєм стане Україна в злуці з Австрією” [165, 1914 р., ч.1, с.8], що трактувалося радянською історіографією як доказ підпорядкованості Союзу австро-німецьким державним чинникам [341, с.112].

5 вересня 1914 р. в Міністерство закордонних справ Австро-Угорщини графу А.Гойосу був відправлений меморіал Союзу про план діяльності у зв’язку з війною, в якому проголошувалось, що організація здійснює свою діяльність “в напрямі полекшення перемоги австро-німецьких військ і відірвання від Росії українських земель” [15, арк.2]. Проавстрійські заяви з боку СВУ зближували його з політичними організаціями українців Австро-Угорщини, створили ідеологічне підґрунтя для їх співпраці.

Водночас між СВУ і українськими політичними організаціями Російської імперії існували принципові і тактичні відмінності. Для українських політиків Наддніпрянщини найбільш неприйнятною була “заплямованість” Союзу в співпраці з Центральними державами [47, арк.17]. Так, М.Грушевський

неодноразово висловлювався проти політики Союзу, його австро-німецької орієнтації [368, с.77].

Наддніпрянські соціал-демократи вважали, що контакт з Центральними державами тільки пошкодить українському визвольному рухові [361, с.59]. Один із лідерів української соціал-демократії С.Петлюра у відповідь на запрошення до співпраці 18 грудня 1914 р. відіслав листа-відмову представнику СВУ в Стокгольмі О.Назаруку. На його думку, “кожний крок, слово і акція... ворожі для цілості російської держави, для знесилення її під цю добу, строго осуджуються на Україні, бо вважаються шкідливими і для інтересів України” [120, с.37]. Таке ставлення з боку українських політиків Наддніпрянщини, а також військові дії між імперіями практично унеможливлювали їх подальшу співпрацю з СВУ.

Позиція СВУ знайшла в Україні підтримку тільки серед невеликого кола прихильників газети “Рада”, забороненої 1914 р. царським урядом, та частини діячів соціалістичного спрямування, представник яких Є.Голицинський у травні 1915 р. та взимку 1915-1916 рр., перебуваючи в Австро-Угорщині, провів спільні наради з СВУ [185, с.122].

Згідно з вересневим планом діяльності Союз повинен був виступати з проавстрійськими заявами, пропагувати українські національні вимоги, як в Європі, так і “для поширення серед широких мас на Україні... для усвідомлення бранців і проч.” [12, арк.3-4]. 12 вересня 1914 р. СВУ запропонував австрійському і німецькому урядам меморіал “З чим австрійська і німецька армія мають йти на територію України у війні з Росією”. В ньому урядовців Австро-Угорщини і Німеччини переконувалося, що радикальне ослаблення Росії можливе лише внаслідок утворення окремої української держави. Найбільш гостро ставилося питання про аграрну реформу і доводилося, що “передача земель селянству не є соціальною революцією, а средством, яке має стримати бунт і анархію” [268, с.35-37].

Одночасно з окупацією українських територій мали бути створені тимчасовий український уряд, самостійне управління православної церкви, а вінцем роботи СВУ мало стати скликання “першого національного зібрання”. Союз погоджувався, що більшість урядовців на захоплених землях “на довший час” складатиметься з австрійських підданих, але висловив бажання, щоби “се були в першій ряді австрійські українці і німці так австрійські як і з цісарства...” [268, с.37]. Автор програми діяльності СВУ А.Жук постійно наголошував на ідеї єдності Галичини і Великої України [350, с.405].

Основні статутні положення організації були оприлюднені 5 жовтня 1914 р. в документі під назвою “Наша платформа” [19, арк.19-20], який відредагував А.Жук. Цим документом Союз проголошувався “центральною загальнонаціональною організацією”, репрезентантом “національно-політичних і економічних інтересів українського народу в Росії” [165, 1914 р., ч.1, с.1]. Тобто СВУ самочинно взяв на себе репрезентацію інтересів Наддніпрянщини перед зарубіжним світом [254, с.180].

Союз проголосив своєю метою досягнення Україною державної самостійності, що свідчило про радикалізм національних вимог організації. Як

влучно підкреслював співробітник СВУ Л.Цегельський, “...не за український театр чи аматорську виставу, не за українські галушки, наливку... йде сьогодні розмова, а за самостійну українську державу” [222, с.3].

Порівнюючи впливовість федералістської і сепаратистської альтернатив у тогочасній українській політичній думці, І.Лисяк-Рудницький вважав, що федералістські погляди були не тільки хронологічно старшими, але теоретично сильніше обґрунтованими. Що ж стосується масової підтримки, то ідея самостійної державності до 1914 р. утвердилася лише в Галичині [290, т.2, с.3].

Самостійницька течія в українському національному русі, як вдало відзначив І.Хміль, мала “свою історію, про її протагоністів знала широка громадськість, проте вони не спромоглися здобути скільки-небудь серйозної соціальної бази” [363, с.67].

Формою правління самостійної української держави мала стати конституційна монархія з демократичним політичним ладом, однопалатним законодавчим органом, громадськими, мовними і релігійними свободами для всіх національностей і віросповідань, самостійною українською церквою [165, 1914 р., ч.1, с.2].

Члени СВУ пізніше мотивували свій вибір на користь конституційної монархії тим, що ворожі до Росії держави були, за винятком Туреччини, конституційно-демократичними монархіями [141, с.370]. Відхід, на угоду тимчасовій політичній кон’юктурі, від бачення майбутньої України демократичною республікою на користь конституційної монархії, можливо, було ознакою переходу ліворадикального, соціалістичного світогляду до поміркованого, реформістського розуміння шляху перетворення України [288, с.31].

У випадку приєднання до Австрії більшої чи меншої української території Союз мав відстоювати створення з усіх земель, заселених українським народом в Австрії, окремого автономного краю [165, 1914 р., ч.1, с.2]. Дослідник І.Хміль, опираючись на останню тезу платформи і ігноруючи цілісний зміст документа, вважає, що СВУ не тільки не ставив питання про возз’єднання українських земель, а й припускав можливість відторгнення Австро-Угорщиною “більшої чи меншої частини української території від Росії”, обмежуючись побажанням утворення там для українців “автономного краю” [363, с.66].

На думку М.Кармазіної, ця фраза є свідченням того, що члени СВУ були федералістами, прихильниками спілки України з Австро-Угорщиною [260, с.246]. Ми вважаємо, що перспективи об’єднання українських земель з Австро-Угорщиною розглядались членами СВУ як один із можливих варіантів розвитку подій, а не як кінцева мета організації.

Одночасно з розбудовою самостійної української держави Союз передбачав провести радикальну аграрну реформу на користь селянства, яка була його основною економічною вимогою. Він планував організувати українські державно-політичні структури на окупованих у війні з Росією землях, підготувати до скликання український національний конгрес, здійснювати інформаційно-пропагандистську діяльність у країнах Європи. Крім

того, у відозві Союз задекларував свій намір перебувати “в контактi з австрійськими українцями” [165, 1914 р., ч.1, с.2].

Дещо пізніше на шпальтах “Вістника СВУ” Союз закликав відмовитися від боротьби “о політичні добутки в межах Австрії чи Росії” і висловився за здійснення так званої “української політики”. Це означало забути, що “існував кордон, який ділив на частини наш нарід, а тямити і мати на оці, що рішається в сім моменті доля цілої України...”. Цим самим СВУ виступив проти провінційного патріотизму за об’єднання зусиль всіх українців незалежно від їх державної належності задля спільної цілі: “Розгром царату і воля на його руїнах” [165, 1915 р., ч.13-14, с.6-7].

У відповідь на звинувачення в запродавстві Центральним державам СВУ у статті “Перед новими завданнями” (лютий 1915 р.) виступив проти беззапечної орієнтації на допомогу зовнішніх факторів. Він проголосив принцип опори на власні сили, які є “виключно певною, постійною та незмінюваною підставою успіху...” [165, 1915 р., ч.9-10, с.5]. Основною умовою своєї діяльності СВУ вважав “підтримувати зв’язок з народом, виконувати його волю і прагнення...” [47, арк.1].

Декларація Т.Бетмана-Гольвега від 5 квітня 1916 р. про можливість укладення миру з Росією, приєднання українських земель до утвореного Польського королівства вплинула на подальше поширення етатистських поглядів серед діячів СВУ. Так, Л.Цегельський в січні 1917 р. зробив висновок, що розрахунок на “зовнішні сили в будівництві державності є шлях погибелі для нації, треба спиратися на власні сили, на власне громадянство, на власну демократію” [165, 1917 р., ч.133, с.35].

Проте в лютому 1917 р. в Російській імперії відбулася революція. 4 березня 1917 р. було сформовано Українську Центральну Раду. 5 березня генерал О.Брусилів проголосив “Відозву до населення Південно-Західного фронту”, в якій запевнив, що під час виборів до Установчих зборів “воля народу по більшості голосів буде ясно і безумовно висловлена і приведена у виконання” [92, арк.276].

У відповідь на ці події Союз на пленарному засіданні 2 травня 1917 р. прийняв “Ухвали президії СВУ”. У цьому документі наддніпрянці виступили за припинення війни, вважаючи, що “дальше ведення війни було б лише нічим не оправданим проливанням людської крові та наражуванням здобутої народами Росії свободи на небезпеку її втрати” [165, 1917 р., ч.149, с.289].

Аналогічні настрої в питанні війни і миру панували в західноукраїнському суспільстві. На зборах робітників у Стрию 1 травня 1917 р. обговорювалося питання “Війна і мир”. У резолюції було схвалено: “...Об’єднуючись з пролетаріатом всієї Австрії, в день 1-го травня проголошуємо свою незламну волю до укладення миру без анексій і контрибуцій”. У Львові відбулися демонстрації під лозунгом “Вимагаємо миру!” [378, с.75].

Союз висловився за необхідність створення українського національного війська, визнав Центральну Раду і Український національний конгрес “яко виразників свободної волі українського народу” [165, 1917 р., ч.149, с.289].

Члени СВУ обмежили свою працю інформаційно-пропагандистською діяльністю серед країн Європи, захистом прав українського населення на окупованих австро-німецькими військами землях, національно-освідомлюючою роботою серед полонених-українців.

Як бачимо, утворення на початку Першої світової війни СВУ, організації наддніпрянських політемігрантів, відбулося в умовах актуалізації українського питання в міжнародній політиці і зростання проавстрійських симпатій у середовищі галицьких і буковинських українців. Допомога галицьких політичних лідерів, практична участь українців Австро-Угорщини в проектах СВУ стали визначальними у процесі формування та успішного функціонування Союзу.

Соборницька програма СВУ, активне залучення до співпраці галичан створили передумови виникнення всеукраїнської як за змістом так і за складом політичної організації, яка значне місце в своїх програмових документах відводила проблемам західноукраїнських земель.

Отже, напередодні Першої світової війни на українських землях у результаті подальшого розвитку капіталізму і процесів етнічної консолідації відбувався процес формування українських політичних партій і громадсько-політичних об'єднань. Так, українські політичні організації Наддніпрянщини створювалися в умовах шовіністичної урядової політики і значного поширення в політичних колах Росії соціал-демократичних ідей. Це призвело до появи партійно-політичної системи, в якій домінували ліві нелегальні партії. Натомість конституційний лад Австро-Угорщини і безпосередня рецепція політичних ідей з Європи дала змогу українцям Галичини і Буковини сформувати на початку ХХ ст. легальні політичні об'єднання і структуровані громадські організації.

Проте політична еміграція з Російської імперії в Австро-Угорщині після поразки Першої російської революції сприяла зближенню політичних еліт Наддніпрянщини і Галичини. Діяльність Закордонної групи УСДРП в 1908-1910 рр., березневі наради 1911 р., пропаганда "молодоукраїнства", політичні виступи Д.Донцова і функціонування Українського інформаційного комітету в 1912-1914 рр. засвідчили відмову наддніпрянських політемігрантів від вузькопартійних інтересів, домінування в їх політиці національного питання над соціальним. Такі зміни не в останню чергу відбулися під впливом ідейних засад західноукраїнських політичних організацій і в результаті загострення міжнародного становища. Водночас емігранти не були австролялістами, а тому пропонували більш радикальні політичні програми.

З початком Першої світової війни наддніпрянці заснували Союз визволення України. Його програмові засади не мали суттєвих розбіжностей з політичною позицією Головної Української Ради і програмами партій. До того ж, галичани і буковинці активно співпрацювали з емігрантською організацією. Таким чином, СВУ був створений як всеукраїнське об'єднання, що відстоювало ідеї соборності і державності.

РОЗДІЛ ІІІ

ЗВ'ЯЗКИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ З УКРАЇНСЬКИМИ ПОЛІТИЧНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ АВСТРО-УГОРЩИНИ (1914 – 1918 рр.)

3.1. Протиріччя в середовищі наддніпрянських емігрантів та боротьба за політичні впливи

Створення на початку Першої світової війни Союзу визволення України не ліквідувало політичне суперництво і конфлікти всередині наддніпрянської політеміграції в Австро-Угорщині. СВУ і наддніпрянці, які не увійшли чи не закріпилися у складі Союзу, почали виборювати право представляти Наддніпрянщину перед українськими політичними партіями і державними структурами Австро-Угорщини.

Політичні емігранти Д.Донцов, В.Степанківський, М.Залізник спробували організувати незалежні від СВУ політичні представництва Наддніпрянської України, зорієнтовані на держави Центрального блоку. У боротьбі з Союзом вони опиралися на підтримку галицько-буковинського політичного проводу на чолі з К.Левицьким і М.Васильком [84, арк.6].

Зауважимо, що першопричинами протистояння в середовищі української політеміграції Австро-Угорщини стали ідеологічні розходження і боротьба за владу в СВУ. Ще у Львові із складу Союзу з “особистих причин” вийшов О.Назарійв [142, с.115]. В.Дорошенко у листі до відомого галицького науковця І.Кревецького від 16 березня 1916 р. мотивував цей крок емігранта тим, що його і Л.Юркевича СВУ не обрав делегатом до ГУР та Бойової Управи. Згодом О.Назарійв – “балакун і нероба”, за словами В.Дорошенка, певний час співпрацював з УССами, а потім почав вимагати від СВУ, щоб його не тільки ввели до складу організації, а й у президію. У відповідь на відмову він почав звинувачувати СВУ в запродавстві і самозванстві, хоча й надалі позичав у членів Союзу гроші, книги тощо [46, арк.31-31 зв.].

Після переїзду організації до Відня новим головою СВУ став М.Залізник. Д.Донцова було усунуто від керівництва, а тому, як зазначалося в одному з офіційних звітів, він “був прикований виступити з Союзу” [15, арк.3]. Його вихід з організації відбувся у вересні 1914 р. під час першого пленуму Союзу, скликаного у Відні. Як стверджував О.Скоропис-Йолтуховський, Д.Донцов висловив ультимативну вимогу – не переобирати президію. Дане питання ставилося на порядок денний у зв'язку із нетактовною поведінкою Д.Донцова стосовно О.Скоропис-Йолтуховського і М.Меленевського [162, с.200-205]. Після відхилення зборами ультиматуму Д.Донцов вийшов з СВУ, повідомивши про це президію листом від 21 вересня 1914 р. [282, №4, с.29].

Треба визнати, що кожна із сторін наводила чимало аргументів на свій захист і водночас намагалася скомпрометувати протилежну сторону та звинуватити у розриві стосунків. Причому, як СВУ, так і Д.Донцов звинувачували один одного у схожих провинах.

Так, О.Скоропис-Йолтуховський причини розбіжностей наддніпрянської політеміграції пов'язував ще зі спадщиною РУПу. “В СВУ не могли удержатися з більш-менш відомих емігрантів ні Д.Донцов, ні М.Залізняк – не могли, бо вони не пройшли РУПівської політичної школи...” [122, с.33]. Але виглядає більш вірогідним пояснення проблеми Д.Донцовим: “І не тому розійшлися союзанці з Донцовим у 1914 році, що вони були безкомпромісними самостійниками, а тому, що я не був уже соціалістом” [351, с.132].

Не обійшлося без звинувачень Д.Донцова у зраді інтересів України: начебто він став “іграшкою в чужих руках, затемнивши основну ціль самостійності України дотриманням вказівок від центральних правительств”. О.Скоропис-Йолтуховський вважав, що Д.Донцов у 1915 р. як “представник ЗУР” вів пропаганду в Швеції на користь австро-німецького блоку [122, с.39-41].

Д.Донцов декілька разів писав на тему своєї участі й ролі в СВУ та виходу з організації. Зокрема, вихід з СВУ він мотивував тим, що О.Скоропис-Йолтуховський, М.Меленевський і М.Залізняк встановили контакт з австрійськими урядовцями, хотіли забезпечити собі неподільний вплив у Союзі [134, с.119] і перетворити СВУ у своєрідну австро-німецьку допоміжну агенцію [224, с.82].

У статті “До моїх політичних однодумців (з приводу т.зв. “Союза визволення України)””, виданій у Лозанні в липні 1915 р., Д.Донцов поставив собі за мету “отворити очі своїм однодумцям на Україні на роль цих політичних еквілібристів і запротестувати проти їх комічних претензій видавати себе за представників російської України” [57, арк.2 зв.]. У цій статті свій конфлікт з членами СВУ Д.Донцов мотивував тим, що на пленумі він запропонував президії “давати нам регулярні звідомлення з своєї господарки (доходи, видатки і т.д.)”, але ця пропозиція не мала підтримки, внаслідок чого Д.Донцов вийшов з Союзу [57, арк.1].

Доречність вимоги Д.Донцова підтвердилася тоді, коли внаслідок його скарги австрійські службовці провели обшуки у членів СВУ і конфіскували у М.Залізняка близько 500 тис. австрійських корон, він не зміг також прозвітувати про використання ще 400 тис. корон, які були одержані на рахунок СВУ упродовж серпня-листопада 1914 р. [351, с.134].

Подібні зловживання призвели до формування негативного ставлення галичан до наддніпрянців. У суспільстві утверджувалася теза, висловлена невідомим автором у статті “Про соціалістів”: “Трутні всі – “всякі бюро” – це крадіжка” [48, арк.135].

А.Жук у листі до І.Крип'якевича від 23 жовтня 1915 р. критично оцінив людські і професійні якості Д.Донцова: “Донцов не належить ані до занадто мудрих людей, ані до роботи політико-творчої, організованої, громадської – не спосібний, а що є хорий на амбіцію і на манію великості то скрізь і завше був і є шкідливим” [28, арк.24]. Твердженню членів Союзу, ніби Д.Донцов був особою “неспосібною до організаційної праці”, останній протиставив той факт, що уже на другий день після розколу голова Союзу і один із членів президії

намагалися схилити його до відмови від рішення покинути Союз [57, арк.1]. Сучасні дослідники схиляються до думки, що Д.Донцов за вдачею був досить важкою людиною, і цей чинник міг зіграти певну роль у його стосунках з іншими членами СВУ [224, с.82].

У відповідь на звинувачення у зраді інтересів України Д.Донцов писав: “На службу Австрії та Німеччині Донцов також не став, бо на цю службу... став якраз Союз визволення України, бо якраз він (Скоропис-Йолтуховський і Басок – Меленевський) вступив у зв’язок з офіційними урядовими чинниками Австрії...” [186, с.245]. А в листі до Є.Маланюка від 19 вересня 1931 р. він, критикуючи В.Дорошенка, зазначав: “...стали вони самостійниками, коли начальство дозволяло, або коли німецький штаб генеральний, як в 1914 р., зачав платити за це...” [344, с.154]. Це, однак, не завадило Д.Донцову працювати упродовж всієї війни на користь Центральних держав, як у Відні, так і в Берліні та Швейцарії.

Найбільш вірогідним нам видається те, що вихід Д.Донцова з організації відбувся внаслідок боротьби за впливи всередині Союзу. А ця боротьба була продиктована розбіжностями в політичних поглядах і підходах до роботи, фінансовими зловживаннями окремих осіб, проблемами в міжособистісних стосунках і підвищеною амбіційністю окремих членів СВУ.

Після виходу зі складу СВУ Д.Донцов за пропозицією М.Василька і К.Левицького організував у Берліні Українське інформаційне бюро. З кінця 1914 до 1916 рр. він перебував у Берліні і деякий час у Швеції. У Берліні він видавав німецькою мовою для преси Австрії, Німеччини і нейтральних держав тижневий бюлетень “Ukrainische Korrespondenz”, опублікував декілька брошур та ряд статей у німецьких газетах (“Die Ukrainische Statsidee und der Krieg gegen Russland”, “Gross-Polen und die Zentralmächte”, “Karl XII Feldzug nach Ukraine”) [351, с.135]. У цих брошурах Д.Донцов розвінчав міф про те, що польське панування над українцями захистить їх від російських впливів. Він вважав, що тільки самостійна Україна “спаралізує дійсно і трівало російські затії” [180, 1915 р., ч.1, с.39].

Навесні 1916 р. Д.Донцов і В.Степанківський від імені українського народу поставили свої підписи під заявою “Гноблені народи Російської імперії до Вільсона” від організації “Союзу чужих народів Росії” [180, 1916 р., ч.9-10, с.344-345]. Представники національних меншин цим документом намагалися привернути увагу американського президента до свого статусу в Російській державі.

Але, як писав А.Жук у листі до І.Крип’якевича 23 жовтня 1915 р., в інформаційній роботі Д.Донцова було “не стільки тієї роботи, як галасу і реклами, ним самим різними дорогами поширюваної та реклами для нього тихої і явної зі сторони його великих і малих протекторів” [28, арк.23]. До того ж, “Українське пресове бюро” звинувачували у відсутності посилянь на джерела, звідки передруковувалися статті [168, 1916 р., 18 лют., с.3].

З боку СВУ здійснювалися кроки до примирення з Д.Донцовим. Так, А.Жук у квітні 1915 р. спробував зустрітися в Стокгольмі з колишнім головою СВУ, але, імовірно, безуспішно [24, арк.291].

Улітку 1915 р. конфлікт між СВУ і наддніпрянськими емігрантами Д.Донцовим і В.Степанківським став темою гострих дискусій в ЗУР. Керівництво Ради використало суперечки між наддніпрянськими політиками в цілях послаблення позиції СВУ в ЗУР. “Ті особи в еміграції, які проти нас виступають, до певної міри є знаряддям в руках дійсних винувників наших внутрішніх заколотів”, – зазначав А.Жук 19 жовтня 1915 р. у листі до редактора “Діла” В.Панейка [24, арк.413].

“Дуже погане вражіння зробило тут письмо Д.Донцова против Союзу, – писав І.Крип’якевич про реакцію галицького суспільства на статтю “До моїх політичних однодумців (з приводу т.зв. “Союзу визволення України)”, – і хоч Донцова ми цінімо за його інформаційну роботу, та того рода полеміка зовсім не подобається...” [28, арк.21]. Суперечності між наддніпрянцями настільки загострилися, що М.Меленевський був привселюдно побитий у Швейцарії і на суд, як передбачав Д.Донцов, не з’явився [57, арк.2 зв.].

Навіть за гетьманату, коли Д.Донцов очолював Українську телеграфічну агенцію, в одній із розмов з українським консулом у Мюнхені В.Орленчуком знову виникло питання СВУ. Український консул поінформував про ворожі інтриги проти Д.Донцова в Берліні і висловив думку, що це справа російських кіл. У відповідь Д.Донцов звинуватив у цих діях колишніх членів СВУ, “які ще в 1916 р. вели кампанію проти мене серед німців” [134, с.73].

У Галичині Д.Донцов використовував як трибуну для виступів періодичний орган Українського Січового Стрілецтва “Шляхи”. Редактором-видавцем цього часопису був Ф.Федорців, а фактично його редагував підхорунжий УСС М.Голубець [242, с.507]. В.Дорошенко в листі до О.Назарука від 4 березня 1915 р. з обуренням писав, що часопис “від самого свого народження і ще перед народженням... неприхильно відносився до Союзу” [55, арк.2].

На сторінках цього видання Д.Донцов у низці статей подав своє бачення суспільно-політичної ситуації в Галичині. Зокрема, у статті “Катова вечерея” (січень 1916 р.) він критикував і ЗУР за “упоєння вірою в негайне воскресіння України”, й опозицію в Раді за їх уявне прагнення до єдності [106, с.84]. У статті “Дещо про орієнтації” (лютий 1916 р.) Д.Донцов переконував галичан, що “саме самостійництво” без вибору орієнтації позбавлене “всякого змислу”, але радив не забувати про “власні сили” [105, с.171]. Він також активно виступав проти польських претензій на українські території [104, с.609-610].

Ще один центр наддніпрянської політеміграції, що перебував в опозиції до СВУ, очолив відомий політемігрант В.Степанківський, який не увійшов до складу СВУ через “занадто близькі, майже службові відносини до міністерства закордонних справ” [84, арк.6]. Ці звинувачення були не безпідставними. Як стверджував німецький дослідник Ф.Фішер, В.Степанківський був завербований у 1915 р. німецьким послом у Берні Ромбергом [385, р.137].

Не увійшовши до СВУ, В.Степанківський спробував за сприяння М.Василька і К.Левицького організувати в Швейцарії ще одну політичну групу наддніпрянських емігрантів. Для реалізації цієї ідеї політик заручився підтримкою автора скарги на діяльність СВУ галицького соціал-демократа М.Цеглинського [61, арк.7] і графа М.Тишкевича. У Лозанні він заснував Українське пресове бюро, яке видавало франкомовний часопис “L’Ukraine”. В.Панейко, сподіваючись на перемогу країн Антанти, активно підтримав ідею створення українського журналу в Швейцарії [364, с.117, 119].

Проте цей часопис, на нашу думку, не сприяв поширенню позитивного іміджу українського руху, оскільки його сторінки не рідко використовувалися для зведення особистих рахунків. В.Степанківський майже у кожному номері “L’Ukraine” критикував Союз, називаючи його “якоюсь дуже непевною групою”, і вважав, що він “не має права” виступати від імені наддніпрянців [326, с.169]. Він, як вважав М.Меленевський, зніціював виступи Л.Юркевича проти Союзу [6, арк.155].

Але гурток українських політемігрантів у Швейцарії складався з людей різних політичних поглядів: Л.Юркевич, В.Левинський, Є.Бачинський – соціал-демократи; Верхівський – анархіст; Кузьма (А.Ляхоцький) – старий “драгоманівець”. Практично кожен із них проводив самостійну політичну діяльність [154, с.159].

Крім того, співпраця М.Цеглинського з австрійськими держслужбовцями, за пропозицією В.Левинського, була винесена на громадський суд. Тоді М.Цеглинський, не чекаючи суду, виїхав до США [154, с.159]. Там він, як представник Українського пресового бюро в Швейцарії, розгорнув у середовищі української еміграції активну інформаційно-пропагандистську діяльність: виступав з критикою українських організацій Австро-Угорщини, проводив москвофільську агітацію [165, 1916 р., ч.114, с.570].

Українське пресове бюро також поступово переходило на позиції підтримки країн Антанти. Свідченням цього стала надрукована в “L’Ukraine” проросійська телеграма графа М.Тишкевича до російського царя. Микола II відповів на телеграму і, до того ж, вперше вжив в офіційному російському документі слово “українці” [6, арк.163]. Очевидно, В.Степанківський змушений був відмовитися від германофільської орієнтації бюро, оскільки в країнах Антанти вона не знаходила підтримки.

У свою чергу, М.Залізник як керівник СВУ прагнув залучити Союз до агентурної роботи, виявив готовність організувати в тилу російської армії саботажні акції та вести диверсійну й розвідувальну роботу для військових штабів Австрії та Німеччини [351, с.135]. Ще до створення СВУ він як представник Закордонної групи Української партії соціалістів-революціонерів пообіцяв за умов незначної допомоги здійснити в Україні революцію [162, с.201].

Відзначимо, що зі вступом до Союзу М.Залізник запропонував свої послуги шефові інформаційного відділу австрійського генштабу полковникові О.Граніловичу, що безпосередньо керував військовою розвідкою і незабаром

завербував М.Залізняка агентом [282, №4, с.29]. Український есер активно переконував австро-угорський і німецький уряди в доцільності висадки на Півдні України українсько-турецького збройного десанту, а зважаючи на те, як СВУ пізніше відмовлявся від цієї акції [21, арк.26], він був організатором фінансових махінацій в організації.

Схильність М.Залізняка до диктаторських методів керівництва, різкість і нетерпимість у стосунках з іншими членами організації, перехід до змовницьких, терористичних і нерідко авантюристичних методів боротьби невдовзі викликали обурення у членів президії Союзу та у багатьох галичан, що поставило організацію на межі розвалу [282, №4, с.29]. Розходження між членами СВУ і М.Залізником також ґрунтувалися на неоднаковому баченні напрямів майбутньої діяльності Союзу. Зокрема, члени СВУ виступали проти обіцянок М.Залізняка австрійському МЗС підняти збройне повстання на Україні [84, арк.7].

У відповідь на ситуацію, що склалася в СВУ, куратор українських організацій при Міністерстві закордонних справ Австро-Угорщини Є.Урбас зажадав негайного усунення М.Залізняка від керівництва Союзом. Терміново скликаний пленум, обговоривши це питання, виключив М.Залізняка з СВУ [282, №5, с.10].

Усе ж М.Залізнику разом з М.Васильком вдалося вороже налаштувати німецьке посольство проти СВУ, подати його як “специфічно австрійський інструмент з вістрям проти німецької політики” [340, №140, с.32-33]. К.Левицький і М.Василько виправдовували вчинки есера перед австрійським МЗС, навіть вимагали, щоб “усі дії щодо російської України чинилися через Раду під загрозою її повної відставки” [381, s.510]. Імовірно, М.Василько сподівався використати політемігранта для посилення власного політичного впливу в Наддніпрянщині. У той час ходили чутки, що він отримав від М.Залізняка 250 тис. австрійських корон [84, арк.7].

Після виходу з СВУ наддніпрянець організував групу українських соціалістів-революціонерів, яка конкурувала з Союзом [61, арк.6]. Есери під керівництвом М.Залізняка вважали за необхідне співпрацювати з Австро-Угорщиною “за визволення України” [117, с.48].

Ще 18 серпня 1914 р. під час виступу на засіданні ГУР М.Залізник заявив, що Українська партія соціалістів-революціонерів вислала своїм представникам в Україні два маніфести до селянства і робітництва, маніфест до партії “Оборони України”, провела консультації з австрійськими чиновниками бароном Р.Опенгаймером і О.Граніловичем [4, арк.43].

М.Залізник отримав згоду О.Граніловича за погодженням з австрійськими військами організувати загони УССів на окупованих землях, а також планував переправляти агітаторів і маніфести човнами з м. Констанци в Румунії в міста південної України. На запит К.Левицького, чи має він людей, які б хотіли поїхати в Україну, той відповів, що погодилися двоє [4, арк.44]. Ця цифра засвідчила, наскільки різняться плани і можливості соціалістів-революціонерів.

Політичну програму групи М.Залізняка, яка виступала від імені партії українських соціалістів-революціонерів, добре характеризують видані нею відозви. Зокрема, у першій із них “До української інтелігенції в Росії” есери закликали інтелігенцію готувати український народ до “озброєного повстання” задля досягнення державної незалежності. На погляд М.Залізняка, постулат держаної самостійності не суперечив “соціалістичній думці і соціалістичному світогляду”. Більше того, він вважав, що “кому ж як не українським соціалістичним і революційним партіям... розуміти все величезне значінне постулату самостійної України” [107, с.6].

Друга відозва групи М.Залізняка адресувалася селянам. У ній разом з постулатом самостійності акцентувалося на земельному питанні. Крім того, було видано листівку, в якій українських робітників переконувалося, що “лише усунення національної неволі, лише свобідний розвиток українського народу дадуть йому змогу всю силу обернути на боротьбу проти сучасного капіталістичного ладу” [107, с.7-9]. При цьому М.Залізник цілком реалістично покладав надію в боротьбі “за визволення цілого народу” на національно свідомих галичан [107, с.40].

Насправді М.Залізник, керуючись вказівками австрійського генерального штабу і розвідки, організовував підпільні есерівські структури в Болгарії й Румунії (поблизу російського кордону), готував бойовиків для диверсійної роботи в Україні, фінансував їх, постачав їм зброю, вибухівку та прокламації, брав активну участь у підготовці до відправки на південь Росії соціал-демократичної літератури для розповсюдження серед населення, особливо серед робітників Києва, Харкова, Катеринослава та інших великих промислових центрів [282, №5, с.10].

Документальні факти переконливо свідчать, що в роки Першої світової війни серед українських партій Українська партія соціалістів-революціонерів була найчисельнішою і найдійовішою [316, с.79]. Якщо соціал-демократи робили ставку на український пролетаріат, як найбільш революційний клас, то українські есери, подібно до російського народництва, схильні були ототожнювати інтереси всіх працюючих класів, хоча головну роль у революційних перетвореннях вони відводили все ж наддніпрянському селянству як найбільш українському й найчисленнішому трудовому класу. У питанні політичної стратегії українські есери переважно виступали за якомога швидше перетворення суспільства на соціалістичних засадах шляхом як реформ, так і революційних заходів [207, с.11-12].

Партійна позиція стосовно Першої світової війни значною мірою збігалася з поглядами групи М.Залізняка. Так, в одній із своїх листівок, які нелегально поширювалися в той час в Україні, есери писали: “Якщо вже проливати кров, то проливати за справу. Не німці і австріяки вороги наші, а російський уряд і російські порядки. Тому ідіть війною проти них. Ідіть разом з народом боротися за землю і волю” [40, арк.81 зв.].

Крім того, М.Залізник намагався отримати для своєї організації членство в галицькій міжпартійній організації – Головній Українській Раді. Зокрема, в

листопаді 1914 р. один із лідерів УСДП В.Темницький на засіданні ГУР запропонував, щоб партія українських соціалістів-революціонерів мала в Раді своє представництво [5, арк.7]. Під час дискусії з цього питання М.Залізник і А.Жук розкритикували організації один одного, а соціалісти-революціонери, за результатами голосування, так і не отримали квот в ГУР [5, арк.12-13].

Однак незабаром, внаслідок листа-доноса галицького соціал-демократа, агента Союзу в Румунії М.Цеглинського, революційна діяльність майже зовсім припинилася. М.Цеглинський всередині листопада 1914 р. вручив офіцеру-резиденту в Бухаресті Л.Розеліусу звіт про діяльність СВУ, групи М.Залізняка, М.Василька і К.Левицького [61, арк.13].

Авторство доносу викрив галицький соціал-демократ В.Левинський, який у листі до М.Ганкевича виступив з осудом “сеї брудної боротьби віденських груп” [62, арк.113]. У ньому донощик звинуватив М.Залізняка в тому, що партія соціалістів-революціонерів створена тільки у Відні для австрійського МЗС, в Росії немає жодних її організацій; ніхто не висилає в Росію гроші і людей, влаштовуються беззмістовні далекі європейські подорожі. М.Цеглинський вважав, що М.Залізник своєю діяльністю скомпрометував “весь нарід” [340, №139, с.35, 40].

Австрійський уряд у відповідь на донос позбавив М.Залізняка і Ф.Корольова матеріальної допомоги і встановив над ними поліцейський нагляд [340, №138, с.41]. Під час бесіди в міністерстві закордонних справ голова Закордонного Комітету українських есерів не зміг довести, що його партія дійсно має вплив і зв'язки в Україні. А в лютому 1915 р. австрійські і німецькі офіційні установи “за обоюсторонньою згодою” припинили бойову і пропагандистську діяльність соціалістів-революціонерів, а М.Залізняка вислали до Швейцарії, де він перебував до весни 1917 р. [282, №5, с.12].

Діяльність М.Залізняка і очолюваної ним групи есерів отримала широкий розголос у пресі завдяки статтям іншого політемігранта Л.Юркевича. Так, у львівській газеті “*Slowo Polskie*” від 29 квітня 1915 р. з'явилась інформація про зловживання М.Залізняка і партії українських соціалістів-революціонерів. Автор іронічно зауважив, що “2 млн. корон для малої партії вистачило б на ціле життя” [183, 1915 р., 29 квіт.].

Суспільну оцінку діяльності провідника українських есерів з точки зору полонених-українців російської армії подав у своїх спогадах О.Кобець. Він писав, що М.Залізник отримав на початку війни мільйон корон субсидій на роботу серед полонених, видрукував “кілька брошурок, кілька прокламацій, що розкидали їх з літаків по російському фронті в коробках цигарок та сірників...”, а потім якось на літаку залетів разом з рештками мільйона до Швейцарії...” [146, с.332].

Після провалу планів організації революції в Україні М.Залізник зосередився на виданні соціалістичної літератури. У книзі “Українці, Росія й війна: замітки й матеріали”, виданій наприкінці 1915 р., він не критикував СВУ і “Українську соціал-демократію”, а прихильно відгукнувся про їх програмові вимоги. Зате М.Залізник вважав, що “всі виступи газети “Боротьба” – се праця

для російського правительства і для ворогів українського руху, се злочинне баламученне української публічної opinio” [107, с.16].

Дані австрійського МЗС свідчать, що М.Залізник завдяки М.Васильку у травні 1917 р. активізував свою діяльність. Він отримував щомісячно від 4 до 5 тис. шведських крон для поїздки в Росію через Стокгольм. Однак наддніпрянець залишився в столиці Швеції і намагався відкрити там інформаційне бюро [278, с.96].

Саме редактор “Боротьби” Л.Юркевич, який входив до складу керівних органів РУП і УСДРП, а в 1910-1914 рр. очолював ЦК УСДРП, став найжорстокішим критиком СВУ. Він вважав війну загарбницькою з обох сторін і виступав як проти оборонства С.Петлюри, так і германофільства СВУ [368, с.77].

Після початку Першої світової війни Л.Юркевич емігрував з Відня до Швейцарії. Дозвіл на виїзд з країни і гроші він отримав завдяки СВУ [61, арк.16-17]. Відзначимо, що перед від’їздом з Австрії Л.Юркевич обговорював з СВУ ідею створення спеціальних соціал-демократичних груп для проведення революційної праці [178, 1915 р., №2, с.7]. Проте домовленостей з цього питання, як засвідчили наступні події, так і не було досягнуто.

У лютому 1915 р. у Женеві від імені створеної ним же Закордонної групи УСДРП він розпочав видання часопису “Боротьба”. Не дивлячись на попередні стосунки з СВУ, основний зміст “Боротьби” зводився до нападів на “українську буржуазію” взагалі, а особливо на Союз визволення України [326, с.175].

Л.Юркевич на сторінках видання пов’язував СВУ з діяльністю М.Залізняка і Д.Донцова, спирався на негативну оцінку організації Константинопольською групою російських соціал-демократів, критикував створення під егідою Союзу “Української соціал-демократії”. На його думку, політична позиція СВУ не відповідала прагненням українського народу в Росії [18, арк.11-12]. Політик вказував на суперечливий характер СВУ: соціал-демократичний склад, який, однак, підтримує конституційну монархію і одержує фінансову допомогу з боку Австро-Угорщини і Німеччини [340, №142, с.36].

Таку поведінку Л.Юркевича можна пояснити тим, що створення СВУ в буржуазному оточенні Австро-Угорщини, переговори з буржуазними Центральними державами, навіть сам склад організації, до якої увійшли аж ніяк не “представники трудящих”, він вважав зрадою соціалістичних ідеалів [358, с.10; 295, с.95]. Така агресивність значною мірою зумовлювалася погіршенням психічного стану Л.Юркевича внаслідок прогресивного паралічу [220, с.16].

Російські і польські друковані органи спробували використати зміст статей Л.Юркевича для критики українського національного руху. Зокрема., російський соціал-демократ Г.Алексинський, опираючись на публікації з “Боротьби”, надрукував у “Современном мире” статтю “О провокации”. Звинувачення Г.Алексинського зводилися до того, що всі українофіли повинні викривати перед світовою громадськістю діяльність Союзу, який “продався” австрійському урядові за “два мільйони корон” [326, с.180]. Зміст його статті

передрукували “Новое время”, “Речь”, “Русские ведомости” та інші російські газети [30, арк.12-17].

СВУ, в свою чергу, надіслав спростування в “Современный мир” і в редакції інших видань. У ньому члени Союзу відкинули всі звинувачення, відмежувалися від діяльності М.Залізняка і Д.Донцова, відмовилися визнати факт участі у створенні “Української соціал-демократії”, заперечили існування в минулому будь-яких стосунків з російськими та грузинськими соціал-демократами. Автора публікації в “Боротьбі” члени СВУ назвали “невменяемым политическим младенцем”, що захворів на манію “марксистского величия” і присвоїв собі право виступати від імені УСДРП [10, арк.60-60 зв.].

Ідейної єдності також не було серед нечисельних прихильників “Боротьби”. Так, П.Дятлов не поділяв різких викривальних виступів газети проти СВУ, а незабаром Л.Юркевич, по суті, залишився заледве чи не єдиним видавцем і автором цієї газети [279, с.105-106].

Проте, відзначимо, Л.Юркевич приділяв увагу проблемам Галичини. Зокрема, у доповіді “Україна і війна” на другій міжнародній соціалістичній конференції у Кінталі (Швейцарія) у квітні 1916 р. він запропонував висловити протест проти намірів Росії анексувати Галичину і Буковину та протиставити їм вимогу “демократичної автономії України в її етнографічних межах в Росії” [222, с.42]. У цілому політик вважав, що зовнішньополітична орієнтація галичан і буковинців у роки Першої світової війни стала свідченням утопічності і безсилля їх політичних поглядів і “кроком вперед по лінії австрійського лоялізму і тим самим по лінії ослаблення демократичних позицій галицьких українців” [107, с.34-35].

Безумовно, виступи Л.Юркевича в “Боротьбі” не могли позначитися позитивно на авторитеті наддніпрянських політичних груп. При цьому політик послідовно дотримувався засад марксизму і зовсім не враховував реалій тогочасної суспільно-політичної ситуації. Але треба відзначити роль публікацій Л.Юркевича як факторів громадського впливу на моральність українських політиків.

Серед тодішніх політичних груп наддніпрянської політеміграції слід виокремити ще сателітне СВУ політичне утворення – Українська соціал-демократія (УСД). Ініціатором створення цієї організації був М.Меленевський. За задумом політика, в Українській соціал-демократії нарешті мали об’єднатися партійні еліти Спілки і УСДРП [119, с.6].

Задля об’єднання української соціал-демократії була організована ініціативна група. До її складу увійшли зі сторони Спілки М.Меленевський і П.Бендзя, від УСДРП – В.Дорошенко та О.Скоропис-Йолтуховський [11, арк.114 зв.]. На спільній нараді членів Спілки, УСДРП і Російської соціал-демократичної робітничої партії було обрано організаційний комітет Української соціал-демократії на чолі з П.Бендзею, на який покладалося “ведення всіх справ”, розробка програми і статуту. Учасники наради прийняли

рішення: “лиш буде се можливо” приступити до відновлення соціал-демократичних організацій по містах і селах [11, арк.148].

Організація була утворена восени 1914 р. в Стамбулі за сприяння одного з лідерів соціал-демократичної партії Німеччини Парвуса (О.Гельфанда) [114, с.14]. Щоб активізувати партійну агітаційно-пропагандистську роботу в умовах роз'єднаності вітчизняних соціал-демократів лініями фронтів та особистої недовіри, навесні 1915 р. М.Меленевський перемістив осередок УСД із Стамбула до Софії.

За даними Департаменту поліції Російської імперії, до нього, окрім вищезгаданих осіб, належали також Й.Безпалко, М.Ганкевич, Є.Гуцайло, В.Мороз, Є.Сандул та інші [221, с.107]. Присутність у складі УСД провідних діячів галицько-буковинської соціал-демократії засвідчила всеукраїнський характер організації. Крім того, ця організація користувалася значним авторитетом серед полонених-українців у німецьких таборач [156, с.27].

Під егідою УСД було організовано видавництво. Але діяльність соціал-демократів утруднювалася цензурою, публікації друкувалися в нелегальній закордонній друкарні [178, 1915 р., №2, с.6]. Після переїзду до Софії українські соціал-демократи розпочали видання часопису “Робітничий прапор” (вийшло два номери видання) [233, с.55-56].

УСД тісно співпрацювала з СВУ, діяла фактично на правах філіалу. Але її діяльність, не враховуючи виданих брошур, так і не розгорнулася повною мірою. Очевидно, що однією з вірогідних причин цього було обмеження на початку 1915 р. фінансування СВУ з боку уряду Австро-Угорщини. До того ж, історико-політичні традиції української соціал-демократії унеможлилювали ленінський варіант формування партійного проводу за рахунок політеміграційної еліти, оскільки демократичним структурам РУПу–УСДРП не було властиве чітко виражене одноосібне лідерство [221, с.107].

Отже, незважаючи на те, що наддніпрянська політеміграція Австро-Угорщини складалася в основному з прихильників соціал-демократичної ідеології, в її середовищі протягом Першої світової війни не припинялося ідейно-політичне протистояння.

СВУ і групи М.Залізняка, Д.Донцова і В.Степанківського, попри свою нечисельність і незабезпеченість фінансовими ресурсами, претендували на монопольне право представляти інтереси Наддніпрянської України. Л.Юркевич, у свою чергу, вважав, що тільки очолювана ним Закордонна група УСДРП послідовно відстоює ідеали української соціал-демократії.

Наддніпрянські політичні угруповання звинувачували один одного в фінансових зловживаннях і залежності від урядів Австро-Угорщини. Абсурдність ситуації виявилася в тому, що діяльність всіх груп політемігрантів, окрім хіба що Закордонної групи УСДРП Л.Юркевича, базувалася тією чи іншою мірою на лояльному відношенні владних структур.

Внутрішньополітична боротьба політемігрантів, зрозуміло, не сприяла зростанню авторитету наддніпрянців серед галицьких і буковинських політиків. Більше того, К.Левицький і М.Василько використовували М.Залізняка,

Д.Донцова і В.Степанківського як інструмент для втілення своїх вузькопартійних завдань. Тільки СВУ завдяки зв'язкам в урядових колах і відносній фінансовій незалежності вдавалося здійснювати певною мірою самостійну політику.

Проте, незважаючи на постійне протиборство з СВУ, М.Залізник, Д.Донцов, В.Степанківський, Л.Юркевич у своїй діяльності значну увагу приділяли проблемам Галичини і Буковини, намагалися налагодити тісні стосунки з українськими організаціями Австро-Угорщини. Їхня продукція, в основному інформаційно-пропагандистська література і журналістські матеріали, мала прогресивний характер і знаходила підтримку серед частини галичан і буковинців.

3.2. Стосунки СВУ з Головною Українською Радою (серпень 1914 – квітень 1915 рр.)

Діяльність СВУ, УПСР М.Залізника, Д.Донцова і В.Степанківського, а також В.Левинського і Л.Юркевича в умовах Першої світової війни, їх політична впливовість значною мірою залежали від уміння співпрацювати з галицькими і буковинськими політиками. Ставлення українських політиків Австро-Угорщини до політемігрантів з Наддніпрянщини здебільшого визначало рівень авторитету організацій для австрійських і німецьких державних органів, впливало на формування громадської думки про них серед галичан і буковинців. Наддніпрянці змушені були розраховувати на їх допомогу в реалізації своїх проектів, оскільки не завжди володіли необхідними фінансовими ресурсами і впливами серед правлячих кіл, а також рекрутували працівників з середовища галицько-буковинської політичної і культурної еліти.

СВУ як організація, що претендувала на статус політичного представництва Наддніпрянщини і зуміла зберегтися як політична структура після виходу з її складу ряду відомих політичних фігур, особливо потребувала визнання і співпраці з боку українських політичних партій Австро-Угорщини.

Щоб не допустити розбіжностей у головній політичній лінії між представниками Галичини, Буковини і Наддніпрянщини, СВУ налагодив стосунки зі всіма галицькими і буковинськими репрезентаціями [325, с.338]. З галичанами і буковинцями Союз зближувало те, що між ними не було серйозних ідеологічних розбіжностей. Не всі національно-політичні сили галицьких і буковинських українців серйозно ставилися до мети досягнення політичної незалежності України, але більшість західноукраїнських політиків щиро вірила у “визвольну місію” Австрії та її союзників і полум’яно закликала співвітчизників стати зі зброєю в руках на боці Четверного союзу під час Першої світової війни [275, с.20]. Навіть українські жіночі товариства підтримували таку пропаганду і заохочували українок до дійової допомоги воякам.

З початком війни 1 серпня 1914 р. у Львові за ініціативою М.Павлика й Л.Цегельського засновується Головна Українська Рада [4, арк.16]. Слід відзначити, що у львівський період існування ГУР М.Павлик відіграв роль цементуючої ланки між різнорідними політичними групами і намагався

спрямовувати діяльність організації в конструктивне русло. До її складу увійшли представники Української націонал-демократичної, Української радикальної, Української соціал-демократичної партій, а також Бойової Управи, яка утворилася в той же день з делегатів сокільських і січових організацій [4, арк.16].

Створення ГУР, як вважає В.Расевич, стало можливим тому, що на виборах 1907 р. єдиний блок українських партій досяг успіху. Це утвердило думку про необхідність злиття партій в один політичний блок [335, с.317].

На першому засіданні 1 серпня 1914 р. було обрано президію ГУР: К.Левицький – голова, М.Павлик, М.Ганкевич – заступники, С.Баран – секретар, І.Кивелюк – скарбник [4, арк.2]. Репрезентанти УНДП пропонували застосувати принцип пропорційного – за впливом в українському політичному житті – представництва. Проте їм не вдалося утвердити свою чисельну перевагу в ГУР. До її складу було обрано однакову кількість представників від кожної партії: К.Левицький, С.Баран, Л.Цегельський, І.Боберський (пізніше кооптовано І.Кивелюка) – від національних демократів; М.Павлик, К.Трильовський, М.Балицький, М.Лагодинський – від радикалів; М.Ганкевич, В.Старосольський, В.Темницький, Т.Мелень – від соціал-демократів [335, с.318]. Рішення ГУР, проти якого протестувала одна з політичних партій – учасників репрезентації, не вступало в дію [4, арк.3].

Народний комітет на засіданні 22 серпня 1914 р., хоч і не був задоволений складом ГУР, однак змушений був взяти до уваги утворення ГУР і її склад [4, арк.67]. Ще раніше, 15 серпня 1914 р. Народний комітет у відозві “До повітових і міських організацій та мужів довір’я УНДП” зазначав, виправдовуючи перед низовими ланками партії появу ГУР, що “...майже вся дійсна робота опирається на членах нашої партії, бо радикальна партія і партія соціал-демократів в роботу ГУР вносять дуже мало” [7, арк.40].

ГУР поставила перед собою мету формулювати “загальний напрям” української політики під час Першої світової війни і створювати українські військові формування. Лідери Ради, як згадував К.Левицький, щоб не допустити розбіжностей між політичними представництвами Галичини, Буковини і Наддніпрянщини, вирішили встановити стосунки з СВУ без огляду на те, чи зібрані в Союзі українці “мали формальну легітимацію заступати велику Україну, чи ні...” [289, с.15].

Уже на першому засіданні ГУР з подання І.Боберського було прийнято рішення запросити М.Залізняка на наступне засідання Ради [4, арк.2]. Надалі на засіданнях ГУР були присутні представники СВУ (спочатку М.Залізник і А.Жук, а потім А.Жук і Д.Донцов) [267, с.188]. Але СВУ, співпрацюючи з ГУР, не увійшов до її складу, а мав у Раді двох делегатів з дорадчим голосом і був поінформованим про хід справ у ній [21, арк.24].

5 серпня 1914 р. члени ГУР заслухали інформацію про створення СВУ та проект роботи Союзу [142, с.115]. А.Жук виступив із заявою, в якій ГУР було визнано найвищою і єдиною національно-політичною репрезентацією українців Австро-Угорщини, а до “певної міри також виразницею національно-політичних стремлінь українського народу в Росії”, а також зазначалось, що

СВУ перебуватиме в “стислім контакті” з ГУР [4, арк.23-24]. В обмін на таку заяву Союз сподівався на матеріальну і моральну допомогу.

К.Левицький від імені галичан запевнив, що будь-які переговори з урядами Австро-Угорщини і Німеччини в справах Наддніпрянщини будуть проводитися разом з президією Союзу [15, арк.3]. Вже 15 серпня 1914 р. в газеті “Діло” з’явився позитивний відгук на створення СВУ. Зокрема, було відзначено, що антиросійська позиція СВУ відповідає “становищу значної частини політично активної української суспільності в Росії” [168, 1914 р., 15 серп., с.1].

ГУР у своїй діяльності сконцентрувала увагу на конституюванні УБУ, формуванні підрозділів УССів, облаштуванні для них лічниць, обговорювала проблему українського університету, поділу Галичини, невинуватих репресій щодо українців, звинувачених у москвофільстві [4, арк. 19; 45-48].

Війна вкрай негативно позначилася на всіх сферах життя, діяльності, побуту населення регіону. Насамперед вона потребувала живої сили – на Буковині число мобілізованих сягнуло майже 200 тис. осіб, або 1/4 усього населення [199,с.204]. Для потреб і австро-угорської, і російської армій протягом усього періоду війни систематично здійснювалися реквізиції, населення обкладалося великими податками, залучалося до примусових робіт. За повідомленнями російської розвідки, уже в серпні 1914 р. в Галичині поширився голод. У районі Галич – Дубівці – Єзупіль – Ямниця – Станіслав – Богородчани лютувала холера [95, арк.5].

Намагаючись уникнути зради в тилу своїх військ, галицьке намісництво 8 серпня 1914 р., а Начальна команда у Львові 15 серпня 1914 р. опублікували розпорядження про “превентивний арешт політично підозрілих москвофілів” і про направлення їх у львівську тюрму [332, с.85]. У результаті розгорнулися масові репресії щодо українського населення Галичини і Буковини, які в багатьох випадках не мали достатньої мотивації. Австрійській владі подавали списки українських діячів як москвофілів, було арештовано чимало відомих українських політиків, серед них – посла Т.Окуневського і О.Назарука [190, с.57].

З ініціативи намісника Галичини фон Коритовського біля Граца в Штірії був відкритий концентраційний табір Талергоф, куди висилали всіх політично підозрілих: у першу чергу – москвофілів, але попадало туди й багато українців. Арештанти перебували у складних умовах. До того ж, в таборі поширився плямистий тиф, який австрійські лікарі не вміли лікувати [154, с.152].

Один із очевидців австрійських репресій, В.Маковський у своїй книзі “Талергоф (спогади і документи)” так описав картину боротьби з русофілами в Станіславові: “Розстріли не переводилися. З тим найбільше спішилися. Трескіт сальв у жахливому кутику смерті...не вгавав – від ранку до ночі...Одинцем і групами, закованих і вільно, спроваджували з усіх сторін арештованих” [153, с.79]. Особливою жорстокістю відзначалися угорські військові частини. Вони всіх розглядали як шпигунів і при найменшій підозрі арештовували і часто вшали [154, с.154].

На Буковині репресії проводилися під керівництвом коменданта жандармерії Е.Фішера, якого українці після війни вимагали поставити перед судом за заподіяні злочини проти населення [200, с.297]. Так, у селі Глибока Серетського повіту австрійські жандарми арештували та інтернували більше, як 150 селян, у тому числі – старих, жінок і дітей, а чотирьох повісили на ліхтарних стовпах. Один із повішених був покараний лише за те, що пригостив російських солдат молоком [91, арк.15 зв.].

Уже пізніше, в 1917 р., коли австрійський уряд з політичних мотивів вирішив перекласти всю провину за злодіяння на помилки армії, в парламенті було привідкрито масштаби терору 1914-1916 рр.: більше 600 тис. розстріляних і повішених і 100 тис. померлих у таборах від виснаження та епідемій [297, с.58].

На засіданні ГУР 18 серпня 1914 р. були оприлюднені перші відомості про арешти в краю за звинуваченнями в нелояльності, ворожих намірах, порозумінні з ворогом чи державною зрадою [132, с.91]. Спочатку К.Левицький і митрополит А.Шептицький, а 22 серпня 1914 р. делегація ГУР у складі М.Павлика, С.Барана, І.Кивелюка, В.Темницького, а також представників парламентських послів – Л.Цегельського і К.Трильовського звернулися з протестом до намісника Галичини фон Коритовського [168, 1914 р., 20 серп., с.1; 168, 1914 р., 22 серп., с.7]. Було порушено справу масових арештів українців. Делегати просили, щоб намісник своїм впливом запобіг подальшим репресіям щодо українців.

Багато клопотів мала ГУР з біженцями і виселенцями, які опинилися в Гмінді та інших місцевостях Австро-Угорщини. Через фронтові події війська часто висилали цілі села з Галичини і Волині [154, с.161]. Крім того, представники ГУР виступили проти ухвали львівської міської ради надати 1,5 млн. корон на формування виключно польських військових організацій. Намісник Галичини зазначив, що докладатиме зусиль для виділення з ухваленої суми певної квоти на українські військові організації [168, 1914 р., 22 серп., с.6-7].

Українські галицькі політики пов'язували ідею досягнення державної незалежності із зовнішньополітичними планами країн Центрального блоку. З огляду на це важлива роль відводилася переговорній тактиці та налагодженню контактів серед австрійських і німецьких державних кіл [335, с.318].

К.Левицький брав участь у таємних нарадах українських політиків за участю представника австрійської влади Е.Урбаса. Основною тематикою цих нарад була справа організації українського добровольчого збройного легіону та накреслення перспектив української державності [208, с.226].

До співпраці з Австро-Угорщиною налаштувала позиція австрійських державних органів щодо українського питання на початку війни. Австрійські політики, зокрема, австрійський консул у Львові Е.Урбас, розуміли, що монархія не витримає приєднання 30 мільйонів нових українців, до того ж, це могло призвести до небажаного продовження кордону з Росією, зростання зони суперечностей з Румунією та подальших проблем в українсько-польських стосунках [358, с.228-229]. Уже 12 серпня 1914 р. прем'єр-міністр К.Штюрґк

заявив представникам української та польської парламентських репрезентацій, що після перемоги над Росією Галичина буде розділена, і польсько-українська боротьба в межах монархії втратить свій зміст [332, с.100].

Згідно з рішеннями ГУР К.Левицький делегував українським послам у Відні Є.Олесницькому і Є.Левицькому право представляти українські інтереси перед урядами Австро-Угорщини і Німеччини [84, арк.3]. 15 серпня 1914 р. названі українські послы разом з К.Левицьким і М.Васильком утворили парламентську делегацію [168, 1915 р., 23 січ., с.4]. Решта послів, які перебували у Відні, відповідно до директиви ГУР мали повернутися в регіон для зв'язку зі своїми виборчими округами [168, 1914 р., 17 серп., с.1].

Парламентська делегація організувала у Відні видання української преси ("Діло" і "Ukrainisches Korrespondenzblatt"), опублікувала ряд меморіалів і брошур, активно протидіяла наклепницьким нападам на український народ [168, 1915 р., 23 січ., с.4].

Водночас галицькі політики так і не позбулися цілком провінційності, не завжди відчували першочерговість завдань і важливість моменту. Один з активних діячів ГУР радикал І.Макух згадував, що Рада "сходилася часто й перемелювала з пустого в порожнє різні дрібні справи та вислуховувала оповіді Василька про те, що діється в міністерстві закордонних справ Австро-Угорщини" [154, с.161]. Зокрема, важко пояснити чому "справі шапок" (відзнак на головних уборах) було присвячено XII засідання ГУР, а на засіданні 29 серпня 1914 р. активно обговорювалося питання купівлі коня для М.Галущинського і підвищення військового рангу команданта [4, арк.52-53, 60]. Можливо, через це поляки організували 4 полки добровольців, а українці навіть не отримали згоди на утворення другого полку УССів [4, арк.64].

На засіданнях ГУР делегати СВУ активно брали участь в обговореннях, займали чіткі самостійницькі позиції, намагалися враховувати інтереси і наддніпрянців, і галичан. Так, під час обговорень маніфесту ГУР "Український народ" від 3 серпня 1914 р., укладеного М.Лозинським, А.Жук відстоював точку зору, що самостійницьку думку в документі потрібно "ліпше замаркувати" [4, арк.7].

Після захоплення Львова російською армією та еміграції членів ГУР і СВУ до Відня стосунки між ними перериваються. Ю.Лавров стверджував, що СВУ продовжував працювати в Галичині і Буковині через свої підпільні структури [282, №4, с.30]. Його теза ґрунтувалася на тогочасних даних російських губернських жандармських управлінь про спільні наради і нелегальну діяльність наддніпрянських політемігрантів та західноукраїнських політиків на території Наддніпрянщини і Галичини [35, арк.14-156; 38, арк.123, 92-92 зв.; 42, арк.4-12, 27; 40, арк.12-21]. У львівському відділенні жандармерії навіть були задокументовані свідчення агента Шлепного (Брюнета) про перебування Д.Донцова у Львові в умовах окупації [85, арк.7-8].

Російська офіційна влада вважала, що "найближча ціль цього Союзу – взяти на себе роботу львівських мазепинських організацій, представники яких пішли на війну чи виїхали вглиб Австрії, а основне вести мазепинську

пропаганду серед населення і військ Російської України” [36, арк.7 зв.]. Проте у результаті проведених російською поліцією слідчих дій не було виявлено мережі СВУ на території Галичини і Наддніпрянщини [35, арк.12; 42, арк.13-17, 28-31; 37, арк.17-18; 40, арк.27, 123 зв.]. Імовірно, що ця інформація з’явилася внаслідок прагнення російських жандармів продемонструвати свої успіхи в боротьбі з українським національним рухом.

Розрив у відносинах К.Левицький у своїх спогадах мотивував тим, що після переїзду нелегко було скликати всіх причетних до ГУР на спільну нараду, а тому члени СВУ збиралися окремо [289, с.70]. Останні в своєму офіційному звіті пояснювали цю ситуацію тим, що ГУР після переїзду “довгий час не збиралися зовсім на свої засідання” [21, арк.24-25].

Отже, ГУР не могла засідати у повному складі, а К.Левицький разом з лідером буковинських українців М.Васильком узурпували всю владу і не поспішали із скликанням ГУР [84, арк.3]. Як згадував М.Залізняк, в українській політиці в цей період фактично панував тріумвірат К.Левицького, М.Василька, Є.Олесницького [144, с.128], в якому в силу добрих зв’язків з австрійською правлячою елітою провідна роль належала М.Василькові.

Парламентська делегація щоденно збиралася на засідання, а К.Левицький щотижня звітував про її діяльність перед Українським клубом [168, 1915 р., 23 січ., с.5]. Тільки наприкінці листопада 1914 р. члени Українського клубу розпустили делегацію і заснували свою парламентську комісію в складі голови Є.Петрушевича, віце-президента Ю.Романчука, а також посла Є.Олесницького [168, 1915 р., 30 січ., с.5-6].

Крім того, вже на початку вересня 1914 р. галицькі українці прагнули узгодити свою діяльність з Союзом [289, с.45], до чого доклалися зусилля зі сторони СВУ [21, арк.25]. Так, 2 вересня 1914 р. була здійснена спроба провести зустріч представників ГУР з репрезентантами СВУ в приватнім помешканні професора С.Дністрянського [5, арк.1а].

Після виходу з організації Д.Донцова СВУ повідомив у листі до ГУР від 5 вересня 1914 р., що повноваження репрезентувати Союз у стосунках з ГУР, парламентськими і сеймовими представництвами Галичини і Буковини мають М.Залізняк, О.Скоропис-Йолтуховський, М.Меленевський [289, с.480].

Тільки під тиском членів ГУР 19 жовтня 1914 р. К.Левицький скликав засідання організації, ставлячи, проте, на порядок денний лише питання формування II полку УССів [84, арк.4]. У той же час й надалі ширилися масові переслідування українців; австрійська влада вимагала участі українців у Віденському комітеті допомоги для біженців з Галичини і Буковини, який контролювався лідером польського політичного проводу в Австрії міністром фінансів Л.Білінським. Проте К.Левицький запевнив, “що все є добре”, і виступив проти вислання української делегації до цісаря; був виготовлений тільки комунікат ГУР, спрямований проти дій австро-угорської армії щодо українського населення [84, арк.4, 6].

Крім того, західноукраїнські землі з початком війни стали ареною запеклих боїв і репресивних заходів російських окупаційних властей.

М.Грушевський порівнював цей період в історії Галичини і Буковини з “Руїною” другої половини XVII ст. [227, с.8].

Призначений на посаду військового генерал-губернатора областей Австро-Угорщини граф Г.Бобринський перш за все заповнив свою адміністрацію галицькими москвофілами і “великополяками”, які отримали директиви нищити “мазепинців”, тобто українців [296, с.308]. 18 вересня 1914 р. генерал-губернатором було видано циркуляр, в якому наказувалося закрити в Галичині всі українські й польські навчальні заклади та громадські інституції [187, с.11]. Окремим наказом від 30 вересня 1914 р. не дозволялося купувати в книгарнях або брати в бібліотеках українські книжки [165, 1914 р., ч.3-4, с.3]. Згідно з розпорядженнями від 24 жовтня 1914 р. заборонялося листування українською мовою [165, 1914 р., ч.5-6, с.15].

Значних репресій зазнавало також єврейське населення регіону. Так, в одній із інструкцій, надісланих генерал-губернаторством у повіті, значилось, що “євреї, як відомо, взагалі не заслуговують особливого довір’я” [97, арк.21 зв].

Окупаційний режим посилювався зі створенням на початку жовтня 1914 р. жандармського відділу при генерал-губернаторстві, який розпочав переслідування українських громадських діячів. Можна припустити, що число жертв було дуже великим, якщо зважити, що через київські тюрми по дорозі на схід пройшло понад 12 тис. осіб [308, с.150]. Тільки зі Львова до Єнісейська вислали цілий ряд відомих українських діячів: директора “Дністра” В.Охримовича, адвоката М.Шухевича, заступника голови Українського педагогічного товариства К.Малицьку, редактора “Нового слова” М.Курцебу, редактора видань “Просвіти” Ю.Балицького та ін. [179, 1915 р., ч.20].

Активну участь у боротьбі з українським національним рухом брали москвофільські організації. Так, основна москвофільська структура в краї “Русский народный совет” утворив окрему шкільну комісію, яка виробила проект розвитку шкільництва в Галичині. Згідно з ним мали існувати тільки російськомовні школи, українська мова вилучалася з офіційного вжитку. Щоб забезпечити школи відповідними педагогічними кадрами, для вчителів у Львові, Києві, Петербурзі відкривалися курси російської мови [179, 1915 р., ч.4].

Спільно з СВУ і українською парламентською репрезентацією ГУР у жовтні 1914 р. виступає з протестом проти політики російського уряду в Галичині, що спрямовувалась на brutальне винищення духовного життя українців [165, 1914 р., ч.3-4, с.2-4].

Депутати австрійської Державної Ради, об’єднані в Український парламентський клуб, також відновили роботу у Відні, а серед партійних організацій першим був Народний комітет УНДП, який розгорнув активну діяльність. Його представники відстоювали інтереси українців, інтернованих в Талергофі і інших концентраційних таборах, допомагали українським емігрантам отримувати документи для повернення в край, контролювали процес створення колоній для них (Вольфсберг, Гмінд і т.д.), опікувалися шкільництвом в еміграції. Крім того, Народний комітет відновив діяльність

партійної канцелярії і популярного тижневика “Свобода” [168, 1915 р., 13 лют., с.6]. Між цими двома угрупованнями й стали виявлятися протиборство та конкуренція щодо права представляти інтереси українського народу в столиці Австро-Угорщини.

Перед вступом Туреччини у війну ГУР і СВУ вирішили вислати на Балкани своїх делегатів, які мали, за словами К.Левицького, домагатися від балканських держав підтримки українських національних прагнень, познайомити уряди і громадськість цих держав ближче з українським питанням і налагодити з ними безпосередні стосунки. Делегати СВУ Л.Ганкевич і М.Меленевський виїхали на Балкани в першій половині жовтня 1914 р., щоб “розглянутися в положенні і зорієнтуватися, що можна зробити” [289, с.84-85]. Міністерство закордонних справ Австро-Угорщини повідомило керівників дипломатичних місій у Софії і Стамбулі про майбутнє прибуття двох українських діячів і звернулося з настирливим проханням надавати їм всебічну підтримку [247, с.161]. А в кінці жовтня 1914 р. до Болгарії і Туреччини відбули представники ГУР: посол до австрійського парламенту Л.Цегельський і секретар ГУР С.Баран [170, 1915 р., с.141].

Проте ГУР знову почала збиратися на засідання лише для того, щоб реорганізуватися [21, арк.25]. На засіданні 26 жовтня 1914 р. було оголошено лист СВУ, в якому пропонувалося скликати конференцію ГУР разом з представниками українських галицьких і буковинських послів та СВУ. Метою конференції мало стати з’ясування політичної ситуації, визначення напрямків загальнонаціональної політики і досягнення скоординованої діяльності всіх українських політичних груп [4, арк.66]. Йшлося про створення дійсно загальноукраїнської організації, в якій були б представлені всі політичні партії та депутатські клуби Галичини і Буковини, а також партії з Наддніпрянської України [289, с.71-72].

Шляхом скликання такої конференції члени СВУ прагнули “оперти національну політику на ширші верстви суспільності, зробити її відповідальною за політику” [165, 1917 р., ч.131, с.3]. Ця ініціатива Союзу була свідченням того, що в стосунках з українськими політичними організаціями Австро-Угорщини СВУ намагався не тільки співпрацювати з ними, а й впливати на їх діяльність у дусі реалізації одного із своїх засадничих постулатів – ідеї соборності України.

Соціал-демократи і радикали виступили на підтримку проекту СВУ [289, с.71-72]. Для підготовки змін ГУР обрала комісію в складі Є.Олесницького, М.Василька, А.Жука, М.Лозинського, В.Бачинського і О.Поповича [5, арк.3]. Пізніше її склад було доповнено М.Лагодинським і В.Темницьким.

Упродовж листопада 1914 р. відбувся цілий ряд засідань ГУР, присвячених реорганізації Ради, але через відмінності в поглядах щодо повноважень і прав делегатів від СВУ і різні думки стосовно прийняття до ГУР представників Буковини, питання не було узгоджено [129, с.169]. Однією з причин, яка стримувала входження Союзу як повноправного члена в усі галицькі політичні структури, а також заважала створенню єдиного

репрезантаційного центру для всієї України, був сумнів західноукраїнських політиків щодо представницьких можливостей СВУ [188, с.47].

Комісія розробила проект реорганізації ГУР, але на засіданні 4 листопада 1914 р. К.Левицький заявив, що проект має бути затверджений парламентським представництвом. Український парламентський клуб висловив бажання, щоб Рада складалася з 8 членів УНДП, 4 радикалів, 2 соціал-демократів, 3 буковинців, 4 делегатів СВУ [5, арк.4-5].

На засіданнях комісії і Ради 4, 11, 13, 14 листопада 1914 р. питання участі в конференції і в реорганізованій ГУР представників церкви та християнсько-суспільного руху, а також надання права вето для партій викликали найбільше суперечок [5, арк.4-10]. “Християнсько-суспільне сторонництво бажає також прилучитися до спільної праці...”, – писав О.Барвінський у листі до К.Левицького в грудні 1914 р. [5, арк.29].

Радикали і соціал-демократи виступали за право вето для партій, сподіваючись з його допомогою зберегти вплив на прийняття рішень, а також заперечували участь діячів церкви і християн-суспільників у планованих акціях. Представники цих партій підтримували право СВУ на участь у конференції і майбутній організації. Зокрема, В.Бачинський так визначив ставлення радикальної партії до наддніпрянської політичної еміграції: “Щодо партій з Російської України, то їх можна брати в рахубу о стільки, оскільки виступають тепер активно і оскільки координують свою діяльність з діяльністю СВУ...” [5, арк.8].

У свою чергу, А.Жук відстоював думку, що церква в Галичині займає важливе місце в національному житті, а тому виступив за присутність греко-католицького кліру на конференції. Він резонно відзначив, що жодна інша політична група “не має стільки підстав обстоювати право вето як СВУ”, проте вважав, що вето порушуватиме “принцип демократичності” [5, арк.4, 9]. Зате СВУ вимагав включення своїх представників до складу “вузшої президії” [5, арк.11]. У такій позиції Союзу вбачаємо об’єктивність і реалістичний підхід, бажання не зациклюватися на ідеологічних догмах і тимчасових вигодах.

К.Левицький і М.Василько боялися втратити контроль над більшістю в ГУР, тому негативно ставилися до планованої реорганізації. Також певну роль відіграло їх прихильне ставлення до М.Залізняка, В.Степанківського і Д.Донцова [84, арк.6]. Саме тому К.Левицький під різними приводами намагався загальмувати процес скликання конференції. Спочатку він вимагав, щоб проект реорганізації пройшов затвердження в Українському парламентському клубі, потім акцентував на військовому стані і відсутності кворуму [4, арк.4-5,10].

Після заяви М.Залізняка про бажання партії соціалістів-революціонерів вступити в Раду на засіданні ГУР 23 листопада 1914 р. розгорівся конфлікт між ним і представниками СВУ щодо права представляти Наддніпрянську Україну. Це дало підстави К.Левицькому виступити з ідеєю, щоб “справу реорганізації облишити”, а конференцію скликати для вирішення інших питань [4, арк.13].

На засіданні 26 листопада 1914 р. М.Залізник запропонував, доки немає “уповноважених” представників закордонних партій, доповнити Раду тільки

буковинськими делегатами. О.Попович попросив Раду не приймати рішень до здійснення ним додаткових консультацій з буковинськими послами [5, арк.14, 38].

Лідер УСДП В.Темницький підтримав СВУ. Він вважав, що в тогочасних суспільно-політичних умовах було неможливим, щоб Наддніпрянщину репрезентували легітимні представники. Проте С.Баран, опираючись на В.Степанківського, наступного дня продовжив критику СВУ. Секретар Народного комітету вважав, що “кождий галицький і буковинський українець має більше право говорити іменем російської України, як СВУ”, і вимагав, щоб робота над реорганізацією Ради була передана у відання Народного комітету [5, арк.14, 16].

Крім того, ще в листопаді 1914 р. О.Назаріїв, Д.Донцов і В.Степанківський надіслали президенту ГУР протест проти претензій СВУ на представництво інтересів Наддніпрянської України [289, с.62]. Не визнавала статусу СВУ і значна частина буковинської політичної еліти. Так, М.Василько і О.Попович у листі до К.Левицького 7 грудня 1914 р. від імені українського парламентського представництва Буковини відмовилися від представництва в Раді і вважали за краще, щоб залишився старий склад ГУР, аніж би вона була перетворена в орган, який би “політику австрійських українців робив залежною від думки поодиноких невідвічальних українських особистостей з Росії” [289, с.493].

Натомість СВУ підтримував лідера іншої політичної групи буковинських українців С.Смаль-Стоцького. Розрив між ним і М.Васильком відбувся ще в жовтні-листопаді 1912 р. Прихильники М.Василька до війни контролювали “Нову Буковину” та “Народний голос”, намагалися організувати нову національно-демократичну партію. Їхні опоненти з листопада 1912 р. почали видавати газету “Україна”, в жовтні 1913 р. заснували Українську народну партію [231, с.141-142]. На думку О.Поповича, це був “спір між буковинцями і галичанами”, інтереси останніх представляв С.Смаль-Стоцький [158, с.86].

Основною базою опозиційних сил до К.Левицького став Український парламентський клуб. На його засіданнях звучала критика голови щодо диктаторського стилю керівництва, занедбання справи захисту українців від військових переслідувань, провалів в інформаційно-дипломатичній діяльності і нереалізованості ідеї поділу Галичини [84, арк.7]. Опозицію склали такі депутати парламенту, як Є.Левицький, Є.Петрушевич, С.Голубович, О.Колесса, Л.Левицький, Й.Фоліс, Л.Цегельський та колишні сеймові послы – В.Бачинський і Р.Перфецький [52, арк.8]. 10 грудня 1914 р. під тиском опозиції клуб вибрав комісію (Є.Левицький, Л.Цегельський, Є.Петрушевич) для підготовки статуту загальнонаціональної ради [84, арк.8].

15 грудня 1914 р. Ю.Романчук на правах старійшини скликав конференцію парламентських і сеймових послів Галичини і Буковини для обговорення і прийняття розробленого комісією статуту загальноукраїнської організації [326, с.159]. Згідно з проектом до Національної ради мали увійти представники всіх парламентських клубів та делегати УСДП і СВУ у пропорційній кількості [84, арк.7].

Є.Левицький виголосив на конференції реферат про потребу утворення в час війни всеукраїнської національної репрезентації [289,с.94]. М.Василько зачитав від імені буковинських послів заяву, в якій буковинці погоджувалися на участь у Раді закордонних українців, але тільки з дорадчим голосом. Крім того, останні мали отримати легітимацію на представництво в ГУР із вступом австрійських військ у Наддніпрянщину. Після тривалих дискусій конференцію було перенесено, а пропозицію О.Поповича про утворення репрезентації українців Австро-Угорщини до появи легітимованих представників Наддніпрянщини було передано депутатській комісії [5, арк.39].

Український парламентський клуб запропонував власний проект, згідно з яким до нього переходили функції репрезентації українського народу в закордонній політиці. К.Левицький розцінив цей проект як фактичну ліквідацію ГУР, а не її реорганізацію. Народний комітет теж виступив проти проекту і запропонував залишити ГУР у попередньому складі [5, арк.40]. До прихильників голови ГУР належали: І.Кивелюк, Є.Олесницький, М.Здерковський, С.Баран, М.Вітошинський. Опозиційного курсу в управі УНДП дотримувалися Т.Войнаровський, С.Голубович, Є.Петрушевич, Л.Цегельський [335, с.322].

Націонал-демократи, члени депутатської комісії, у своїй заяві 17 грудня 1914 р. висловилися проти утворення нової загальної репрезентації українців Австрії. На їх думку, такі функції вже виконувала Загальна парламентська репрезентація [5, арк.36].

Унаслідок рішень 15 грудня 1914 р. у Відні й надалі функціонували Українські парламентські клуби (галицький національно-демократичний і радикальний та буковинський), ГУР, Народний комітет, УНДП і СВУ. Але ГУР, як згадував С.Баран, після 15 грудня 1914 р. “вже більше не оказала знаків життя” [129, с.169].

Не був реалізованим й остаточний варіант реорганізації ради. Його запропонувала комісія ГУР 24 грудня 1914 р. У проекті знайшли своє відображення основні пропозиції СВУ. Реорганізована ГУР, або Загальна Українська Національна Рада, повинна була складатися з 9 галицьких націонал-демократів, 4 радикалів, по 3 місця отримували галицькі соціал-демократи і буковинські націонал-демократи, буковинські соціал-демократи і буковинська Народна партія – по 1 представнику, за СВУ резервувалось 4 місця. Усі члени Ради входили у три територіальні секції – галицьку, буковинську і наддніпрянську, які самостійно вирішували справи своїх територій. Важливим органом Загальної Української Національної Ради мала стати президія, утворена з представників усіх політичних краєвих організацій Галичини, Буковини і Наддніпрянщини, у стосунках з іншими організаціями Раду мала репрезентувати “звужена президія” в складі голови і 4 заступників. Одне місце відводилося делегату СВУ [5, арк.20-21].

К.Левицький у своїх спогадах звинуватив СВУ у провалі ідеї утворення єдиної загальнонаціональної організації, бо “до людей, що проголосили себе тут представниками великої України, не всі мали довір’я”, на що вплинули суперечки між самими членами СВУ і вихід з її рядів М.Залізняка,

В.Степанківського і Д.Донцова [289, с.95]. Серед причин несприймання частиною галичан і буковинців СВУ можна назвати особисті непорозуміння, небажання деяких політичних лідерів ділитися впливами у майбутній організації, а також певну роль зіграли інтереси тих осіб, яким взагалі не вигідно було створення подібної організації під керівництвом К.Левицького і які використали СВУ як привід для краху цієї ідеї.

Негативне ставлення частини галицько-буковинських політиків до СВУ спровокувало їх звернення до урядових структур Австро-Угорщини з проханням, щоб СВУ переніс своє місце розташування і діяльність поза межами держави [289, с.494], що сталося, як писав О.Скоропис-Йолтуховський, через “неуміння Союзом з’єднати симпатії офіціальних галицьких проводирів” [162, с.206].

М.Василько піддав критиці СВУ перед австро-угорським МЗС і зажадав вигнання Союзу з Австро-Угорщини і Німеччини, зупинки виходу його видань і заборони працювати з полоненими-українцями. МЗС після перевірки діяльності організації дало їй найкращу оцінку. Проте К.Левицький і М.Василько звернулися до прем’єр-міністра графа К.Штюргка з попередніми вимогами. СВУ звинувачували в недотриманні обіцянки організувати революцію в Україні, в марнотратстві грошей на “гулятики і піячене”, в тому, що його представляють “люди неодвічальні, молоді, легкодушні, непевні...” [84, арк.8-9].

Ставлення до СВУ погіршували згадувані вище скандали всередині організації, фінансові махінації окремих її членів, а також наклепницькі звинувачення з різних боків (стаття Г.Алексинського в “Современном мире”, інсинуації М.Троцького в газеті “Голось”) [18, арк.9-11]. Крім того, на право Союзу працювати серед військовополонених претендували ряд осіб, які або відверто говорили про це, як К.Трильовський [13, арк.2], або писали скарги в Міністерство закордонних справ і генштаб Австро-Угорщини [162, с.206].

Великі польські поміщики Галичини налаштували міністра закордонних справ Австро-Угорщини проти австрійсько-українських зв’язків і будь-якої революційної активності в Україні. Граф Л.Берхтольд побоювався, що анархія на Заході Росії може шкідливо вплинути на ситуацію в монархії [385, р.136].

МЗС і генеральний штаб Австро-Угорщини висунули вимогу до СВУ “al’amabie” (по-дружньому – С.А.) перенести свою діяльність у будь-яку нейтральну країну, в якій “дешевше обходиться життя” [326, с.155].

У відповідь на наклепи члени СВУ в листі до голови ГУР від 18 грудня 1914 р. висловили бажання перед від’їздом Союзу з Австро-Угорщини прослухати звіти про діяльність як СВУ, так і ГУР, сподіваючись, що це надалі дасть можливість зберегти стосунки між організаціями [289, с.494]. Союз звернувся за допомогою до опозиційної групи в Українському парламентському клубі [84, арк.9]. 22 грудня 1914 р. на засіданні клубу на прохання СВУ була обрана комісія для перевірки діяльності і фінансової звітності Союзу, в яку увійшли послы Є.Петрушевич, о. С.Онишкевич і І.Голубович [64, арк.51]. 23 грудня комісія здійснила перевірку і прийшла до висновків, що “СВУ працює згідно з своєю програмою”, його праця “є

незвичайно корисна для української національності, ... незвичайно солідна, до подиву видатна, успішна та всестороння...” [21, арк.2]. Крім того, було відзначено, що СВУ використовувала кошти ощадно, на користь українській справі. 24 грудня 1914 р. Український клуб згідно із звітом комісії визнав діяльність СВУ “за патріотичну, корисну і без всякого закиду” [10, арк.59 зв.].

Незважаючи на опір К.Левицького, президія Українського парламентського клубу (К.Левицький і Є.Петрушевич) в цілях захисту СВУ провела аудієнції у графа К.Штюргка і старшого консула МЗС з українських питань Р.Опенгаймера. З цією ж метою ГУР надіслала листи до прем'єр-міністра і міністра закордонних справ графа Л.Берхтольда [84, арк10].

Унаслідок поступок ГУР Український парламентський клуб 15 січня 1915 р. виніс рішення про непричетність К.Левицького до наклепів на СВУ та до гальмування процесу реорганізації Ради [5, арк.37].

Попри намагання СВУ виправдатися, у нього й надалі тривали конфлікти з державними органами Австро-Угорщини. Так, 10 січня 1915 р. віденське міністерство закордонних справ видало інструктивний циркуляр “Відносини Ц.К. Міністерства закордонних справ до українських організацій” [14, арк.4-5; 162, с.207-209]. Розірвання контактів з СВУ в ньому мотивувалось тим, що українські сепаратні виступи проти Росії в ситуації відтягнення військових операцій на захід від України є недоцільними, і що припинення взаємовідносин дає Союзу важливу для його політичного престижу незалежність.

Згідно з угодою Союз повинен був перенести свій організаційний центр з Австро-Угорщини у нейтральну країну. За це він мав отримати допомогу від Австро-Угорщини і Німеччини за умови збереження організації, продовження її діяльності і незмінності ставлення до урядів цих держав [14, арк.4 зв.-5].

СВУ двічі в січні і березні 1915 р. пропонував проекти договорів з МЗС Австро-Угорщини і німецьким урядом, але до їх підписання справа так і не дійшла [27, арк.5-6; 14, арк.1-3]. Після кількомісячної боротьби, яка фатально відбилася на діяльності СВУ, ним був отриманий другий документ, що містив офіційне австрійське повідомлення про результати переговорів “Відносини Ц.К. Міністерства закордонних справ до Союзу визволення України” від 12 квітня 1915 р. У документі містився пункт, відповідно до якого СВУ мав використовувати австрійських русинів лише в обмеженій кількості і з дозволу “в кожному окремому випадку Ц.К. Міністерства закордонних справ” [14, арк.6 зв.-7].

Ще 10 квітня 1915 р. представників СВУ О.Скоропис-Йолтуховського і М.Меленевського офіційно було повідомлено про розірвання попередніх відносин із Союзом. Водночас уряди Австро-Угорщини і Німеччини пішли все-таки з ряду питань назустріч побажанням Союзу. Зокрема, відступна плата за розірвання стосунків була збільшена від 63600 корон до 100000 корон, таку ж суму мав надати і німецький уряд. Союз формально припинив співпрацю з МЗС Австро-Угорщини, а діяльність у таборах для полонених проводив уже під керівництвом військового міністерства. З Відня до Берліну переїхав тільки О.Скоропис-Йолтуховський, а центром президії СВУ залишився Відень. Уряд засвідчив згоду на подальше перебування членів СВУ в монархії, але за умови,

що вони житимуть як приватні особи і не даватимуть “жодних приводів до скарг чи то офіційних, чи австро-русинських кіл і їх парламентського представництва” [162, с.212-213]. СВУ довелося значно обмежити пропагандистську і видавничу діяльність різними мовами [161, с.53].

Як бачимо, галицькі і буковинські українці певним чином вплинули на розірвання стосунків між СВУ і МЗС Австро-Угорщини, і це ще раз довело життєву важливість для Союзу налагодження співпраці із західноукраїнськими політичними організаціями. Крім цього фактору, на ускладнення стосунків між СВУ і Австро-Угорщиною суттєво вплинуло погіршення економічної та політичної ситуації в країні і орієнтація на сепаратний мир з Росією, а також плани утворення польського королівства, що відсувало українське питання в австрійській політиці на друге місце [259, с.13-14].

Після припинення формальних стосунків австрійського уряду з Союзом МЗС заявило про недоцільність підтримки українських виступів. На думку І.Патера, відсутність взаєморозуміння між галицько-буковинськими провідниками і СВУ призвела до відсунення української справи в Австрії на перспективу [326, с.157].

Німецький уряд також офіційно припинив співпрацю з Союзом, але українська справа й надалі знаходила широку підтримку в німецьких військових і деяких приватних колах [234, с.34]. Зв'язки із Союзом, встановлені “за згодою уряду” міністерством закордонних справ Німеччини 20 лютого 1915 р., підтримувалися якомога непомітніше [338, с.21]. Матеріальні витрати і відповідальність за працю СВУ в таборах Німеччини взяла на себе “Посередницька організація у Франкфурті-на-Одері” [162, с.215]. Допомога з боку Німеччини дозволяла СВУ й надалі проводити в ГУР, а пізніше в ЗУР, відносно незалежну політику і відстоювати загальноукраїнські інтереси.

Конфлікт СВУ з частиною українського політичного керівництва Австро-Угорщини не вирішив проблеми реорганізації ГУР. Реорганізаційна комісія, обрана 15 грудня 1914 р., не працювала. Її члени від УНДП перестали відвідувати засідання, унаслідок чого виникла проблема з кворумом [47, арк.41]. 16 лютого 1915 р. ГУР вдруге спробувала реорганізуватися шляхом доповнення Ради радикалами замість вибулих М.Павлика і М.Балицького, а також кооптації п'ятьох представників від Українського парламентського клубу [84, арк.15]. Потреба такого зміцнення мотивувалася тим, що в Раді замало парламентарів і, як наслідок, немає відповідного контакту між нею і парламентськими клубами [163, с.358].

К.Левицький намагався відстрочити скликання засідань Ради, ускладнити прийняття рішень шляхом накопичення інстанцій, через які вони мали проходити (Український парламентський клуб, Народний комітет, Буковинський парламентський клуб) [5, арк.44].

Після того, як парламентський клуб відрядив до ГУР п'ятьох своїх представників (С.Голубовича, Л.Левицького, О.Колесу, Є.Петрушевича, Ю.Романчука), шальки терезів у Раді знову хитнулися в бік противників курсу Народного комітету [335, с.323].

20 і 28 лютого, 1 березня 1915 р. Народний комітет обговорив справу відносин з ГУР. Було прийнято рішення, що в питанні реорганізації Ради Народний комітет буде вимагати, щоб ГУР об'єднувала тільки політичні партії Галичини і Буковини [168, 1915 р., 6 берез., с.5]. 22 лютого 1915 р. Народний комітет закликав національних демократів вийти з ГУР. На заклик відгукнулися К.Левицький, С.Баран, І.Кивелюк, В.Панейко [163, с.359]. Після цього Рада призначила М.Ганкевича й В.Темницького посередниками між конфліктуєчими сторонами [84, арк.17].

З 25 лютого по 28 березня тривали зустрічі і консультації [5, арк.51-53]. Українська радикальна та соціал-демократична партії надіслали листи управі УНДП, де кваліфікували кризу в ГУР як поширення внутрішнього конфлікту в середовищі Української національно-демократичної партії на загальнонаціональну площину [335, с.323].

Соціал-демократи виступали за надання СВУ повноцінного голосу, домагалися участі сторонництва О.Барвінського, буковинських соціал-демократів в реорганізованій Раді, прагнули створити Соборну українську раду [5, арк.53-54]. К.Левицький і Народний комітет вперто виступали проти прийняття СВУ рівноправним членом Ради. Навіть буковинські парламентарії, прагнучи легітимності, погодилися на прийняття Союзу до ГУР і її президії [84, арк.17].

У свою чергу, Союз розгорнув у “Вістнику СВУ” кампанію на підтримку ідеї реформування ГУР в Народну управу, яка б охопила “всі територіальні частини, всі напрями політичної думки та змагань нації” і визначила “ясно з становища цілого народу, всієї соборної України дороги та напрями праці”. Члени СВУ вважали, що створення Народної управи сприятиме зростанню авторитету української політичної влади і “оживотворить вона весь нарід, справить, що потреба і відвага ділання перейдуть через усі його частини” [165, 1915 р., ч.9-10, с.6-7].

Спільні конференції членів обох груп УНДП все-таки виробили узгоджувальну платформу. Щоб не розпалювати внутрішній конфлікт, сторони погодилися включити до ГУР ще чотирьох представників Народного комітету, поновити в Раді делегатів від інших українських партій [335, с.323].

11 березня 1915 р. розпочалися переговори політичних сил, які мали б увійти до нової Ради. Буковинців представляли О.Попович та І.Семака, радикалів – Л.Бачинський і І.Макух, соціал-демократів – М.Ганкевич і В.Темницький, останні були одночасно репрезентантами ГУР [163, с.360].

На довготривалу кризу в українському політичному таборі відгукнулася українська студентська молодь у Відні. На зборах 3 січня 1915 р. були прийняті резолюції, в яких вимагалось утворення ГУР, де були б “заступлені всі політичні напрями України” [5, арк.63]. 12 квітня 1915 р. українська студентська молодь Відня, очолювана М.Дольницьким, К.Заклинським, В.Лисим, підтвердила ці рішення і звернулася з відповідним листом до українських політичних організацій.

У листі українські політики звинувачувалися у втраті контролю над відбудовою Східної Галичини, зростанні впливу поляків у краї, продовженні

репресій щодо українців, жалюгідному стані УССів, недостатньому інформуванні Європи, неплановій і невмілій агітації серед полонених [5, арк.56]. У разі невиконання вимог українська студентська молодь залишала за собою право “витягнення крайних консеквенцій зі злочинного поступовання керманів нації” [5, арк.61].

Під тиском громадської думки, внаслідок внутрішньої дезорганізації, втрати авторитету у Відня і Берліну, зростання впливів польських сил на початку квітня 1915 р. Народний комітет і К.Левицький погодились на участь в Раді Союзу і опозиції з Українського парламентського клубу [84, арк.18]. 30 квітня 1915 р. на нараді представників націонал-демократичної, радикальної, соціал-демократичної партій, буковинських націонал-демократів і СВУ приймається остаточне рішення перетворити ГУР на Загальну Українську Раду [179, 1915 р., ч.14, с.1].

Відзначимо, що СВУ активно співпрацював з політичними партіями Галичини і Буковини і поза межами ГУР. На нього, як писав С.Баран, “оперлися також слабші галицькі політичні партії – радикали і соціал-демократи та гурток так званої опозиції з-поміж національних демократів” [129, с.168].

Члени СВУ в основному були прихильниками соціал-демократичних ідей, у програмових документах Союзу не існувало суттєвих розбіжностей з ідеологією Радикальної партії і УСДП. З опозиційною групою в УНДП партнерство базувалося на ґрунті спільної боротьби з керівництвом ГУР.

Саме ці партійні структури підтримували СВУ в ГУР, а їх діячі безпосередньо співпрацювали з Союзом в різноманітних проектах. Так, відомий діяч Радикальної партії, секретар Бойової Управи УСС К.Трильовський після переїзду до Відня брав участь у діяльності Союзу [214, с.291-292]. В.Дорошенко згадував, що діяч січового руху, як і, зрештою, всі його товариші з радикальної партії, були “великими приятелями Союзу” [214, с.273].

Але найбільш тісна співпраця існувала між СВУ і УСДП. Так, діячі соціал-демократії В.Темницький, Л.Ганкевич та А.Чернецький з початком війни працювали під егідою СВУ в таборах для полонених [164, с.46-47]. На сторінках “Вістника СВУ” знаходимо багато статей В.Темницького, М.Ганкевича, Т.Меленя, Ю.Бачинського та ін.

Члени УСДП Л.Ганкевич, О.Безпалко, Є.Гуцайло, В.Мороз разом з М.Меленевським і О.Гельфандом у 1915р. взяли участь у виданні в Софії соціал-демократичної газети “Робітничий прапор” [114, с.14], а офіційним представником СВУ в Болгарії в роки війни був Л.Ганкевич [239, с.80].

Ставлення керівництва УСДП до СВУ чітко проявилось під час уже згадуваної полеміки між Союзом та “Боротьбою”. Висловлюючи одностайну думку всіх провідників УСДП, які перебували на той час у Відні, В.Темницький писав Л.Юркевичу, що робота СВУ, хоч і “йде вправді при помочи австрійського правительства, але в хосен тільки ідеї самостійності України” [240, с.126]. А В.Старосольський у листі до Юркевича стверджував, що в усій діяльності СВУ немає “нічого, що не впливало би з потреби української

справи, нічого, що означало би резигнацію з українського інтересу в хосен чужого” [240, с.126-127].

Буковинська соціал-демократія також поділяла їх погляди. О.Безпалко, Є.Гуцайло, В.Мороз, Є.Сандул навесні 1915 р. надіслали в женецьку “Боротьбу” заяву, в якій назвали СВУ “найдіяльнішою самостійницькою українською групою” і висловили протест проти поширення Л.Троцьким і “Боротьбою” очорнюючих і неправдивих інформацій про Союз [165, 1915 р., ч.17-18, с.16; 24, арк.285].

З усіх провідників УСДП лише В.Левинський негативно поставився до створення проавстрійсько налаштованих наддніпрянських політичних груп. У лютому 1915 р. в ленінській газеті “Соціал-демократ” була надрукована його стаття “Україна і війна”, в якій В.Левинський відмежувався, як від СВУ, так і від М.Залізняка [374, с.171; 61, арк.19]. На його позицію вплинули масові репресії щодо українців австрійської влади, а також матеріальна залежність наддніпрянців, яка “мусіла поневолі звести їх просто до агентурного становища” [61, арк.7].

Незважаючи на це, В.Левинський з усіх “віденських груп” найвище оцінював СВУ. В листі до М.Ганкевича він відзначив, що СВУ “дав доволі позитивної праці і що коли він і інші наші люди в ньому працюють, то вибрали найменше зло”. М.Ганкевич, В.Старосольський і інші соціал-демократи, на його думку, повинні були б більше контролювати матеріальну та ідейну діяльність Союзу [62, арк.113, 115].

В.Левинський відмовився співпрацювати в утвореному Л.Юркевичем друкованому органі “Боротьба”, оскільки він “основував газету головно з метою давати опуст своїй особистій антипатії до людей з СВУ і особливо до Залізняка” [61, арк.19]. У статті, надісланій до журналу “Украинская жизнь” (1915), він назвав критику Союзу і М.Залізняка у “Боротьбі” шкідливою, оскільки її використовували в антиукраїнських цілях російські реакціонери [109, с.79-80].

До того ж, через матеріальні нестатки В.Левинський змушений був працювати експедитором і адміністратором в редакції “La Revue Ukrainienne”, яка фактично була власністю СВУ [306, с.38]. Спочатку галичанин через свої політичні погляди відмовлявся дописувати до журналу, але пізніше навіть погодився на видання за кошти СВУ своєї праці окремою брошурою [61, арк.27].

Отже, виникнення в умовах Першої світової війни Головної Української Ради стало спробою створити консолідоване українське політичне представництво Галичини. Співпраця ГУР з СВУ засвідчила прагнення українських політиків мислити загальноукраїнськими політичними категоріями, готовність реалізувати на практиці ідеї соборності України.

У той же час унаслідок боротьби всередині Ради політичних груп К.Левицького і Є.Петрушевича, через відірваність українського політичного проводу від реального становища населення Галичини і Буковини ГУР не змогла повною мірою захистити галичан і буковинців від репресій австрійських

військових органів, допомогти облаштуватися українським біженцям. Раді не вдалося домогтися значних поступок від австрійської офіційної влади, сформуванню багаточисельні військові формування.

СВУ, маючи незалежне від К.Левицького і М.Василька фінансування, будучи політично непов'язаним з їх політичною групою, руйнував монополію на владу. Це спричинювало численні конфлікти, які не дозволяли сконцентрувати зусилля політиків на вирішенні проблем регіону, послаблювали український національний рух, зрештою, вплинули на падіння його авторитету в очах австрійської влади. Зі свого боку члени СВУ, незважаючи на суперечки всередині наддніпрянського політичного табору, зуміли налагодити тісні стосунки з політичними партіями Галичини і Буковини і домогтися реалізації ідеї створення загальноукраїнського політичного органу – ЗУР.

3.3. Співпраця наддніпрянської еміграції з західноукраїнськими політичними організаціями (травень 1915 – червень 1918 рр.)

Утворення Загальної Української Ради значно інтенсифікувало зв'язки наддніпрянської еміграції із західноукраїнськими політичними структурами. У привітанні Союзу з приводу створення ЗУР підкреслювалося: “Великий момент, який переживаємо, вимагає єдності й солідарного ділання всіх широкогромадських елементів нашого громадянства без огляду на кордони держав і країв. Справа бо переважна – справа України...” [328, с.159].

5 травня 1915 р. відбулося перше засідання ЗУР. 12 травня 1915 р. новоутворена Рада затвердила “Відозву ЗУР”, в якій було окреслено завдання організації. В умовах тодішньої цензури цей програмовий документ так і не з'явився в пресі [292, с.19]. Діячі ЗУР сподівалися на поразку Росії у війні, тому зайняли проавстрійську позицію. Згідно з документом метою організації декларувалося здобуття “вільної самостійної української держави” [81, арк.1]. Отже, у сфері ідеології організація стала правонаступницею ГУР.

Проте згідно із статутом, прийнятим 30 квітня 1915 р., ЗУР проголошувалася репрезентацією всього українського народу на період війни [163, с.361]. Інші українські організації й інституції зберігали автономію, але повинні були координувати свою діяльність з “головними витичними лініями” ЗУР [5, арк.102].

Відповідно до “Положення про компетенцію і склад Ради” до складу ЗУР увійшли від Галичини: 14 делегатів УНДП (з них 10 – від Народного комітету, 4 – від Українського парламентського клубу), 6 – Української радикальної партії, 4 – УСДП. Від Буковини увійшли: 5 націонал-демократів, один член Української народної партії та один соціал-демократ. Наддніпрянську Україну репрезентували 3 делегати від СВУ [77, арк.1].

У фонді “ЗУР” (440) ЦДІАУЛ зберігаються “Резолюції про реорганізацію ГУР, створення Загальної Української Національної Ради, її склад і повноваження”, в яких для делегатів СВУ визначено 5 місць, радикали і соціал-демократи повинні були отримати відповідно 5 і 4 місця. Крім того, квота галицьких націонал демократів була меншою – 11; буковинських націонал-демократів – 3 [78, арк.3]. Можливо, що зростання квот відбулося в результаті

угоди УНДП з радикалами і соціал-демократами. При цьому інтереси СВУ не були враховані.

Постійним виконавчим органом ЗУР стала президія, до складу якої входив президент (представник галицької УНДП), чотири віце-президенти, репрезентанти галицької УНДП, радикальної, соціал-демократичної і буковинської націонал-демократичної партій [163, с.362]. До складу президії було обрано К.Левицького – головою, М.Василька, Є.Петрушевича, Л.Бачинського і М.Ганкевича – заступниками та делегата Союзу, який мав право голосу тільки при розгляді всеукраїнських справ [84, арк.19].

СВУ в ЗУР представляли В.Дорошенко, В.Козловський і О.Скоропис-Йолтуховський, пізніше В.Дорошенко, М.Меленевський і А.Жук, а О.Скоропис-Йолтуховський ще й увійшов до складу президії [289, с.151-156]. Крім того, Союз мав свого представника в секретаріаті Ради [165, 1915 р., ч.19-20, с.1].

19 травня 1915 р. на третьому засіданні ЗУР було прийнято регламент Ради. Згідно з ним засідання ЗУР повинні були відбуватися раз у два тижні [75, арк.1]. Надзвичайні засідання скликалися президією або на вимогу групи (не менше трьох делегатів). Рішення приймалися більшістю голосів, групи які мали не менше трьох членів, володіли правом вето [94, арк.1].

У складі ЗУР було утворено ряд секцій: правно-політичну (14 членів, серед них – О.Скоропис-Йолтуховський і В.Козловський); пресову (9 членів, у тому числі – В.Дорошенко), а також еміграційну, економічну і культурну – по 5 членів [6, арк.21-22]. Останні три секції мали відігравати роль посередників між ЗУР та іншими українськими інституціями з подібними завданнями [75, арк.2].

Українську Бойову Управу було визнано автономним органом ЗУР і керівним органом Українських Січових Стрільців. У політичних справах організація керувалася вказівками Ради. ЗУР затверджувала кадрові призначення в Начальній команді УСС [75, арк.3]. Пізніше на правах автономного органу було утворено Українське пресове інформаційне бюро. Органи ЗУР добирали своїх членів і за межами Ради, але з наступним їх затвердженням [94, арк.3].

Якщо взяти до уваги те, що представник СВУ мав право голосу лише у всеукраїнських справах, то можна стверджувати, що і в ЗУР група К.Левицького мала вирішальний вплив [335, с.325]. Незважаючи на це, Союз намагався здійснювати реальний вплив на суспільно-політичні процеси, брав активну участь у засіданнях ЗУР.

СВУ, співпрацюючи з Радою, залишався окремою організацією, але отримував додаткові можливості для впливу на політику українців Австро-Угорщини [165, 1915 р., ч.19-20, с.1]. Однак після створення ЗУР питання взаємовідносин з урядами Австро-Угорщини і Німеччини перейшли в компетенцію Ради, але звернення до урядів на захист окупованих українських земель часто проголошувалися одночасно від Ради й Союзу [141, с.374]. На засіданні 11 серпня 1915 р. члени ЗУР підтримали пропозицію А.Жука, щоб питання Наддніпрянської України вирішувалися спільно з СВУ [6, арк.102].

Проте група К.Левицького і М.Василька не погодилася зі статусом СВУ в ЗУР. Уже на четвертому засіданні ЗУР 26 травня 1915 р. було зачитано лист відомого галицького діяча С.Барана. У листі критично оцінювалася праця СВУ в таборах для полонених-українців російської армії.

С.Баран запропонував терміново створити окрему секцію ЗУР для проведення цієї роботи, оскільки Союзом вона велась не у всіх таборах з українськими полоненими, “несистематично і з малими успіхами” [70, арк.1]. На його думку, ЗУР як інституція користувалася більшим авторитетом в урядів Австро-Угорщини і Німеччини, мала переваги з морального боку як всеукраїнська політична організація [289, с.164]. Він вважав, що ЗУР має право перебрати цю ділянку роботи ще й тому, що більшість залучених до акцій у таборах – українці Австро-Угорщини [7, арк.52]. До складу нової секції ЗУР, за планами С.Барана, повинен був увійти тільки один представник СВУ [289, с.165].

Як вдало відзначив під час обговорення цього питання соціал-демократ М.Ганкевич, лист був спрямований “проти СВУ, а не о справу саму”. Про це свідчила, на його думку, відсутність на засіданні самого автора листа [6, арк.29].

Представники СВУ розцінили пропозиції С.Барана, як спробу вторгнення в автономні права Союзу, на яких збудована ЗУР, а отже, як початок руйнування загальноукраїнської організації [7, арк.53]. Вони нагадали, що між К.Левицьким, Є.Петрушевичем і Союзом існує усна домовленість про взаємне узгодження кандидатур австрійських українців для роботи в таборах, яка жодним чином з їх боку не була порушена [289, с.166]. СВУ погоджувався прозвітувати про свою діяльність серед полонених-українців [7, арк.53].

На засіданні ЗУР 2 червня 1915 р. О.Скоропис-Йолтуховський зачитав годинний звіт про діяльність СВУ в таборах. Він вважав, що передача керівництва національно-просвітньою роботою серед полонених у руки галичан і буковинців буде розцінена останніми, як “австрійська провокація, незгідна з їх присягою” [6, арк.46].

У резолюціях з цього питання члени ЗУР позитивно оцінили діяльність СВУ в таборах, визнали, що створення окремої секції Ради у справах полонених було б “шкідливо для загальнонародної справи”, і прийняли рішення залишити й надалі цей напрям роботи за СВУ [70, арк.2 зв.].

Проте самостійні дії Союзу в таборах значно обмежувалися цими резолюціями. Відповідно до них призначення галичан і буковинців до праці з полоненими мало відбуватися після погодження із ЗУР [289, с.166]. СВУ зобов’язувався на вимогу Ради надавати звіти про діяльність у таборах полонених, а саму роботу здійснювати згідно з директивами Ради [7, арк.55]. Крім того, К.Левицькому вдалося залучити на свій бік соціал-демократів М.Ганкевича, Ю.Бачинського, а частково й В.Темницького [84, арк.19].

У цих умовах опозиція з парламентського клубу оголосила бойкот і залишила ЗУР. Першими вийшли зі складу Ради Є.Петрушевич та Т.Войнаровський, залишив посаду секретаря Л.Цегельський, але деякі представники опозиції з метою перешкодити самоліквідації ЗУР все ж не

покидали її. Після визволення Львова австрійськими військами до галицької столиці повернулися М.Ганкевич та Л.Бачинський. На їхнє місце партії призначили залежних від управи УНДП В.Темницького та Я.Веселовського [84, арк.20].

Джерелом напруження в Раді також стало обговорення з ініціативи В.Левинського повноважень Д.Донцова [61, арк.10]. В інтерв'ю мюнхенській газеті 6 червня 1915 р. він заявив, що нема жодної серйозної української політичної організації, яка б домогалася самостійності, і що Україна “почуватиме себе щасливою, якщо до Австрії війна приріже більший чи менший кусок України” [122, с.41].

Окрім змісту інтерв'ю, невдоволення в членів ЗУР викликало те, що Д.Донцов представився як шеф Українського пресового бюро в Берліні і представник ЗУР. Водночас журналіст використовував візитку К.Левицького для наклепу проти діячів СВУ [6, арк.88, 151].

У дискусії з цього приводу М.Василько заперечив, що Д.Донцов є делегатом ЗУР, вважав цю інформацію помилкою газети, а інтерв'ю наддніпрянця результатом прохання австро-німецьких кіл. К.Левицький намагався виправдати себе тим, що відіслав Д.Донцова до Берліна не як делегата ЗУР, а для редагування пресових видань Ради. До того ж, фінансування діяльності Д.Донцова здійснювалося за рахунок власних коштів президента ЗУР [6, арк.88-89, 154]. Значну підтримку СВУ отримав від опозиційних в УНДП сил, які вважали, що робота Д.Донцова і В.Степанківського “поза доволі мізерними газетками, обмежується на писання пасквілів особистих проти СВУ...” [84, арк.21]. Так, опозиційна газета “Українське слово” у статті “Прояви, які треба конче осудити” різко критикувала заяву Д.Донцова [326, с.168].

У свою чергу, Д.Донцов, О.Назарів і В.Степанківський 7 червня 1915 р. вручили К.Левицькому протест, в якому висловилися проти визнання галичанами і буковинцями права СВУ на репрезентацію інтересів Наддніпрянської України [289, с.162-163].

Проблема українських політемігрантів з Росії знову загострилася у зв'язку з розглядом у Раді 20 жовтня 1915 р. питання про створення за кордоном постійних делегацій з послів і журналістів [6, арк.141]. Члени ЗУР вирішили, що В.Степанківський і Д.Донцов не є уповноваженими від ЗУР, а Рада не має ніякого відношення до їх органів, і визнали їх полемічні виступи проти СВУ шкідливими для “загальноукраїнської народної справи” [165, 1915 р., ч.45-46, с.13; 82, арк.2].

М.Василько, з ініціативи якого Д.Донцов отримав свою посаду в Берліні, визнав, що той “на точці амбіції перечулений як мімоза”. Проте саме він переконав К.Левицького в недоцільності відкликання Д.Донцова з пресового бюро [6, арк.153, 154].

Щодо В.Степанківського, то з ним М.Василько був знайомий ще з часів пропагандистської роботи політемігранта в Англії. Тоді він отримував від буковинця допомогу і гроші. З початком війни В.Степанківський просив допомоги для відкриття спільно з графом М.Тишкевичем в Швейцарії

українського часопису. Уже тоді М.Василько отримав характеристику наддніпрянця як “легкодушного в справах грошевих”. Проте після опублікування у виданні В.Степанківського проросійської телеграми графа М.Тишкевича до царя лідер буковинських націонал-демократів заявив, що “не хоче мати нічого спільного з ним” [6, арк.152, 153].

ЗУР також відгукнулася на зміну зовнішньополітичної орієнтації В.Степанківського і 28 жовтня 1915 р. прийняла рішення “унеможливити русофільську пропаганду та витворити з Галичини забороло розвитку українства...” [6, арк.172].

Як бачимо, попри підтримку діяльності СВУ більшістю членів ЗУР, група К.Левицького і М.Василька використовувала Д.Донцова і В.Степанківського як засіб тиску на опозицію в Раді, намагалася створити підконтрольне політичне представництво Наддніпрянської України.

А.Жук на засіданні ЗУР 30 жовтня 1915 р. так описав стосунки СВУ з західноукраїнськими політичними організаціями: “...часом ми і австрійські українці говоримо про справи на різних мовах і одні других не розуміємо, – пущено в обіг злобну пльотку, що ми не хочемо нікого з австрійських українців пустити на Російську Україну, що ми хочемо когось підчинити собі і мало що не правительством майбутньої України себе уважати. Щось подібного може придумати лише злоба і зависть людська” [27, арк.2].

В умовах зміцнення позицій в ЗУР групи К.Левицького і М.Василька опозиція перейшла до створення альтернативних структур. Першим кроком у цьому напрямку стала спроба зруйнувати монополію К.Левицького на пресу. Задля цього опозиція розпочала видання “Українського слова” [84, арк.23]. Натомість СВУ, незважаючи на недобррозичливе ставлення до нього частини галицьких і буковинських політиків, віддавав перевагу співпраці в рамках ЗУР, виступав із закликом “до єдності, до спільної праці”, яку трактував, як “координацію діяльності і поділ праці” [3, арк.144].

Наприкінці червня 1915 р. внаслідок наступу австро-німецької армії Львів був звільнений від російських військ і в місті почало відновлюватися передвоєнне життя. Залишаючи Галичину, російські війська завдали їй величезних збитків. 17 червня 1915 р. генерал О.Брусилів затвердив інструкцію про порядок вивезення працездатних чоловіків і реквізиції в районі дій VIII армії, за якою всі здорові чоловіки віком від 18 до 50 років відправлялися у Волинську губернію. Реквізиції підлягали всі харчові продукти і сільськогосподарський реманент. Усе, що неможливо було вивезти, наказувалося знищити або привести в непридатний стан [296, с.314]. Кількість галицьких біженців з часу квітневого наступу австро-німецьких військ становила приблизно 17,5 тис. осіб [308, с.152].

У “Відозві до українського народу Галичини і Буковини” від 24 червня 1915 р. ЗУР закликала: “Дбайте про те, щоби там, де щез вже наш ворог, наново повставали наші давні українські організації політичні, економічні і культурні” [7, арк.61]. Президія Української парламентарної репрезентації видала документ під назвою “Задачі галицької управи краю в переходовій стадії”. У

ньому перед українцями Галичини ставилося завдання вимагати призначення губернатором військового представника, при якому була б національна рада з українців і поляків, усунути урядовців і розпустити повітові автономні ради, що скомпрометували себе репресіями щодо українців. Їх місце мали зайняти українці, у випадку відсутності необхідних кандидатур – німці. Після закінчення війни Східна Галичина мала бути виділена в окремий коронний край з українською урядовою мовою. Українці мали домогтися відкриття в громадах з українською більшістю національних шкіл, університету і політехнічної школи [7, арк. 63-66 а].

Ініціативу у свої руки взяв “Комітет українців міста Львова”, члени якого дещо упереджено і підозріло ставилися до ЗУР, звинувачуючи її членів у тому, що вони відсиджувалися у Відні під час окупації Галичини [191, с.64]. Настрої тогочасного українського суспільства краю яскраво висловив у своєму листі жовнір О.Найхрович: “...чого Ви всі збилися як ті пчїлки до Відня – чи не лутше було б тепер трохи роз’їхатись по Австрії,...стати в обороні наших українських справ” [24, арк.219].

Завдання комітету полягало у тому, щоб опікуватися українськими справами аж до повернення всіх політичних організацій із Відня. Хоча комітет і декларував свій безпартійний характер, його очолював А.Чайковський – відомий діяч УНДП, партійний організатор у Бережанах [335, с.325].

Комітет одразу ж оприлюднив відозву з приводу звільнення Львова, яка містила заклик до українців відновити роботу в національних інституціях і святкове привітання австрійській військовій владі [176, 1915 р., ч.2]. Було прийнято рішення видавати пресовий орган – “Нове слово”. Його редактором став службовець Земельного банку іпотечного Ф.Федорців [179, 1915 р., ч.22, с.2]. Поступово тут стали розроблятися плани щодо поетапного перепідпорядкування повітових партійних організацій опозиційній групі та заміни контрольованого К.Левицьким “Дїла” на “Українське слово” [335, с.326]. Крім того, клерикальні політичні кола, які так і не отримали представництва в ЗУР, розпочали утворювати конкурентні до Ради інституції [6, арк.72].

Однак на перешкодї опозиційної групи УНДП стала відсутність коштів та політична інерція, що запанувала після російської окупації. Саме відсутність матеріальних засобів змусила опозицію повернутися до боротьби за лїдерство в українських представницьких органах у Відні [335, с.326].

Опозиція звинувачувала керівництво ЗУР у посиленні впливів поляків у Східній Галичині, в зникненні сотень українських громад, вказувала на відсутність українських урядників у Східній Галичині і віце-президента українця при наміснику краю, на скасування надписів і вилучення залізничних квитків українською мовою, на масові конфіскації за будь-яку згадку про самостійну Україну чи полеміку з поляками в українських газетах. Крім того, значно активізувалося боротьба польських національних сил за включення українських земель до майбутньої Польщі, Холмщина була приєднана до

королівства Польського, відібраних УССами рекрутів відправили до австрійської армії [84, арк.20, 21].

Ці поступки українців, на думку опозиції, були спричинені пасивністю К.Левицького і М.Василька, безмежною довірою до прем'єр-міністра К.Штюргка, політичною боротьбою всередині ЗУР, деморалізацією політики і тим, що вона була “галицька, загумінкова, а не загальноукраїнська” [84, арк.23].

Незважаючи на ці недоліки, ЗУР намагалася відстоювати інтереси українців Австро-Угорщини. Як і всі українські політичні сили Австро-Угорщини після 1848 р., ЗУР у своїй діяльності надавала великого значення вимозі поділу Галичини на українську і польську провінції [80, арк.1]. Ще у лютому 1915 р. Ю.Романчук і К.Левицький від імені українських депутатів парламенту подали до МЗС черговий меморандум ГУР у справі утворення коронного краю зі Східної Галичини [332, с.105].

Рада захищала інтереси інтернованих українців, працювала над реорганізацією УССів, обговорювала проекти збереження могил полеглих українських солдатів, дбала про сезонних українських робітників у Німеччині і Австро-Угорщині, сприяла отриманню кредитів на освітні та добродійні українські інституції [6, арк.30-31, 59]. Значна увага приділялася проблемі “Воєнного банку”, який створював уряд у 1915 р. для відбудови зруйнованої війною Галичини. Проте до його керівництва повинні були також увійти поляки і євреї.

Створення українсько-польського банку викликало у членів ЗУР острах, що поляки узурпують владу в банку і використають його в своїх національних інтересах. Через це ЗУР виступила проти входження українців до керівництва банку [6, арк.32-39].

На засіданні ЗУР 23 червня 1915 р. було прийнято рішення не відсилати делегатів “Сільського господаря” до “Краєвої комісії для справ рільничих”, ані до “Краєвого комітету для відбудови міст і сіл”, щоб не дати підстав думати, нібито українці можуть співпрацювати з поляками [6, арк.76-81]. Проте наприкінці серпня 1915 р. політики погодилися на участь у спільному з поляками банку [6, арк.110-112].

Діячі ЗУР, щоб позбутися в майбутньому будь-яких спроб ототожнення місцевого населення з росіянами, почали домагатися введення на офіційному рівні номенклатури “Україна”, “український” [6, арк.105-108]. Вони підтримували висновок науковців про вживання терміну “українець”, опублікований 21 липня 1915 р. Науковим товариством імені Т.Шевченка, яке тоді очолював професор В.Щурат [321, с.258]. Ними був розроблений меморандум для австрійського уряду з вимогою називати український народ словами “український”, “Україна” замість термінів “руський”, “Русь” [86, арк.1-19].

Переможні дії Центральних держав проти Росії влітку 1915 р. відкрили певні перспективи до поліпшення становища українського народу в Австро-Угорщині. Проте швидкий наступ Центральних держав створив загрозу переходу національно несвідомого населення Холмщини і Волині під вплив

поляків. Рада активно домагалася здобуття українських національних прав, нейтралізації впливів поляків на цих землях. Чи не найактивніше вона співпрацювала у цій справі з СВУ. ЗУР подавала уряду меморандуми в справі Холмщини і Волині, вимагала поділу Галичини на східну і західну частини та утворення українського університету [234, с.27].

Під час зустрічі у серпні 1915 р. президії ЗУР з міністром закордонних справ Австрії С.Буріяном, останній заявив українцям: "...буде Вам ліпше, чим досі" і погодився на утворення українського університету [6, арк.108].

Через лояльність галичан до Австрії переговори з німецькими урядовцями у Берліні проводили діячі СВУ. Вони домагалися від німецького МЗС видання маніфесту, в якому була б задекларована позиція Німеччини щодо українського питання. Проте його не було оприлюднено у зв'язку із англо-французьким наступом і припиненням просування австро-німецьких військ на території України [76, арк.7, 19].

У 1915 р. Німеччина намагалася заключити мирний договір з Росією, що спричинило загрозу втрати Австрією Східної Галичини на користь Росії. Тому австрійський посол в Німеччині висунув проект створення коронного краю Україна зі Східної Галичини, Буковини і прикордонної смуги Наддніпрянської України [259, с.12].

25 жовтня 1915 р. на засіданні ЗУР К.Левицький інформував про те, що прем'єр-міністр К.Штюрґк заявив у вузькому колі: "...поділ Галичини у вищих сферах є справою дефінітивно порішеною і дипломатично між Австрією і Німеччиною упакованою" [6, арк.161].

Пізніше, у період листопадової кризи 1916 р., К.Левицький зізнався, що уже 15 вересня 1915 р. до президії ЗУР поступила офіційна заява К.Штюрґка про рішення провести національний поділ Галичини, прийняте на нараді керівників Австро-Угорщини і Німеччини за участю цісаря. Кордон мав пройти по лінії річки Сян. Щоб заспокоїти поляків, для виборів до сейму мала бути створена курія великих землевласників, незмінним залишався також статут міста Львова [6, арк.325].

Ці рішення, як відзначає сучасний австрійський історик Е.Цьолнер, відвернули поляків від Союзу Центральних держав [365, с.474]. Тому в той час, коли прем'єр-міністр К.Штюрґк декларував українцям обіцянки поділити Галичину і не приєднувати окуповані австрійською армією українські території до польських земель, монарх гарантував представнику польських політичних сил Л.Білінському збереження непорушності Галичини. Австрійські політики розуміли, як слушно відзначив О.Сухий, що надання автономії Східній Галичині в умовах війни означало б початок збройного конфлікту між поляками та українцями і одночасно вело б до розпаду Австро-Угорської імперії [355, с.67]. У таких умовах ЗУР вимагала прийняття монархом заяви про гарантію реорганізації управління Галичини і Холмщини [82, арк.2].

Члени СВУ також здійснювали із ЗУР спільні дипломатичні місії. Так, 14 грудня 1915 р. делегація ЗУР під керівництвом К.Левицького спільно з О.Скоропис-Йолтуховським і українцем з Росії Є.Голицинським представили в

Будапешті угорському прем'єр-міністру С.Тіссі українські політичні вимоги та інформували про становище українського народу. Під час переговорів мова йшла про поліпшення української пропаганди серед полонених у таборах Угорщини і про потребу видання в Угорській державі українського часопису. С.Тісса, у свою чергу, висловився за відокремлення Східної Галичини від Західної, але застеріг, що Закарпаття є справою тільки Угорської держави [289, с.271-273].

У результаті політичних переговорів вдалося досягнути небагато: намісником Галичини замість поляка фон Коритовського було призначено генерала Колларда, в серпні 1915 р. легіон УССів був офіційно перетворений у регулярну частину австрійської армії – 1-й полк УССів, в окупованих областях Холмщини і Волині почали відкриватися українські школи, були визнані права української мови [234, с.27]. Новий намісник Галичини погодився і схвалив передачу у власність українців москвофільських інституцій, забезпечення службовцями прав української мови, прийняття на роботу в адміністрацію українців [6, арк.180-181].

Згідно з розпорядженням австрійського військового керівництва від 17 жовтня 1915 р. у всіх районах на схід від округів Любартів, Люблін і Янів українська мова проголошувалася мовою викладання в школах, а польські меншини отримували право на навчання рідною мовою за наявності не менше 40 дітей в населеному пункті [7, арк.98].

Проте хоч військова адміністрація окупованих територій визнала права української мови [6, арк.123], але демаркаційна лінія між українцями і поляками через Любартів була проведена невдало, права українців на захід від цієї лінії не гарантувались. На місцях не було структур, які б контролювали виконання рішень щодо українців, службовці в основному були поляками і “заводили польщизну” [76, арк.22].

Враховуючи повідомлення з Холмщини і Волині, члени ЗУР прийшли до думки, що ситуація в окупованих областях вимагає “скорих і далеко йдучих змін, щоб заспокоїти потреби місцевого українського населення” [165, 1915 р., ч.45-46, с.13]. Л.Цегельський 20 грудня 1915 р. запропонував професорам С.Томашівському і С.Рудницькому від імені Ради підготувати для світової громадськості меморандум з етнографічним обґрунтуванням західного кордону України і декларацію з вимогою утворення з українських земель автономної провінції в Австрії [76, арк.21]. Навіть польські політики визнавали, що українці “завжди виступали в обороні чисто етнографічної умови розмежування національностей” [182, 1918 р., 23 черв., с.369].

Представники СВУ в цій справі зайняли протилежні позиції. В.Дорошенко оцінив ситуацію не так песимістично і виступив проти популяризації заяви за межі Центральних держав, щоб “не зразити Австрію”, а О.Скоропис-Йолтуховський навпаки вважав, що меморандум активізує увагу європейської громадськості до українського питання [76, арк.24, 28]. Члени УСДП Галичини і Буковини, окрім цього, вимагали перетворення коронних країв Австрії на національні провінції на правах автономій [1, арк.11].

Загалом всіх членів ЗУР наприкінці 1915 р., на думку Ю.Бачинського, можна було поділити “на більшу групу песимістів і меншу – оптимістів”. До тих, хто зневірився в реальності підтримки українських визвольних змагань Австро-Угорщиною і Німеччиною, належали представники СВУ [76, арк.5, 7].

У січні-лютому 1916 р. відбулося лише одне засідання ЗУР і тільки 1 березня 1916 р. було обговорено зміст планованого меморандуму і прийнято рішення не ставити претензій щодо українських земель на захід від кордонів Російської губернії [6, арк.208]. Крім того, С.Томашівський підготував меморандум “Церковно-політичний погляд на українське питання”, в якому розглядалося конфесійне питання на окупованих українських територіях [7, арк.140-150 зв.].

Принагідно зазначимо, що 15 лютого 1916 р. єпископ Г.Хомишин видав пастирський лист, згідно з яким з 25 березня в Станіславській дієцезії впроваджувався григоріанський календар. Реформа була, як висловився Є.Олесницький, “не на часі”, викликала занепокоєння у населення, а тому ЗУР вручила К.Штюргові протест проти реформи календаря [6, арк.211-218].

Члени СВУ виступали за утворення з окупованих українських областей, “наскільки не візьметься їх під увагу як складової частей самостійної української держави”, української автономії в складі Австро-Угорщини чи Німеччини з “рівночасним забезпеченням прав меншості для інших націй” [165, 1916 р., ч.67-68, с.50]. Проте спільно з делегатами від УСДП вони нагадували, що “наше засадниче становище то творення самостійної України, а не побільшення Австрії” [6, арк.235].

5 січня 1916 р. ЗУР прийняла співзвучну пропозиціям СВУ резолюцію, в якій члени Ради вимагали створення з Холмщини, південно-західної Гродненщини і Волині автономної “державно-правної одиниці в тісній злуці з Центральними державами” [76, арк.36].

Шеф МВС князь Г.Гогенлоге 27 квітня 1916 р. в листі-відповіді на скаргу ЗУР виступив проти будь-якої політичної діяльності на окупованих українських землях Росії. В листі відзначалося, що на схід від Бугу “нема занятого ні однісінького урядника польської народності”, а службовці в польській частині в достатньому обсязі володіють українською мовою. Розташування польських легіонів на землях Волині і Холмщини пояснювалося тим, що УССи не спроможні були забезпечити захист для краю через свою малочисельність. Військова влада також здійснювала спроби перевести місцеве населення на греко-католицьке віросповідання [7, арк.97-99].

Опікою над українським шкільництвом в окупованих землях займалася ЗУР спільно з СВУ через Бюро культурної помочи для українського населення зайнятих земель. Ця структура була заснована за сприяння Союзу. Її очолив професор І.Крип’якевич, від СВУ до неї входив А.Жук, від ЗУР – В.Бачинський [6, арк.256-257].

На цій ділянці роботи СВУ досяг значних успіхів. Так, на засіданні ЗУР 8 липня 1916 р. діяльність Бюро культурної помочи, яка, по суті, була сателітною

організацією СВУ, визнали “успішною і хосенною” [76, арк.35], а І.Крип’якевичу було висловлено окрему подяку [6, арк.261].

6 січня 1916 р. австрійське військове командування окупованих українських територій надіслало ЗУР лист, в якому погодилося на вислання до Володимира-Волинського делегата Ради для економічної організації краю. Шкільним референтом від ЗУР і СВУ при команді IV австрійської армії, розташованої на цих землях, погодився стати професор С.Смаль-Стоцький [6, арк.251].

Для вирішення проблем українців на окупованій українській території президія Ради 19 травня 1916 р. сформувала делегацію до керівництва IV армії. До неї увійшли К.Левицький, М.Меленевський і В.Темницький [6, арк.251]. Включення до складу делегації представника СВУ недвозначно свідчило про вагомість внеску Союзу в національно-просвітню працю на землях Волині і Холмщини.

5 червня 1916 р. австрійська влада приєднала до Люблінського військового генерал-губернаторства заселені українцями округи Холм, Грубешів і Томашів, що мотивувалося “практичними вимогами військової етапної служби” [7, арк.95]. Відзначимо, що СВУ перша серед українських організацій висловила рішучий протест проти порушення прав місцевого українського населення [113, с.6]. Президія ЗУР також виступила з письмовим протестом проти цього рішення [76, арк.34].

Крім того, ЗУР докладала чимало зусиль у справі відкриття українського університету у Львові. З цією метою 18 травня 1916 р. українські делегати на чолі з К.Левицьким побували у міністра освіти Австро-Угорщини М.Гуссарека, який заявив, що “українці вже сьогодні стоять перед дверима університету” [321, с.258]. Але військові дії і подальший розпад Австро-Угорщини не дозволили втілити цю ідею в життя.

На засіданні ЗУР 30 березня 1916 р. В.Темницький запропонував проект утворення делегації ЗУР для Львова з поділом на окремі департаменти і утворення місцевих комітетів Ради в краю [6, арк.239]. Рада мала ділитися на такі відділи: політичний, господарський, культурний, шкільний, санітарний та “для зайнятих країв” [335, с.326].

Слід відзначити, що націонал-демократи почали відновлювати свою повітову партійну структуру уже в жовтні 1915 р. Народний комітет УНДП закликав “організаторів та мужів довір’я” відновити партійні організації у повітах, звільнених від російських військ. Збором інформації про становище українського населення знову почала займатися очолювана С.Бараном “Народна канцелярія” [335, с.326-327].

Опозиція намагалася використати утворення делегації ЗУР у Львові і місцевих комітетів для захоплення влади в Раді, а тому К.Левицький відстоював думку, щоб ЗУР залишалася у Відні [6, арк.241]. Союз намагався в результаті реформування утвердити за собою департамент окупованих країв і прихильно ставився до ідей опозиції [6, арк.241-242].

Щоб виграти час, керівництво ЗУР віддало проект на розгляд партій. На засіданні Народного комітету 5 квітня 1916 р. під тиском опозиції К.Левицький змушений був винести на обговорення зміни до структури ЗУР. Він мотивував свою позицію тим, що у Львові поки що нема жодних крайових адміністративних органів, а отже, нема потреби створювати такий орган [335, с.326].

Голові ЗУР вдалося отримати підтримку Українського парламентського клубу та Народного комітету, і на засіданні ЗУР 19 травня 1916 р. було прийнято рішення залишити Раду в попередньому складі [6, арк.245]. Восени 1916 р. постійні організації ЗУР діяли тільки у Львові і Перемишлі [6, арк.317].

На цьому ж засіданні Л.Левицький вперше поставив питання розмежування повноважень між ЗУР і Українським парламентським клубом [6, арк.253]. Ця пропозиція стала наслідком кризи в ЗУР на початку травня 1916 р. і виходу із складу її президії представників радикальної та соціал-демократичної партій. У відповідь на це Український парламентський клуб на засіданнях 7 і 9 травня 1916 р. прийняв рішення організувати тісну співпрацю між українськими парламентськими представництвами шляхом скликання спільних нарад у загальнонаціональних справах [165, 1916 р., ч.100, с.345].

9 травня 1916 р. серед депутатського корпусу виникла ідея створення нової політичної організації – Загальної української парламентської репрезентації. Проект цієї політичної структури розробив член палати панів І.Горбачевський [7, арк.268]. До її складу мали увійти депутати парламенту і члени палати панів [76, арк.34]. Нова політична структура, за задумом політиків, не мала втручатися у сферу компетенції ЗУР, а існувати на “підставі відповідного поділу чинностей” [165, 1916 р., ч.100, с.437]. Ймовірно, що такі рішення Українського парламентського клубу стали ще однією спробою опозиції усунути від влади правлячу верхівку.

Згадані події отримали широкий розголос у пресі. Так, рупор групи К.Левицького газета “Діло” 12 травня 1916 р. розцінила реформування Українського парламентського клубу як спробу узурпувати повноваження ЗУР у сфері “справ загальнонаціональної політики” [168, 1916 р., 19 трав.]. У той же час опозиційна газета “Українське слово” 13 травня 1916 р. назвала “здекомплектування ЗУР довершеною подією” і вітала перехід влади до Українського парламентського клубу, “яко дальший етап у праці коло будівлі нашої будуччини” [181, 1916 р., 13 трав.].

Президія ЗУР в “Ділі” 18 травня 1916 р. оприлюднила заяву, в якій констатувала, що “ніякої кризи ані в ЗУР, ані в її президії нема. Президія ЗУР... відбуває дальше правильно свої наради та полагоджує справи” [165, 1916 р., ч.99, с.343]. У заяві Рада визнала, що представники окремих партій мають власне бачення багатьох проблем, але водночас вони “з усією рішучістю стоять за удержанням і зміцненням нашої міжпартійної спільної організації” [165, 1916 р., ч.99, с.343]. 19 травня 1916 р. в газеті на захист ЗУР була вміщена редакційна стаття. У ній громадськість інформувалося про те, що Рада існує, інакше “се було б великим ударом” [168, 1916 р., 19 трав.].

На доказ своєї життєздатності делегація президії Ради відвідала намісника Галичини, а 19 травня 1916 р. відбулося XXI засідання ЗУР [165, 1916 р., ч.100, с.347]. На цьому засіданні А.Жук висловився від імені СВУ за збереження повноважень ЗУР “виступати назверх від цілого українського народу і заступати його загальні інтереси” [6, арк.254].

Визнаючи права та обов’язки послів, Союз заперечував життєздатність декількох “організаційно непридатних партійно-парламентарних тіл”, вважав, що окрема партійна організація не може успішно займатися загальноукраїнськими справами. Водночас СВУ стверджував, що утворення єдиної загальноукраїнської парламентської організації, яка б діяла паралельно із ЗУР і брала до уваги її повноваження та політичну лінію, не зустріло б жодних перешкод у мирний час [321, с.258]. Така позиція була викликана бажанням зберегти впливи Союзу на галицько-буковинську політику, оскільки члени СВУ не мали підстав претендувати на місце в Українському парламентському клубі.

Очевидно, у результаті переговорів між ворогуючими політичними групами було досягнуто компромісу. Уже на засіданні Українського парламентського клубу 23 травня 1916 р. з ініціативи Ю.Романчука було прийнято рішення про заснування єдиної Української парламентської репрезентації, яка, проте, “нічим не нарушувала існування ЗУР” [165, 1916 р., ч.101, с.375]. Цим самим було започатковано створення альтернативної до ЗУР політичної структури.

У нарадах з даного питання взяли участь К.Левицький, Ю.Романчук, С.Вітик, К.Трильовський і І.Горбачевський. На засіданні ЗУР 4 липня 1916 р. було прийнято рішення віддати цей проект на обговорення партій [76, арк.35].

У той час у Східній Галичині актуальними залишалися проблеми відбудови краю, питання українського університету і шкільництва, цензури української преси, національного складу місцевих адміністрацій і їх офіційної мови [165, 1916 р., ч.110, с.516]. У зв’язку з новим наступом російських військ у Галичині і Буковині наприкінці літа – на початку осені 1916 р. знову загострилася проблема з українськими виселенцями.

А.Жук на засіданні ЗУР 26 серпня 1916 р. виступив з ініціативою видати для цивілізованого світу від імені Ради протест проти зазіхань Росії на Галичину і Буковину. В.Дорошенко підтримав товариша і висловився проти зволікання із заявою [6, арк.284, 286]. Ця пропозиція, як і попередні спроби апелювання до європейської громадськості, стали свідченням прагнення членів СВУ вивести українську проблему на міжнароднополітичний рівень. Водночас українці Австро-Угорщини через свій австролялізм схилилися до вирішення питань у межах Австрійської монархії.

Ідея створення відозви “До культурних народів світу” (15 вересня 1916 р.) знайшла підтримку у членів Ради. У ній ЗУР висловлювала протест “проти явного змагання Росії підчинити царській тиранії Галичину і Буковину і проти переслідування українського життя в сих провінціях” [83, арк.3]. Авторами відозви стали А.Жук і В.Темницький. Крім того, А.Жук виступив на сторінках

“Вістника СВУ” з окремою статтею ”Не заманите й не залякаєте”, в якій розкрив справжні цілі Росії і її плани щодо ”здавлення українського руху на цілій українській території” [165, 1916 р., ч.118, с.634].

На засіданнях ЗУР 26 серпня і 2 вересня 1916 р. було заслухано звіт представника “Українського запомогового комітету” Л.Левицького про хід справ у таборах для українських комітетів [165, 1916 р., ч.115, с.599]. Дискусії з цього питання точилися в Раді понад місяць. Л.Левицький належав до числа парламентарів, які серед перших звернули увагу на Талергоф та інші табори і намагалися чимось допомогти виселенцям [154, с158]. За його даними, на серпень 1916 р. в українських еміграційних таборах знаходилося 26 тис. українців у Гмінді, 20 тис. – в Гредігу, 5-9 тис. – в Хоцені, 6 тис. – у Вольфсберзі [6, арк.287-288, 291-294].

Проте становище українців у цих таборах було піддано нищівній критиці. Найбільш об’єктивно ситуація була оцінена запрошеним на засідання ЗУР відомим письменником В.Стефаніком: “Яка наруга! Народ гине від щурів і блощиць, а інтелігенція робить патріотичні наради!.. Нас ніхто не любить, – казали мені мужики” [6, арк.298].

В.Темницький на сторінках “Вістника СВУ” відзначив: якщо “доля нашого з рідної землі викиненого демосу така байдужа нашому загалові”, то це є ознакою недемократичності суспільства. Він вважав, що в Раді замість реальної допомоги населенню панувала “демократична фраза..., псевдodemократична філантропія або псевдodemократичний хлопоманський сентименталізм” [165, 1916 р., ч.115, с.596].

Діячі СВУ значну увагу приділяли проблемі українських виселенців з Галичини і Буковини. Зокрема, А.Жук на засіданні ЗУР 5 вересня 1916 р. на основі власних вражень засудив умови життя в еміграційному таборі Гмінд: “Атмосфера життя кримінальна... Почуття громадського обов’язку атрофувалося... Немає ніяких кооператив, гроші йдуть в чужі руки. Наші люди не домоглися активної участі адміністраційної в таборах” [6, арк.296]. О.Скоропис-Йолтуховський порадив у першу чергу домогтися такого самоуправління для емігрантів, з яким рахувалася би адміністрація табору.

Тільки 23 вересня 1916 р. з подання А.Жука Радою були прийняті “Резолюції про евакуацію і життя українських емігрантів в таборах”. У них ЗУР постановила домовитися з владою про впорядкування евакуаційних процесів, виступила проти масових виселень українського населення, бо “в цей спосіб ослаблюється український елемент в краю”, засудила відсутність у таборах самоуправління, культурного життя [79, арк.4-5]. Було ухвалено упорядкувати внутрішнє життя евакуйованих, залучати до діяльності інші зацікавлені українські організації, заповнити адмінперсонал таборів українцями, ініціювати створення кооперативів і домашніх промислів [79, арк.5-6].

Та найбільшим ударом для українців стало оприлюднення 5 листопада 1916 р. намірів створити Польську державу, так зване Королівство Польське, що стало наслідком довгих дипломатичних переговорів цісаря Франца-Йосифа I і кайзера Вільгельма II. Одночасно Франц-Йосиф I опублікував послання до

прем'єр-міністра Кербера, в якому обіцяв надати Галичині “право самостійного уладжування своїх краєвих справ аж до повної міри того, що годиться з його приналежністю до цілості держави” [165, 1916 р., ч.124, с.743]. Про суперечливість рішень влади свідчив той факт, що ще 4 січня 1916 р. голова Кабінету міністрів Австро-Угорщини граф К.Штюрґк заявив, що Східна Галичина стане окремою українською провінцією [289, с.290-291]. В листах, якими обмінялися з цього приводу обидва монархи, простежувалися наміри Німеччини та Австро-Угорщини на майбутнє, “щоби з тих областей (Королівства Польського і Галичини) утворити самостійну державу з дідичною монархією і конституційною формою правління” [298, с.30]. Фактично українці опинилися під владою поляків.

Офіційний Відень змушений був під німецьким тиском погодитися на очевидно не вигідне для монархії вирішення польської проблеми [332, с.114]. У 1916 р. Німеччина і Австро-Угорщина гостро потребували військових резервів і сподівалися їх отримати за рахунок польських легіонів [353, с.26].

На думку В.Темницького, листопадова криза 1916 р. значною мірою стала наслідком відсутності крайових і місцевих комітетів ЗУР. “ЗУР не найшла опертя серед мас, – стверджував він на засіданні Ради 28 жовтня 1916 р., – а остала купкою фліхтлінгів, котра чогось домагається, але з котрою з природи річий мало хто числиться...” [6, арк.314].

Вірогідно, що ігнорування інтересів українців в листопадових актах відбулося, як в силу сприятливої для поляків зовнішньополітичної кон'юнктури, так і через політико-економічну слабкість українських політичних структур.

На думку радянського дослідника Е.Рубінштейна, послання про “автономію” Галичини було спрямоване проти національно-визвольних прагнень польського народу, оскільки в цьому документі підкреслювалось, що доля Галичини повинна бути пов'язана з “процвітанням” Габсбурзької монархії, в межах якої вона повинна залишитися, а сам факт проголошення автономії був поступкою німецьким шовіністичним організаціям в Австрії, які домагалися посилення питомої ваги австрійців у складі майбутнього рейхсрату [341, с.161].

Ця подія, а також декларація німецького державного канцлера Т.Бетман-Гольвега від 5 квітня 1916 р. про можливі умови миру з Росією, в якій не згадувалися українці, викликала, як вважав М.Меленевський, в українства байдужість щодо дальшого ведення війни і потреби перемоги над Росією [165, 1917 р., ч.132, с.17-18].

Проголошення відокремлення Галичини стало великою несподіванкою для галицьких українців. С.Томашівський писав: “Для них це був доказ, що Австрія після деякого остудження у своїх відносинах до поляків кинулася знову в їх обійми і почала плисти під флотом австро-польської розв'язки, пропагованого НКН, до якої вступом мало бути отсе відокремлення Галичини” [319, с.192]. М.Грушевський дуже образно відзначив, що “рескрипт про

розширення галицької автономії прогук як похоронний дзвін на усіх надіях і знищив всі підстави якої-небудь австро-германської орієнтації” [227, с.14].

Під час засідання ЗУР 28 жовтня 1916 р. ситуація ще не виглядала надто критичною. К.Левицький, посилаючись на слова графа К.Штюргка, запевнював, що “польська справа тепер не є актуальна” [6, арк.312]. А.Жук в умовах зростаючої апатії і наближення кризи засудив австролялістську політику українців Австро-Угорщини і закликав домагатися представництва в Коронній раді, створення українського університету і поділу Галичини [6, арк.315].

6 листопада 1916 р. відбулося надзвичайне засідання ЗУР. На ньому К.Левицького і М.Василька звинуватили в тому, що вони мали знати про заплановані зміни, не заспокоювати суспільство, а закликати його до спротиву [292, с.21]. Після звіту К.Левицького всі члени президії ЗУР (М.Меленевський, В.Темницький, Л.Бачинський і А.Лукашевич) склали свої мандат. М.Василько, який саме в цей час перебував на лікуванні в Берліні, повідомив листом про вихід з президії ЗУР і відзначив, що “наповняє мене непохитне переконання, що я і ціла ЗУР зайві” [165, 1916 р., ч.125, с.748].

У резолюціях, які прийняла Рада, значилося, що ЗУР протестує проти приєднання українських земель до складу польської держави і домагається, щоб з них було створено “окремий, самостійний державний український механізм у тісній сполуці з Центральними державами”. Рада закликала українське суспільство зберегти “холодну кров і зрілу розвагу”, сконсолідуватися “в один одноцільний національний табір” і опертися “на свої власні сили...” [165, 1916 р., ч.124, с.730].

На цьому ж засіданні Л.Цегельський вніс пропозицію ліквідувати ЗУР у зв’язку із “конфліктами з Українським парламентським клубом і багато занедбань” [6, арк.330]. Проте було прийнято рішення скликати нове засідання Ради протягом наступних двох тижнів [165, 1916 р., ч.124, с.730].

СВУ, передбачаючи загострення суперечностей у галицько-буковинському політичному таборі і намагаючись бути якнайдалі від них, тимчасово вийшов зі складу Ради [165, 1917 р., ч.131, с.3]. Він визнав існування Ради вкрай необхідним, вважав, що українцям більше не вдасться створити подібне об’єднання всіх політичних сил, яке б так виразно репрезентувало ідею самостійної України [321, с.259]. Проте Рада, на думку членів СВУ, потребувала реформування. У сфері її компетенції мало залишитися ідейне кермо, а практичне ведення справ переходило “до відповідних краєвих представителів” [165, 1917 р., ч.131, с.4].

СВУ також висловив свою точку зору стосовно актів 5 листопада 1916 р. Члени Союзу оголосили комунікат, в якому висловили протест “проти евентуального влучення в склад Польської держави відбитих від Росії українських земель Холмщини, Підляшшя і Волині” [165, 1916 р., ч.124, с.731].

Наступного дня після засідання ЗУР українські депутати парламенту прийняли комунікат – протест проти рішень 6 листопада, а 8 листопада 1916 р. утворили “на основі найстрожної солідарності всіх українських послів і членів

палати панів оперту кльобову організацію “Українську парламентарну репрезентацію” (УПР) [165, 1916 р., ч.125, с.747-748]. Розпочатий ще навесні 1916 р. політичний проект, який передбачав концентрацію всіх повноважень у руках депутатів і усунення від влади групи К.Левицького і М.Василька, було реалізовано.

Формування УПР відбулося в результаті об’єднання націонал-демократичного і радикального парламентського клубів. Українські депутати з Буковини через одіозність М.Василька залишилися поза межами організації [292, с.21]. Як стверджує О.Добржанський, суперечності між галицькими і буковинськими політиками стосувалися не тільки ставлення до австрійської влади, але й мали також особистий характер, а саме: несприйняття галичанами М.Василька як можливого лідера депутатського представництва, невизнання його обіцянок домовитися з владою [230, с.44-45].

На засіданнях 24-25 листопада 1916 р. склад УПР розширився за рахунок приєднання сеймових послів та партійних представників. Щоб не допустити цілковитого розколу українського політичного проводу, Парламентарну репрезентацію очолив найстарший український депутат, віце-президент австрійського парламенту Ю.Романчук [376, с.14]. Проте “при боці Романчука прийшов до голосу доктор Петрушевич” [152, с.115], який 25 вересня 1917 р. очолив УПР.

Між ЗУР і УПР розгорнулася боротьба за владу. Але, як писав Р.Заклинський, політиків цікавило, хто “має вести українську політику”, а не “як її вести, ... до якої найближчої мети має вона стреміти” [180, с.98].

Президія УПР відразу почала дублювати структури ЗУР. На нарадах 9-14 листопада 1916 р. було вирішено створити спеціальні комісії: господарську і відбудови краю, у справах евакуйованих та заснувати “Фонд національної самооборони” [335, с.327].

29 листопада 1916 р. відбулося ще одне засідання Загальної Української Ради, на якому було прийнято резолюцію, що констатувала перехід повноважень до УПР. Задля консолідації національних сил на католицьке Різдво 1916 р. ЗУР ініціювала скликання загальноукраїнського національного з’їзду, делегатом на який від Ради мав бути А.Жук [76, арк.29]. Фактично це було останнє засідання ЗУР.

Упродовж свого існування Рада, попри свій австролюлізм, не домоглася відчутних змін у статусі українців Австро-Угорщини. Її формальний загальноукраїнський статус нівелювався постійними інтригами і конфліктами всередині організації. Один із провідних діячів ЗУР В.Темницький так описав роботу Ради: “бавилася формою, як дитинча позліткою, і змисл до істоти затратила зовсім” [165, 1916 р., ч.115, с.596].

На цьому тлі діяльність СВУ вирізнялася реальними успіхами у національно-просвітній роботі на окупованих українських територіях, посиленою допомогою у відбудові Галичини, конструктивною роботою на засіданнях Ради, відстоюванням соборницьких, самостійницьких ідей. У зв’язку з підтримкою К.Левицьким і М.Васильком політичних опонентів СВУ, його

члени змушені були в багатьох випадках блокуватися з опозиційною групою в УНДП, з представниками радикалів і соціал-демократів, але позиція Союзу залишалася вмотивованою і спрямованою на посилення українського національного руху.

У результаті припинення діяльності Загальної Української Ради, як про це повідомлялося в донесенні дирекції львівської поліції, СВУ втратив “підтримку крайових політичних чинників” [43, арк.3]. Після маніфесту 5 листопада 1916 р. галицькі і буковинські політики почали схилитися до думки, що Союз не має ніякого майбутнього і повинен ліквідуватися.

Крім того, ліквідація ЗУР обмежила можливості СВУ впливати на політичне життя українців Австро-Угорщини, позбавила реального права голосу і важелів для корекції політики галичан і буковинців у загальноукраїнському контексті. Союзу залишалось тільки підтримувати взаємовигідні двосторонні стосунки з галицькими політичними і громадськими організаціями та використовувати газетні площі “Вістника СВУ” для популяризації своїх ідей. Проте К.Левицький не змирився із втратою влади. Він зберіг за собою статус голови Народного комітету [144, с.129] і розгорнув боротьбу за реанімацію ЗУР.

Як опозиція, так і партійний провід великі надії покладали на з’їзд “нотаблів” (активістів) УНДП, що відбувся в лютому 1917 р. Але його учасники одночасно визнали УПР як представника політичних інтересів українського народу Галичини і висловилися за існування ЗУР “для репрезентування загальних інтересів всього українського народу – передовсім для справ зайнятих українських областей” [335, с.329].

К.Левицькому і М.Васильку не вдалося також домогтися входження буковинських депутатів до складу УПР. Тільки 28 червня 1917 р. УПР погодилася створити “Загальне українське парламентське заступництво”. Однак до вироблення статуту цієї організації справа так і не дійшла. Навіть ініційована А.Шептицьким на 27 січня 1918 р. спільна нарада у справі примирення і консолідації українського парламентського представництва не відбулася через непримиренну позицію УПР [335, с.329-330]. Таким чином, двоїстість у проводі українського політичного руху в Австро-Угорщині зберігалася аж до розпаду імперії.

Після 5 листопада 1916 р. тактика українських парламентарів змінилася. Головним своїм завданням депутати вважали недопущення відокремлення Галичини від Австрії. Вони, як писав І.Сохоцький, “виступають в парламенті рішучо і непохитно” [376, с.22]. Упродовж листопада-грудня 1916 р. члени УПР п’ять разів зустрічалися з прем’єр-міністром, двічі з міністром освіти і віросповідань, вели переговори зі слов’янськими і німецькими парламентськими групами [181, 1917 р., 16 січ., с.1].

21 листопада 1916 р. Франц-Йосиф помер. Його наступник Карл I 15 лютого 1917 р. зустрівся з представниками Української парламентської репрезентації, яка вручила йому меморіал з вимогами поділу Галичини, створення українського університету у Львові. Цісар пообіцяв після закінчення

війни задовольнити ці вимоги. Подібні нічим не підкріплені зобов'язання взяв на себе й уряд [274, с.55]. Запевнення в тому, що “становище австро-угорського уряду до української справи залишається таке саме, яким було в часі цілого перебігу війни”, отримав М.Меленевський 6 березня 1917 р. під час аудієнції у представника міністра закордонних справ барона Л.Фльотова [165, 1917 р., ч.142, с.190].

Певні поступки українцям були зроблені в кадрових питаннях: головним прокурором Австро-Угорщини став О.Ганінчак, віце-президентом галицького намісництва – В.Децикевич, а секретарем – Ю.Панейко, міністром вперше став українець І.Горбачевський (Міністерство охорони здоров'я) [307, с.20].

У відповідь на проголошення президентом США В.Вільсоном 27 січня 1917 р. відомого постулату самовизначення народів СВУ і УПР звернулися до нього з листами. Зокрема, СВУ в листі, адресованому послу США у Відні, звертав увагу президента на становище “35-мільйонного українського народу, позбавленого елементарних національних прав” та на репресії Росії в Галичині і Буковині [165, 1917 р., ч.138, с.1-2]. Але у квітні 1917 р. США вступили у війну на боці Антанти, а тому змушені були ігнорувати катастрофічне становище національних меншин у Росії.

Усе ж українські політики намагалися уникати конфліктів з Австро-Угорщиною, серед них й надалі панувала думка, що “Австрія хоч занадто слабка, щоб виграти війну, однак все ще занадто сильна, щоби при допомозі поляків знищити українців” [292, с.21]. Про це засвідчив виступ Є.Петрушевича 30 червня 1917 р. у парламенті, в якому він домагався відновлення Галицько-Волинської держави, але в межах Австрії, перетвореної на федерацію [376, с.24].

У зв'язку із таким баченням майбутнього Австро-Угорщини українськими політиками не було використано, як відзначив М.Лозинський, у “повноті цілого періоду творення української державності на Великій Україні”, не ставилося питання об'єднання Галичини і Буковини з Наддніпрянщиною [292, с.22].

Водночас після листопадових актів 1916 р. та утворення Центральної Ради в українському суспільстві поширюються антиавстрійські і соборницькі ідеї. Зокрема, упродовж 1917 р. у Львові, Чернівцях, Відні серед студентства здійснюються спроби створення нелегальних військово-політичних українських організацій [275, с.22]. Антиурядові настрої поширюються і серед українців-військових австрійської армії, насамперед, серед учасників легіону Українських Січових Стрільців. Так, у травні 1917 р. українські офіцери австрійської армії організували у Відні таємний гурток, який ставив перед собою мету об'єднання українських земель Австрії з Наддніпрянщиною [339, с.180].

Разом з тим УНР для частини західноукраїнського суспільства, за словами В.Темницького, ставала тим, чим “для ідейних москвофілів була матушка Русь”. Надії українців на “спасення із-за гір і рік” зумовлювали пасивність українського політичного табору Австро-Угорщини [166, 1918 р., ч.5-6, с.68]. На думку В.Біля, у цей період офіційний Відень планував

відсторонити СВУ разом з іншими західноукраїнськими організаціями від діяльності у Східній Галичині та зорієнтувати їх на виконання антиросійських завдань [278, с.95].

Із виникненням ЦР роль СВУ як представника Наддніпрянської України почала нівелюватися, але значну підтримку серед галичан і буковинців отримували ідеї соборності і незалежності України, пропаговані Союзом ще в 1914 р. Попри те, що СВУ не входив до складу УПР, він і надалі підтримував стосунки з провідними українськими політиками Австрії, особливо з діячами УСДП.

У співпраці з Союзом були зацікавлені також галицькі соціал-демократи. Так, Л.Ганкевич у листі до В.Левинського у квітні 1917 р., аналізуючи жалюгідний стан УСДП, писав: "...звідки мають ся взяти ті соціал-демократи – з неба чи спадуть, ні організації, ні агітації нема". Він пропонував як вихід із ситуації, що склалася, "під Жуком щось робити" [62, арк.107].

Зокрема, президія Союзу в травні 1917 р. розпочала активну кампанію збору коштів для делегування від УСДП В.Темницького та М.Ганкевича на міжнародну соціалістичну конференцію в Стокгольмі. Дехто з галицьких політиків відмовився давати гроші СВУ, бо "вони мали і мають грандів", а Є.Олесницький, В.Панейко і інші з певними застереженнями погодились допомогти УСДП [49, арк.17 зв., 50, 64]. Цікаво, що Є.Олесницький в одному з листів відзначив традиційні партнерські стосунки між СВУ і УСДП, назвавши акцію "в кожному разі характеристичною" [49, арк.17 зв.].

Крім того, на сторінках видань СВУ друкувалися політичні виступи галицьких соціал-демократів, опозиція критикувала Народний комітет УНДП [166, 1918 р., ч.13, с.191-192]. Так, Союзові була близькою політична позиція УСДП в питанні вибору форм політичної діяльності. Частина політиків вважала, що "одинокую ареною політичного життя й політичної творчості є тільки послы", а участь суспільства у політичному житті має обмежуватися виборами депутатів та передачею ними бажань виборців [166, 1918 р., ч.7, с.96]. Але чисельність українських депутатів не дозволяла їм здобувати значні успіхи в парламенті.

У той же час соціал-демократи вважали, що "тільки масовою всенародною, до найменших подробиць зорганізованою та здисциплінованою боротьбою можемо досягнути свої політичні цілі" [166, 1918 р., ч.7, с.98].

28 грудня 1917 р. розпочалося перше пленарне засідання мирної конференції у Брест-Литовську. Вимоги УПР у справі мирних переговорів були оприлюднені заступником голови Репрезентації К.Левицьким на засіданні парламенту 19 грудня 1917 р. УПР вимагала утворити з українських земель Австро-Угорщини "окремий державний організм в загальнодержавному зв'язку" [292, с.23]. Крім того, українські послы виступали проти скасування прав української мови в окупованих українських землях і намірів їх приєднання до проектованого Польського королівства [166, 1918 р., ч.1-2, с.19]. У свою чергу, А.Жук вважав, що після перетворення українських земель Австро-Угорщини "в одну правно-державну цілість", буде виключена можливість

“української ірреденти й політичних конфліктів між обома державами” [166, 1918 р., ч.3, с.26].

Ні Німеччина, ні Австро-Угорщина не наважувалися підписати договір з практично безвладним урядом ЦР. Не останню роль у виході з цієї фактично безвихідної ситуації відіграв М.Залізник. Він і М.Василько були відомі в Австрії як політики, що стоять на відвертих безкомпромісно-ворожих до Росії позиціях. Тому австрійська влада погодилася на їх посередництво. Коли М.Залізник готувався до поїздки в Брест-Литовськ, М.Василько заявив О.Черніну, що без його (О.Черніна) згоди на відокремлення Східної Галичини і утворення з неї окремого коронного краю, в якому вся влада належала би українцям, не може бути ніякої мови про заключення миру з Україною [332, с.140]. Згадані особи ознайомили українську делегацію з кризовим економічним становищем Відня і з тим, що Австро-Угорщина “згодиться тепер на все стосовно Галичини, на всяке забезпечення належних їй прав, лише віддати її Україні вони, очевидно, не можуть” [234, с.307]. Крім того, у складі делегації УНР перебував член СВУ О.Скоропис-Йолтуховський [162, с.235].

Таким чином, політемігранти, вихідці з Наддніпрянщини, які були добре обізнаними з австро-німецькою політикою, значно допомогли українській делегації на переговорах. Щодо українських земель Австро-Угорщини, то згідно з мирним договором між Центральними державами і УНР 9 лютого 1918 р. австрійський уряд зобов’язувався створити до 31 липня 1918 р. зі Східної Галичини та Північної Буковини окремий український коронний край [376, с.24].

Після укладення миру голова УНР Є.Петрушевич надіслав австрійському цісарю листа, в якому висловив впевненість, що “сей мир принесе також австро-угорським українцям повну національну й політичну волю” [166, 1918 р., ч.7, с.103]. А.Жук писав, що ця угода створить умови, щоб “український народ почував себе господарем на своїй землі і творив свою волю та перестав бути, як досі, слугою інших народів” [324, с.157].

Після укладення миру в Брест-Литовську 9 лютого 1918 р. розпочався процес ліквідації СВУ [143, с.59]. В умовах укладення міждержавних стосунків України з Австро-Угорщиною остаточно нівелювалося значення наддніпрянських політемігрантів як репрезентантів Наддніпрянщини. Два члени президії СВУ М.Меленевський і О.Скоропис-Йолтуховський після Лютневої революції виїхали в Наддніпрянську Україну, В.Дорошенко постійно перебував у Львові, де опікувався населенням окупованих українських земель. Справами Союзу у Відні займався тільки А.Жук, а в берлінській експозитурі – В.Козловський [166, 1918 р., ч.1-2, с.1]. У зв’язку з кадровими змінами вже на початку 1918 р. було прийнято рішення змінити назву Вістника СВУ, щоб вона не давала “підстав читачам думати, що в часописі відбивається колективна думка організації” [166, 1918 р., ч.1-2, с.1].

А.Жук і В.Козловський 1 березня 1918 р. виробили пропозицію щодо зупинення діяльності Союзу [326, с.306]. 30 червня було опубліковано заяву про саморозпуск Союзу визволення України. Члени організації вважали, що

здобуття Україною державності та утворення легальних українських репрезентаційних органів підтверджує виконання основного завдання Союзу [324, с.159]. Відповідальність за ліквідацію СВУ в Австрії була покладена на А.Жука, в Німеччині – на О.Скоропис-Йолтуховського і В.Козловського [143, с.59].

17 вересня 1918 р. було опубліковано лист одного з керівників Союзу В.Козловського, відповідно до якого припинялася робота СВУ в таборах полонених в Німеччині [166, 1918 р., ч.35-36, с.511]. Після ліквідації СВУ стосунки наддніпрянських політемігрантів з українцями Австро-Угорщини в основному обмежувалися спільною працею в таборах полонених-українців.

Як бачимо, об'єднання українських політичних еліт Австро-Угорської і Російської імперії в ЗУР дало можливість втілити в життя ідею соборності, зосередити розрізнені політичні сили для вирішення спільних завдань. Проте ЗУР через постійну боротьбу з внутрішньою опозицією, надмірний австролялізм провідників, несприятливу зовнішньополітичну кон'юнктуру не вдалося досягти значних результатів.

СВУ, не дивлячись на нові інспірації оточення К.Левицького, взяв активну участь у роботі ЗУР. Наддніпрянські політемігранти з Союзу фактично відповідали в ЗУР за культурно-освітню діяльність на окупованих австрійською армією українських територіях Росії, відстоювали інтереси українських емігрантів, виступали проти російських претензій на українські землі. Їм вдалося налагодити партнерські стосунки з опозиційною частиною Ради, зокрема з членами УСДП.

Після розпаду ЗУР, революційних процесів в Україні і Брест-Литовського мирного договору частина політемігрантів повернулася на Наддніпрянщину, а решта обмежила свою діяльність таборами для полонених українців.

Таким чином, наддніпрянська політеміграція після початку Першої світової війни внаслідок боротьби за владу, ідейних розбіжностей та матеріальних зловживань окремих осіб не змогла згуртуватися навколо єдиного політичного об'єднання – Союзу визволення України. Емігранти, які залишилися поза межами СВУ, спробували створити альтернативні політичні центри і розпочали протистояння з СВУ.

Галицько-буковинський політичний провід надавав підтримку публіцистично-видавничій діяльності Д.Донцова і В.Степанківського, сприяв Закордонній групі Української партії соціалістів-революціонерів М.Залізняка. Протиставляючи згадані емігрантські групи СВУ, К.Левицький і М.Василько планували послабити в міжпартійних структурах опозицію, створити залежні політичні представництва українців Наддніпрянщини.

Розгорнута Л.Юркевичем критика СВУ у “Боротьбі” базувалася на ідеологічному несприйнятті програмових засад Союзу. Проте СВУ вдалося зберегти за собою функції політичного представництва Наддніпрянщини. Решта еміграційних груп змушені були обмежити свою діяльність інформаційно-видавничою сферою, що спричинило, на наш погляд, їх незначний вплив на суспільно-політичні процеси в західноукраїнських землях.

Натомість СВУ розгорнув тісну співпрацю з міжпартійною організацією галичан Головною Українською Радою. Крім безпосередньої участі у засіданнях ГУР, члени Союзу запропонували проект реформування Ради у всеукраїнське політичне представництво. Ця ініціатива була викликана прагненням членів СВУ здобути реальний вплив на прийняття рішень в міжпартійній організації, але разом з тим сприяла зміцненню зв'язків між наддніпрянськими і західноукраїнськими політиками.

Проте дієвій роботі Ради перешкодив переїзд її структур зі Львова до Відня у зв'язку з наступом російських військ, австролюлізм та дилетантський підхід керівництва до вирішення справ, а також протистояння між політичним угрупованням К.Левицького і М.Василька з одного боку та опозицією, що складалася з прихильників Є.Петрушевича та представників радикальної, соціал-демократичної партій та СВУ з іншого. Відзначимо, що між членами СВУ і галицькою соціал-демократією, зважаючи на їх партійну спорідненість, утворилися чи не найміцніші зв'язки.

Утворення у травні 1915 р. всеукраїнської за своїми повноваженнями і складом Загальної Української Ради відкрило перед наддніпрянцями можливість безпосередньо впливати на суспільно-політичні процеси в регіоні. СВУ, незважаючи на політичні суперечки всередині Ради і подальше протистояння з групою К.Левицького і М.Василька, активно включився в діяльність ЗУР. В умовах розпаду ЗУР та російської революції значення наддніпрянської політеміграції було нівельовано, її стосунки обмежилися з політичними партіями Галичини і Буковини.

Розділ IV

Роль СВУ в піднесенні національної свідомості українців

4.1. Участь СВУ у розбудові Українського Січового Стрілецтва

У роки Першої світової війни наддніпрянські політемігранти не обмежили свої стосунки з галичанами і буковинцями тільки співпрацею з політичними партіями. СВУ активно впливав на суспільно-політичне життя регіону, брав безпосередню участь у діяльності громадсько-політичних організацій і рухів Галичини та Буковини, налагодив тісні стосунки з Українськими Січовими Стрільцями, популяризував національну ідею через пресу та іншу друковану продукцію. Вплив решти еміграційних груп на суспільно-політичні процеси в західноукраїнських землях з огляду на їх розташування за межами Австро-Угорщини в основному обмежувався видавничою діяльністю.

Чи не найміцніші стосунки склалися між СВУ і формацією Українських Січових Стрільців. Згуртувавши молодь, захоплену ідеєю відбудови власної держави й об'єднання українського народу, легіон УСС в роки Першої світової війни перетворився у своєрідний військово-політичний організм, у середовищі якого тривав пошук найефективніших шляхів досягнення поставленої мети [286, с.1].

СВУ і УССів об'єднувало спільне бачення майбутнього України – самостійної, соборної держави [349, с.93]. Так, командир першого полку УССів Г.Коссак у листі до СВУ 19 січня 1916 р. писав: “Ми УССи й Ви, СВУ, високо й гордо держали той самий прапор незалежної України, ляли за нього свою кров, заслонювали його валом наших трупів” [8, арк.81].

Співпраця стрілецтва з СВУ розпочалася уже в процесі творення обох структур. З наближенням військового конфлікту українські політичні організації Галичини почали відстоювати ідею формування українських військових частин. Ще 30 липня 1914 р. відбулася нарада керівників українських стрілецьких товариств, на якій було прийнято рішення створити спільний Стрілецький комітет [307, с.11]. Задля формування військових загонів українських добровольців 1 серпня 1914 р. у Львові було утворено Головну Бойову Управу (пізніше – Українська Бойова Управа) [4, арк.16].

Під час формування українських добровольчих загонів політики зіткнулися з нестачею військових кадрів. Як писав генерал М.Тарнавський, “брак фахівців у воєнному ремеслі та вишколених старшин причинився чи не найбільше до нашої програної у визвольних змаганнях” [131, с.9].

Спочатку командантом українських добровольців був призначений майор К.-О.Кузьма, але він загинув у бою [132, с.79]. Тоді боротьба за керівництво розгорнулася між Т.Рожанковським і К.Трильовським. Як компроміс, на посаду команданта УССів було запрошено М.Галущинського [4, арк.8-16, 42].

На засіданні ГУР 4 серпня 1914 р. було підтримано збереження автономії Бойової Управи, але всі її важливі рішення повинні були затверджуватися Радою. Організація поділялася на дві секції: військовий штаб і військовий комітет [4, арк.16]. На цьому ж засіданні було схвалено назву майбутньої військової структури – “Українські Січові Стрільці” [4, арк.83].

Відзначимо, що А.Жук брав активну участь у засіданнях УБУ з часу її переїзду зі Львова до Відня і був добре обізнаним у справах цієї установи [138, с.3]. Окрім нього, в Управі інтереси СВУ репрезентував галицький соціал-демократ В.Темницький, а в рядах УССів хоробро воював співробітник Союзу М.Гаврилко [165, 1916 р., ч.115, с.592].

ГУР, як писав С.Ріпецький, “не мала ясної і виразної думки про завдання та ролі УСС” [339, с.92]. З одного боку українські політики проектували збільшення кількісного складу добровольчої формації з метою використання у військових діях, з другого – прагнули, щоб УССи несли прифронтову службу і проводили культурно-освітню пропаганду на окупованих Австро-Угорщиною українських землях.

6 серпня 1914 р. ГУР видала відозву “Головна Українська Рада до всего українського народу”, в якій закликала всіх, “хто тільки здатний, молодих і старших, інтелігенцію, селян, міщан і робітників... ставати одностайно в лави УССів під приказом УБУ” [7, арк.40]. Наступного дня, 7 серпня 1914 р. Українська Бойова Управа опублікувала повідомлення про об'єднання всіх стрілецьких організацій в єдину структуру – Українські Січові Стрільці [168, 1914 р., 12 серпня, с.4].

Протягом двох тижнів близько 30 тис. українців виявили бажання стати добровольцями. Як добровольці, в ряди УССів вступили навіть відомі галицькі політики К.Левицький, І.Кивелюк, Л.Кульчицький, С.Баран [168, 1914 р., 6 серп., с.5]. Але австрійський уряд дозволив сформувати тільки один полк Українських Січових Стрільців кількістю 5 тис. осіб [234, с.23]. До того ж, питання оснащення підрозділу вирішувалося повільно, правові відносини УССів з австрійськими військовими частинами не були врегульовані.

А.Жук як представник СВУ на засіданні ГУР 13 серпня 1914 р., реально оцінивши ситуацію, висловився за підпорядкування українських стрільців австрійським військовим органам, підтримав прийняття УССами статуту, що дозволяло, на його думку, сформувати власний корпус [4, арк.36]. У результаті в другій половині серпня 1914 р. австрійська влада підпорядкувала легіон УСС 11-му львівському корпусу, а до намісництва 22 серпня 1914 р. було подано проект статуту. 3 вересня 1914 р. в Стрию відбулося складання українськими добровольцями присяги на вірність Австрії [215, с.32-33].

Для українських стрільців, які мали б разом з австрійськими військами окупувати Наддніпрянщину, СВУ підготувало брошуру-інструкцію “Відомості про російську Україну і практичні поради”, планувало розпочати на Наддніпрянщині формування підрозділів УССів [4, арк.44]. Автор брошури М.Меленевський проаналізував російський адміністративний устрій, основні суспільні верстви в Україні, земельне питання, дав рекомендації поведінки стрільців на захоплених землях [34, арк.1-18]. Ця праця була скороченою версією лекцій, прочитаних для стрільців членами СВУ на початку війни у казармах Львова. У 1914 р. у зв’язку із наступом австрійських військ її не встигли опублікувати. Вона вийшла у світ тільки в 1915 р. [101, с.3].

У лютому 1915 р. редакція видання СВУ “Ukrainische Nachrichten” прийняла рішення підготувати до друку німецькою і угорською мовами брошуру про Галичину і Наддніпрянщину для січових стрільців і військовослужбовців австрійської армії [24, арк.196].

Діячі СВУ вважали, що призначення українських військових добровольців – праця на окупованих територіях “для роблення прихильного настрою” [4, арк.27]. Крім того, в російських і польських шовіністичних колах була поширена думка, що створення легіону УСС відбувалося з участю СВУ. Так, А.Денікін у своїх спогадах “Очерки русской смуты” писав: “Роль Союзу визволення України як організації Центральних держав для пропаганди шпигунства і вербування в січові українські частини не підлягала ніякому сумніву” [133, с.96].

На початку Першої світової війни російське командування в секретній директиві повідомляло, що УССи – це “відбірні війська, які називають себе українцями і мріють про відновлення самостійної Малоросії”, що вони пов’язані з СВУ і складаються в основному з інтелігентів [235, с.46]. Навіть польська поліція в 20-х рр. ХХ ст. в одному із звітів, аналізуючи історію українського національного руху, відзначала, що СВУ зніціював утворення Українських Січових Стрільців [96, арк.13].

А.Жук і О.Скоропис-Йолтуховський вважали, що чисельне зростання формації УССів сприятиме зростанню політичної ролі українців у стосунках із Центральними державами [349, с.94]. Але поповнення рядів УССів новобранцями ускладнювалося російською окупацією Галичини і Буковини. У зв'язку з цим у членів СВУ визріла ідея формування українських військових частин з полонених-українців.

Уже 4 вересня 1914 р. СВУ звернувся до військового командування у Львові з клопотанням надати йому право доступу до полонених-українців російської армії. Згодом цю ідею запропонував військовому командуванню митрополит А.Шептицький [320, с.165]. Проте тільки наприкінці жовтня 1914 р. СВУ отримав дозвіл від військових властей на проведення національно-просвітньої роботи серед полонених-українців [323, с.169].

Восени 1914 р. зв'язки між УССами і наддніпрянськими політемігрантами активізувалися з огляду на появу планів спільних військових операцій українських військових з'єднань і турецької армії. Так, 23 жовтня 1914 р. на засіданні УБУ було ухвалено рішення ввести до складу Управи представника Союзу з правом дорадчого голосу [31, арк.4].

Ще на початку серпня 1914 р. було вирішено за допомогою німецького військово-морського флоту, зокрема, крейсерів "Гебен" і "Бреслау" блокувати Одесу, знищити російський флот і забезпечити таким чином десант "нейтральних" турецьких військ на Півдні Росії. Ця операція зазнала невдачі, але представник німецького МЗС М.Ціммер і керівник німецької військової місії в Туреччині генерал Л. фон Сандерс продовжували виношувати плани військових дій на Чорноморському узбережжі Росії [338, с.18].

Спочатку М.Ціммер запропонував М.Залізняка, К.Левицькому і М.Васильку підняти повстання українських моряків Чорноморського флоту і забезпечити їх перехід на бік Австро-Угорщини під час вступу Туреччини у війну. У відповідь на відмову М.Ціммер разом з німецьким політичним агентом Г.Небелем пообіцяв за участь українських добровольців у військовому десанті на Кубань утворити там незалежну українську державу і розпочати відвоювання всієї України [145, с.3-4]. Обидва німецькі представники провели нараду з К.Левицьким, М.Васильком і українськими науковцями С.Рудницьким та С.Дністрянським.

Українські представники схвалили план нападу на Кубань, однак не вірили, що Австрія погодиться на організацію українських військових загонів і допоможе реалізувати цей проект [238, с.126]. М.Залізняк водночас заявив про потребу організації у Відні спеціальних курсів для підготовки офіцерів майбутньої української армії.

Керівник інформаційного відділу командування австрійської армії полковник О.Гранілович під час розмови з М.Залізником дав згоду на відкриття офіцерської школи для УССів [145, с.4]. 4 вересня 1914 р. було підготовлено директиву, в якій вказувалося на необхідність формування ще одного українського добровольчого підрозділу [332, с.56]. Але після листа референта з українських справ при австрійському МЗС Е.Урбаса до заступника міністра

закордонних справ А.Гойоса, в якому було піддано сумніву професійні якості М.Залізняка, австрійські урядовці переорієнтувалися на співробітництво з СВУ [145, с.5].

Під час перебування на початку осені 1914 р. в Стамбулі М.Меленевський встановив зв'язки з військовими колами Туреччини, німецьким генералом Л. фон Сандерсом, грузинськими політичними діячами, представниками німецьких дипломатичних кіл М.Ціммером і Г.Небелем. Він довідався, що зі вступом Туреччини у війну плануються повстанські акції на Кавказі, і запропонував підняти український визвольний рух на заселеній українцями Кубані, а також в районі Одеси [324, с.147].

До кінця вересня 1914 р. Союз розробив план безпосередніх військових дій проти Росії [247, с.116]. 4 жовтня 1914 р. МЗС Австро-Угорщини схвалило план повстання, підготовлений Союзом, а 9 жовтня 1914 р. повідомило австрійського посла в Туреччині І.Паллавічіні про підтримку дій представників СВУ [324, с.147].

Задля організації повстання на Чорноморському флоті та на узбережжі Кавказу планувалася висадка експедиційного загону в районі Одеси. До складу експедиційного загону мали ввійти 400 січових стрільців і 100 військовополонених-українців з німецько-австрійських таборів. Передбачалося усіх учасників експедиції невеликими групами по 20-25 чоловік у цивільному одязі перевезти поїздом через територію Румунії до Стамбула. Там вони мали одержати російський військовий одяг та зброю, сісти на турецький транспортний корабель і в супроводі турецького військового корпусу чисельністю 50 тис. осіб почати десантну операцію [366, с.25].

Для здійснення цього плану СВУ створив під керівництвом М.Меленевського спеціальну групу з трьох членів Союзу і шести співробітників з Наддніпрянської України [21, арк.14]. У цей час відбувалася активна підготовка до вислання агітаторів в Україну, існував навіть план перенесення штаб-квартири СВУ з Відня до Стамбула [268, с.15].

Ще 25 серпня 1914 р. СВУ видав відозви “Союз визволення України і турецький народ” та “Україна і Туреччина” [16, арк.5, 77-80]. Пізніше група М.Меленевського опублікувала звернення до солдатів російської армії із закликом відмовитися від участі у війні проти турків: “Солдатам русской армии”, “Солдате – озирнись”, а також відозву Парвуса “Борьба против царизма” [18, арк.5-6; 17, арк.1-2]. Турецькою мовою було надруковано відозву до турецьких солдатів на Кавказькому кордоні, в якій розповідалося про Україну і Союз визволення України [18, арк.4].

“Осередком і душею задуманої акції”, як писав І.Нагаєвський, мав стати легіон УСС, а керівником українського експедиційного корпусу планувалося призначити полковника австрійського генерального штабу С.Шептицького, рідного брата митрополита [311, с.51]. Австрійські урядовці прагнули, щоб саме австрійський офіцер керував подальшим розвитком подій в Україні [324, с.147].

С.Шептицький погодився на нове призначення, але вимагав необмеженої влади над експедиційним корпусом [340, ч.139, с.29]. Дослідник з діаспори Т.Михайлівський вважав, що С.Шептицький не став командиром УСС саме через призначення його на посаду командира української частини десанту [304, с.123].

Ідея утворення українських військових частин для спільного українсько-турецького десанту, як згадував М.Залізник, стала відомою серед січового стрілецтва, активно обговорювалася на засіданнях УБУ і ГУР [145, с.5]. Так, М.Галущинський як командант УССів у листопаді 1914 р. отримав від О.Граніловича наказ сформувати для майбутньої військової акції загін із 400 добровольців [130, с.190]. 21 листопада 1914 р. М.Галущинський ознайомив членів УБУ з планами проведення українсько-турецької військової операції.

Під час обговорення проблеми українські політики по-різному розцінили цю ідею. Галицький соціал-демократ В.Старосольський навіть відзначив, що Росія зможе використати спільний українсько-турецький десант як аргумент проти українського руху. В.Темницький запропонував за участь у майбутній військовій операції вимагати від уряду Австро-Угорщини поступок щодо українського руху і січового стрілецтва [31, арк.18-19].

Учасники нарад відводили важливу роль СВУ в реалізації ідеї десанту на Кавказі. Зокрема, І.Боберський визнав потребу допомоги від членів СВУ, оскільки “вони можуть добре там орієнтуватися”, і запропонував доручити Союзу вербування добровольців серед полонених-українців російської армії [31, арк.19 зв.]. А.Жук як член СВУ пообіцяв забезпечити УССів інформаційними матеріалами про Наддніпрянщину, організувати лекційну роботу. Крім того, УБУ зобов'язала Союз підготувати населення Наддніпрянщини до вторгнення українсько-турецьких військ [31, арк.20-21].

23 листопада 1914 р. відбулася зустріч М.Галущинського з О.Граніловичем. Представник австрійського військового командування попередив, що план операції має перспективи реалізації тільки за умови знищення російського Чорноморського флоту [130, с.193].

За ініціативи В.Темницького УБУ підготувала “Умови Бойової Управи УСС для організації походу Українських Січових Стрільців і турецької армії проти Росії”. У цьому документі Управа в категоричній формі вимагала дозволу на утворення резервних частин УССів, вирішення організаційних питань у полку січових стрільців, усунення українських частин з фронту, здобуття прав на формування складу учасників. Крім того, члени УБУ відстоювали право українців на утворення другого полку УССів, прагнули збільшити чисельність першого полку до 5 тис. осіб, укомплектувати всі німецькі та угорські військові частини стрільцями в якості перекладачів і радників, що діятимуть на українських землях, домогтися, щоб УССи здійснювали етапну службу на окупованих українських територіях, отримати дозвіл на організацію шкіл для підготовки офіцерів і старшого солдатського складу [54, арк.1].

Перед австрійською владою ставилися й політичні вимоги. Зокрема, Німеччина, Австро-Угорщина і Туреччина повинні були офіційно

задекларувати свої наміри утворити самостійну українську державу [130, с.194]. Бойова Управа вимагала, щоб січових стрільців використовували лише у війні проти Росії на українських землях виключно для служби радниками і перекладачами, для адміністративного управління на місцях та проведення агітаційно-пропагандистської роботи серед українського населення. Питання матеріального оснащення та утримання мали взяти на себе австрійські державні органи, січові стрільці і їх родини повинні були зрівнятися у правах з австрійськими військовослужбовцями [51, арк.2-3].

Для захисту інтересів УССів перед керівництвом турецької армії планувалося утворити делегацію УБУ в Стамбулі, направити представників в українсько-турецькі підрозділи. На захоплених Туреччиною українських землях адміністрація згідно з проектом повинна була формуватися зі складу спеціального “адміністративного уряду”, який мав стати частиною експедиційного загону [130, с.196-197]. Керівництво січового стрілецтва також розраховувало на отримання від австрійських властей інформаційних матеріалів про Наддніпрянщину [54, арк.4]. Як бачимо, вимоги УБУ спрямовувалися на визнання Центральними державами української державності, на будівництво української армії і встановлення національної адміністрації на окупованих українських територіях.

28 листопада 1914 р. проект було обговорено на засіданні УБУ. Під час засідання було висловлено думку, що оскільки “австрійське правительство не визнає нашої нації, наша земля знищена, народ понищений, жінки збещені”, то українсько-турецька військова операція “є низше національної честі” [31, арк.22 зв.].

А.Жук погодився з оцінкою ролі Австрії в українському питанні, а тому акцентував на важливості появи заяви Німеччини, Австро-Угорщини і Туреччини про ставлення до самостійності України. Він переконував галичан і наддніпрянців у потребі співпраці “під прапором ідеї визволення України від Росії” [31, арк.24]. Аналогічну позицію члени СВУ відстоювали і на засіданнях ГУР, вони наполегливо домагалися, щоб Центральні держави висловили своє ставлення до української державності [130, с.198].

Тим часом Союзу вдалося набрати необхідну кількість добровольців, але вони зовсім не були навчені вести партизанську боротьбу [247, с.163]; серед січових стрільців 230 осіб виявили бажання взяти участь в операції [31, арк.24 зв.]. Російська влада також володіла інформацією про майбутній українсько-турецький десант. Зокрема, департамент поліції надіслав у жандармські управління повідомлення про те, що “турецький комітет в згоді з німецьким послом в Константинополі прагне організувати повстання в Україні” [35, арк.2], простежувалася також діяльність М.Меленевського в Туреччині [41, арк.4].

Однак у листопаді 1914 р. турецький військовий міністр Енвер-паша, користуючись підтримкою генерала Л. фон Сандерса, домігся, щоб перекинення експедиційних військ було призупинено [247, с.164-165]. Він погоджувався надати транспортні засоби для перевезення десанту через Чорне море за умови, що “500 українців під керівництвом австрійських офіцерів

самостійно, без турецької підтримки спробують підняти повстання на Північному Кавказі” [268, с.15].

19 листопада 1914 р. з штабу австрійського військового командування надійшла телеграма до графа А.Гойоса, в якій повідомлялося, що “ця справа для турецького уряду є цілком чужою, доставка турецького експедиційного корпусу... цілком виключена” [340, ч.139, с.30]. У зв’язку з цим зникла потреба у призначенні С.Шептицького керівником експедиційного загону.

Причину невдачі цієї операції ряд дослідників вбачали у не цілком позитивному ставленні до неї австрійського військового відомства [238, с.126; 311, с.52; 287, с.32].

Діячі СВУ самі розуміли, що, виходячи з реального співвідношення сил на російсько-турецькому фронті, враховуючи невисокий рівень національної самосвідомості кубанців, прив’язаність українського десанту до турецької армії, шансів на успішне здійснення операції не було [358, с.216]. Пізніше, 15 серпня 1915 р. СВУ підготував для німецьких урядовців аналітичну довідку, в якій визнав, що створення самостійної української держави з південних областей Росії є неможливим [87, арк.1-31]. Як бачимо, реальні можливості українсько-турецького військового співробітництва виявилися обмеженими.

Упродовж 1915 р. значні невдачі Туреччини на фронтах остаточно перекреслили будь-які спроби проведення з нею спільних військових операцій. Так, на Кавказькому фронті турецька армія зазнала ряд поразок, особливо важкою була поразка від російської армії в битві під Саракамишом наприкінці 1914 – на початку 1915 р.: 90-тисячну армію турків було розгромлено – вона втратила убитими і пораненими 70 тис. осіб [213, с.161]. Надалі на Кавказькому фронті російська армія мала постійну військову перевагу. Невдачею закінчився також похід Джемаль-паші через Сирію для звільнення Єгипту від англійців. Лише на Іракському фронті турки домоглися тимчасових успіхів [201, с.45].

Незважаючи на те, що план висадки десанту на Північному Кавказі так і не був реалізованим, дії політемігрантів посилили увагу Австро-Угорщини до УССів. Ідея наддніпрянців об’єднати в експедиційному загоні січових стрільців і полонених-українців російської армії за сприятливих умов могла покласти початок формуванню соборної української армії.

Діяльність СВУ отримала широкий розголос у стрілецьких колах. Одним із найяскравіших проявів ставлення УССів до Союзу був лист від стрільців сотні Д.Вітовського, надісланий напередодні Великодня (1 квітня 1915 р.). У ньому галичани подякували Союзу за “велику і важку діяльність”, підтримали ідеї СВУ і запропонували свою допомогу: “Ви ведіте, а з нас, хтось жив буде, дасть Вам свою молоду буйну силу, рішучу, різку і гостру, як бритва, міцну і незламну, як сталь, дасть Вам жилаві, звичаєні до праці твердої руки і думку ясну та розумну...” [165, 1915 р., ч.15-16, с.16]. Як вважав С.Ріпецький, цим листом УССи декларували свою відданість СВУ “як єдиному репрезентанту серед українських організацій самостійницьких прагнень українського народу” [339, с.140].

Пізніше, на зборах УССів 11 травня 1915 р. в с. Варпаленці було висловлено оцінку діяльності СВУ від імені всього стрілецьтва: “Українські Січові Стрільці висказують Союзові визволення України своє признание за його дотеперішню діяльність і засилають сердечний стрілецький привіт” [165, 1915 р., ч.19-20, с.6]. Окрему вітальну листівку надіслали також відомі діячі Українського Січового Стрілецьтва Г.Коссака, В.Старосольський, М.Новаковський, Р.Новаковський, П.Франко, А.Пшеспюрский, І.Вербовий, М.Білецький, Н.Гірняк, М.Саєвич та ін. [165, 1915 р., ч.15-16, с.16]. Подібні поздоровлення СВУ отримували від діячів стрілецького руху й надалі [165, 1916 р., ч.67-68, с.61; 165, 1916 р., ч.65-66, с.44].

До того ж, Союз брав активну участь у святах і ювілеях стрілецьтва: урочистості, присвячені відставці отамана УСС Г.Коссака (квітень 1915 р.); присяга першої віденської запасної сотні і організація другої сотні (січень, квітень 1916 р.); посвячення січового прапора (лютий 1917 р.) тощо [8, арк.20, 42; 165, 1917 р., ч.138, с.123; 165, 1916 р., ч.97, с.308].

Свідченням прихильності січового стрілецьтва до СВУ було те, що воно з обуренням зустріло критичні публікації Л.Юркевича в “Боротьбі”. Зокрема, член УБУ В.Старосольський у листі до СВУ від 8 березня 1915 р. писав: “...прикрих хвилин пережилося тепер чимало, але такої, яку принесло читання пікантного сочинення про Союз, я ледве чи прожив другу. Просто божевільна стаття!”. На його думку, наклепи на СВУ давали “оружже всяким противникам українства на вні, а на внутрі скріпляли ще атмосферу міжусобиць, малих і малодушних лайок, сварок, інтриг” [8, арк.3-4].

У зв'язку з дозволом на початку червня 1915 р. поповнити полк УССів новобранцями виникла потреба в політичних інструкторах. Сотник УССів Н.Гірняк вирішив просити в СВУ хоча б одного представника для цієї роботи, а також планував за допомогою Союзу залучити в ролі радників полонених-українців з Фрайштадту [289, с.177-180]. Інший галицький діяч О.Назарук у листі від 8 червня 1915 р. радив членам СВУ домогтися дозволу на вербування окремого військового підрозділу із закарпатських українців [8, арк.20 зв.].

Але вже 7 вересня 1915 р. австрійське військово командування, незважаючи на клопотання СВУ, заборонило в ряди січових стрільців рекрутувати наддніпрянських українців [332, с.60].

Спроби поповнити ряди стрілецьтва за рахунок полонених-українців також здійснювалися в березні 1916 р. У цей час Бойова Управа запропонувала Союзу подати список полонених, які мають бажання вступити в УСС [32, арк.55 зв.]. У липні 1916 р. австрійське військово міністерство дало дозвіл на залучення полонених-українців з Фрайштадту в якості провідників у розвідувальну сотню УСС. Крім того, в УБУ розраховували, що СВУ надасть для цієї сотні свого інструктора [32, арк.19-20]. Але тільки в лютому 1918 р. полонених почали масово залучати в ряди української армії [33, арк.3]. Разом з тим СВУ у листі від жовтня 1916 р. запропонував УБУ залучити в табори для полонених-українців 20 непридатних до фронтової служби стрільців як військових перекладачів [53, арк.65].

Роль СВУ у функціонуванні стрілецьких частин було відзначено в липні 1915 р. на засіданнях ЗУР під час обговорення питання реформування УБУ. Зокрема, В.Темницький запропонував включити в комісію з реформування Бойової Управи також представника СВУ, бо “справа стрільців є рівно ж важна для російських українців”. Його товариш по партії М.Ганкевич підтримав цю пропозицію, мотивуючи тим, що наддніпрянці “в справі менше інтересовані, тому можуть бути більше безсторонні” [6, арк.84]. У кінцевому результаті делегат від СВУ ввійшов не тільки до складу комісії, а й до реорганізованої Бойової Управи.

30 липня було прийнято рішення про реформування УБУ в Центральну Управу Українських Січових Стрільців. У складі реорганізованої структури й надалі залишався представник СВУ А.Жук, на якого були покладені обов’язки відповідального за зв’язки з пресою і видавництвами [170, с.30]. Крім того, у липні 1915 р. діячі ГУР і СВУ звернулися до австрійського імператора з проханням збільшити чисельність УССів до 12 тис., запасного Коша – до 5 тис. і реорганізувати Легіон у бригаду полкового складу. Але дана ініціатива не відповідала планам австрійського уряду, а тому не була реалізована. [291, с.30].

Суспільно-політична ситуація в Галичині і в середовищі січового стрілецтва загострилася у зв’язку із заявами австрійського цісаря в листопаді 1916 р. про плани надання Галичині автономії. Представники УССів в ЗУР в УБУ Р.Дудинський, О.Левицький, І.Цяпка виступили з протестом проти колонізаційної політики австрійського уряду. Згадані делегати вперше з початку війни поставили перед політичним керівництвом питання про доцільність подальшого існування стрільців в умовах антиукраїнської політики Австрії [339, с.172-173].

Проте з утворенням в березні 1917 р. Центральної Ради як репрезентанта всього українського народу і появою українізованих військових частин російської армії серед січового стрілецтва знову поширилися сумніви в доцільності існування УССів. У Відні навіть був створений революційний гурток з молодших офіцерів австрійської армії і січових стрільців, який планував “відірвати від Австрії українські землі і прилучити їх до Наддніпрянської України” [285, с.12].

26 травня 1917 р. відбулася нарада делегатів від усіх частин і служб легіону під керівництвом сотника Д.Вітовського, присвячена подальшій долі стрілецтва [339, с.179]. Більшість її учасників висловилися за розпуск легіону через те, що “легіон багнетами був звернений проти України”, і прийняла рішення апелювати з цього питання до політичного проводу краю [53, арк.93].

24-25 липня 1917 р. у Відні було проведено нараду з питань подальшої долі легіону, в якій взяли участь представники УПР, УБУ, січового стрілецтва, політичних партій, студентської молоді та делегат від СВУ А.Жук [242, с.424]. А.Жук, як і більшість учасників наради, виступив за збереження легіону. У результаті тривалих дискусій було прийнято рішення зберегти стрілецтво принаймні до мирних переговорів і висловлено ряд зауважень щодо роботи УБУ [53, арк.96]. Згодом ця проблема актуалізувалася у зв’язку із заборною

австрійським командуванням у листопаді 1917 р. святкувати проголошення УНР в частинах УСС та через звільнення з посади команданта січового стрілецтва М.Гарнавського [242, с.426].

Як бачимо, СВУ ідейно підтримував УССів у періоди втрати стрілецтвом ідеологічних орієнтирів, намагався зберегти українські військові частини. Союз запрошував співробітників із середовища стрілецтва для праці в таборах полонених-українців [242, с.40]. На Волині СВУ через посередництво Бюро культурної помочі тісно співпрацював з комісаріатами УСС, надавав їм матеріальну допомогу. Саме А.Жук на засіданні УБУ в травні 1916 р. піддав критиці недостатнє фінансування цих комісаріатів [32, арк.67-68].

Крім того, СВУ збирав пожертви “на скарб УССів”. Січове стрілецтво також матеріально допомагало Союзу, а в грудні 1914 р. в одному з госпіталів Відня солдати-українці навіть заснували гурток “Визволення України” [165, 1914 р., ч.5-6, с.16]. Серед архівних документів зберігся солдатський лист, в якому засвідчені пожертвування для Союзу і яскраво відображено ставлення українських військових до цієї організації: “Союз визволення України – се комітет, зложений з найкращих людей нашої великої України. Заложили Союз російські українці для визволення нашої вітчизни з московського ярма... Нехай усміхнеться заплакана українська Мати!” [13, арк.1].

Пресовий орган СВУ – “Вістник СВУ” вмщував репортажі з місць боїв УССів, публікував спогади і художні твори діячів стрілецького руху В.Старосольського, Т.Меленя, Д.Вітовського, О.Назарука, І.Балука, М.Опоки, В.Кучабського, М.Угрин-Безгрішного, В.Дзіковського, М.Заклинського, А.Баб’юка та ін. [339, с.138]. “Гарячо дякуємо Вам за Вашу щирю і ніжну прихильність до нас”, – писали солдати-українці з госпіталю в Празі в одному з листів до редакції Вістника [26, арк.223].

СВУ дбав про забезпечення січового стрілецтва україномовною літературою, члени організації читали лекції для поранених українських солдатів [8, арк.130]. Тільки упродовж серпня-листопада 1914 р. Союз витратив 2138 корон на придбання видань для стрільців [21, арк.24]. Так, у червні 1915 р. бібліотека січового Коша УСС отримала в подарунок від СВУ 185 примірників різних книжок [8, арк.31].

Тісні стосунки між січовим стрілецтвом і СВУ свідчили про відсутність помітних розбіжностей між політичною програмою Союзу і пануючими ідеями в середовищі УССів. Союз здійснював вплив на січове стрілецтво через своїх представників в УБУ, активно співробітничав з січовими комісаріатами на Волині, намагався залучити в лави УССів полонених-українців російської армії. Саме завдяки членам СВУ був розроблений план українсько-турецького десанту на Кубань, який міг створити передумови для формування всеукраїнських військових загонів. Але, безумовно, найбільшим був ідеологічний вплив, який здійснювався шляхом публікацій матеріалів про стрілецтво у Вістнику СВУ та допомоги УССам виданнями і лекційними курсами.

Отже, СВУ своєю діяльністю сприяв військово-політичному зміцненню січового стрілецтва, формував в його середовищі ідеї соборності і самостійності. Певною мірою завдяки впливу СВУ легіон УССів під час визвольних змагань 1917-1921 рр. перетворився в одну з найбільш боєздатних та ідейно стійких формацій.

4.2. Національно-освітня діяльність наддніпрянців на Волині, Холмщині і Підляшші

Наддніпрянські політемігранти влітку 1915 р. розгорнули національно-освітню діяльність на землях Волині, Холмщини і Підляшшя. У цей час австро-угорські і німецькі війська окупували українські території Холмщини (460 тис. українців), Гродненської (440 тис. українців) і Волинської губернії (900 тис. українців) [170, с.89]. Окупаційні війська дотримувалися Гаазької конвенції 1913 р., хоча громадянські права місцевого населення ними обмежувалися. Згідно з угодами від 10 січня 1915 р. в Позені і 22 квітня 1915 р. у Катовицях Волинь і Холмщина перейшли під юрисдикцію Австро-Угорщини, а Підляшшя – до Німеччини [165, 1915 р., ч.43-44, с.3].

Такий перебіг військових дій на цій території дозволив наддніпрянським політемігрантам реалізовувати ідеї національного відродження і соборності України. Вже 6 серпня 1915 р. СВУ засудив здійснення російською владою примусових евакуацій населення з прифронтових районів углиб Росії та спроби знищити “всі засоби поживи, худобу,... пускати з димом всі місцевості” [165, 1915 р., ч.23-24, с.7].

Як стверджували члени СВУ, дії російської влади не знаходили виправдання ні з точки зору міжнародного права, ні християнської культури, ні військових потреб, а спрямовувалися на те, щоб “знівечити й підкопати підстави здійснення українських змагань”. СВУ закликав народи Європи “піднести свій голос проти страшних російських чинів” [165, 1915 р., ч.23-24, с.7]. За його даними, тільки з Волині виїхало 710 тис. осіб з 1 млн. 120 тис. населення [165, 1916 р., ч.71-72, с.92]. Станом на 1 січня 1915 р. з 491706 українців Холмщини було виселено більше 300 тис. осіб (понад 70%) [225, с.171]. Тут майже не залишилося продовольчих запасів, знярядь праці. Тижнева норма дорослого мешканця Володимир-Волинського складалася з 882 грамів хліба або 630 грамів муки [195, с.12].

30 серпня 1915 р. у Вістнику СВУ було проголошено нові завдання, які ставив перед собою Союз у зв'язку з окупацією українських земель: “...відстоювати приналежність цих земель до України,... подати їм політичну руку в організуванню національного життя” [165, 1915 р., ч.25-26, с.1-2]. Пізніше, у жовтні 1915 р. ЗУР і СВУ оприлюднили меморандум до австро-угорського уряду, в якому вимагали відокремлення окупованих українських областей від польських, призначення українців на посади до місцевих органів влади, видання українських часописів, відкриття українських шкіл, упорядкування державного життя згідно з потребами місцевого населення, переміщення у ці області українського легіону замість польського [289, с.245-

246]. Крім того, 7 жовтня 1915 р. СВУ надіслав командуванню австро-угорської армії заяву, в якій переконував, що українське населення північно-західних областей Росії не є полонізованим і зрусифікованим [326, с.189].

Зусилля СВУ, спрямовані на захист прав українського населення окупованих Австро-Угорщиною і Німеччиною областей, привернули увагу навіть противників українського національного руху. Так, в одному з номерів російської газети “Новое время” за 1915 р. обстоювалася думка, що саме завдяки СВУ австрійський уряд звернув увагу на “малоросійське населення Холмщини” [165, 1915 р., ч.59-60, с.11].

Загальну опіку над окупованими українськими землями Росії здійснювали ЗУР і СВУ. Підготовкою педагогічних кадрів для українських шкіл на цих землях займалися товариства “Учительська громада”, “Українське педагогічне товариство” та “Взаїмна поміч українського учительства”, які утворили спільну “Комісію для українського шкільництва зайнятих областей” [165, 1916 р., ч.87-88, с.230]. Питаннями організації шкільництва і проведення національно-просвітньої роботи опікувалося фактично підпорядковане СВУ Бюро культурної помочі для українського населення зайнятих областей (БКП), очолюване І.Крип’якевичем.

Відзначимо, що спочатку діячі СВУ планували очолення І.Крип’якевичем відділення організації у Львові. Проте учений у листі від 18 серпня 1915 р. відмовився від організаційної роботи у Львові, “бо людей нема в проводу, я до сього не мав би часу”. Натомість він визнав, що діяльність СВУ “незвичайно гарна, і я мав би за честь, якби Ви мене прийняли за співробітника” [28, арк.1]. У той же час В.Дорошенко в листі до І.Крип’якевича від 23 липня 1915 р. підкреслив, що організації “бракувало власне історика фахового” [28, арк.3].

10 серпня 1915 р. історик повідомив, що не тільки згідний вступити до СВУ, а й “вже знайшов собі терен роботи, що вам стане в пригоді. Студію Холмщину...” [28, арк.4 зв.]. Представником СВУ в Холмщині він пропонував призначити студента-філолога Є.Перфецького, але “якби не було зручнішого кандидата”, то погодився б сам на цю посаду [28, арк.7 зв.]. Крім того, І.Крип’якевич рекомендував заснувати філію Союзу у Львові і “зробити СВУ більше популярним в Галичині” [28, арк.9].

І.Патер вважає, що І.Крип’якевич уже в серпні 1915 р. розпочав свою співпрацю з СВУ в межах новоутвореного БКП [326, с.189]. 10 серпня 1915 р. історик підготував для СВУ меморандум “Про стан культурно-освітньої роботи серед українського населення Холмщини та Волині, окупованих німецьким військом та пропозицій щодо організації шкільного навчання в цих областях”. У цьому документі учений проаналізував культурно-історичні особливості, суспільно-політичне та економічне становище Холмської губернії, спробував накреслити перспективи розвитку українського руху на цій території. На його думку, головною небезпекою для українців Холмщини була загроза полонізації, оскільки “русифікація не запустила в Холмщині глибокого коріння”, а римо-католиків у краї було більше, як православних [71, арк.9].

І.Крип'якевич рекомендував домагатися від уряду “одноцільності і українськості Холмщини” та ігнорувати претензії поляків [71, арк.12]. Щоб піднести значення українців в краї, історик пропонував реститувати уніатську церкву, українізувати російські школи, відновити діяльність національних громадських організацій, розпочати видання українського пресового органу. При цьому уніатська пропаганда повинна була проводитися тактовно, до православних влада мала ставитися толерантно “раз з загальнолюдських мотивів, друге – з огляду на православних інших частин російської України” [71, арк.13, 15]. За сприяння СВУ восени 1915 р. дослідження І.Крип'якевича у дещо зміненому вигляді було видано окремою брошурою [74, арк.73-87].

15 вересня 1915 р. історик у листі до В.Дорошенка звітував про налагодження стосунків з керівництвом австрійської армії, розташованої на Волині. Військове керівництво, стверджував він, планувало на цих землях “опертися виключно на українців” і, до того ж, замовило йому розробити “план устроєння земель” [28, арк.14]. Учений підготував доповідну записку “Церковні відносини в окупованих українських землях”, датовану 24 вересня 1915 р., де рекомендував у Холмській губернії сприяти розвитку греко-католицької церкви, а на Волині здійснити українізацію православ'я [71, арк.33-36].

Як відзначав історик з діаспори В.Мороз, Австрія, зважаючи на польський політичний фактор, “неохоче допускала діяльність СВУ на окупованих територіях” [310, с.11]. Проте, враховуючи вороже ставлення північно-західних українців до окупаційної влади та активні спроби українства апелювати за допомогою до світової спільноти, австро-угорський уряд наприкінці 1915 р. пішов на поступки українцям.

Ще 7 березня 1915 р. австрійський уряд оголосив “релігійну толеранцію”, а згідно з урядовим розпорядженням від 14 вересня 1915 р. було надано рівні права і статус офіційних польській та українській мовам на окупованих територіях [170, с.94]. Пізніше, 17 жовтня 1915 р. за розпорядженням головнокомандуючого австрійської армії архикнязя Фрідріха українська мова стала мовою викладання в районах Волині і Холмщини, які знаходилися на схід від лінії Любартів, Люблін і Янів [165, 1915 р., ч.45-46, с.1].

У свою чергу, СВУ подав німецьким державним органам меморандум з черговими вимогами щодо окупованих територій, на який прийшла відповідь, що “Холмщина і Волинь – спірні землі, зрештою знаходяться у сфері політичних впливів австрійців” [28, арк.26].

Союз докладав зусиль для поширення в північно-західних українських землях “Вістника”, до армійського керівництва 7 жовтня 1915 р. було вислано прохання на дозвіл видання газет в Ковелі, Холмі, Берестю. Редакторами місцевих видань передбачалося призначити І.Крип'якевича і С.Томашівського [28, арк.26].

Радник МЗС Австро-Угорщини граф Й.Форгач у відповідь на запит СВУ писав, що в силу “місцевих політичних обережностей видання українців ніяк не відповідає політичним інтересам, а проти Росії складатиме службовий листок”

[329, с.225]. На початку січня 1916 р. окупаційна влада Холмщини остаточно відмовила у виданні української газети [165, 1916 р., ч.69-70, с.77].

Крім того, Союз намагався відправити двох своїх членів на окуповані території, не відкидав можливості створення у Львові експозитури СВУ у складі І.Крип'якевича і О.Назарука, а пізніше й В.Дорошенка [28, арк.22].

Для підготовки вчителів у волинські і холмські школи члени СВУ планували провести короткотермінові (2-3 місяці) курси, розроблявся проект перекинення однієї східногалицької гімназії на окуповані землі, значна увага приділялася холмським церковним школам, відновленню українських просвітніх і кооперативних товариств [165, 1915 р., ч.45-46, с.1-2].

Діячі СВУ з деякою обережністю ставилися до релігійних реформ. У листі до І.Крип'якевича від 23 жовтня 1915 р. А.Жук писав: “Не думаю ангажуватися сильно в релігійну квестію. Се є дуже міцний горіх, можна на нім зуби поломити” [28, арк.25].

Значною мірою національно-освітній пропаганді СВУ і БКП перешкоджав низький рівень національної свідомості населення окупованих районів. “Він усе Вам скаже, що Вам іно сподобається: він вам і Русином назоветься, і Малорусином, і Рутеном,... і Українцем; він і свою мову заміняє на чужу, він навіть від свого Бога відречеться...”, – писав представник інтелігенції Луцька про тогочасного волинянина [165, 1916 р., ч.87-88, с.226].

Опір українізації регіону чинили польські політичні структури, а також представники окупаційної адміністрації – поляки за національністю. Більшість польських політичних організацій схвалювала концепцію депутата Л.Борковського: “Нема Русі, є тільки Польща і Росія” [168, 1914 р., 27 серп., с.3]. Так, у Володимир-Волинському наприкінці 1915 р. було припинено видання урядових розпоряджень українською мовою, заборонено вивіски і надписи по-українськи та передплату українських газет і видань з Галичини [165, 1916 р., ч.73-74, с.107]. Г.Мартинець у листі до І.Крип'якевича від 11 січня 1916 р. так описав реакцію заступника коменданта Володимир-Волинського С.Брюкнера на появу посилки від СВУ: “... всю її перелапав і казав її мені отворити і мене як австрійського офіцера ревізував” [73, арк.3-4].

У магістрат Луцька не було обрано жодного українця [165, 1916 р., ч.73-74, с.107], а діяльність коменданта міста С.Урбанського навіть стала предметом розгляду на засіданнях ЗУР. Через його негативне ставлення до українства урядові розпорядження видавалися тільки польською і німецькою мовами, місцевому українському вчителю П.Голубовичу тривалий час відмовляли у відкритті школи [6, с.185]. Дописувач з Луцька у листі до СВУ в січні 1916 р. прохав “звільнити нас від польського насилля... Ми надіялися бути під австрійською владою, а опинилися в польському ярмі, що ще гірше від російського” [311, с.60].

У той же час польський “Кур'єр Львівський” писав, що “не тільки в часі російського панування не було сліду українства в холмській землі, але так само під австрійським пануванням не може повстати...” [165, 1916 р., ч.116, с.603]. В

окупаційній адміністрації Холмщини владу захопили поляки, а генерал-губернатор барон Є.Діллер вважав, що в губернії “нема українців” [6, арк.255].

На початку 1916 р. шкільництво, на думку редакції Вістника СВУ, перебувало “зовсім у польських руках” [165, 1916 р., ч.67-68, с.57]. За офіційною польською статистикою, загальна кількість польських національних шкіл, незважаючи на труднощі військового часу, зросла з 5855 шкіл (406000 учнів) у 1914 р. до 8883 школи (721590) у 1917 р. [128, с.22].

Національно-освітня діяльність на Волині розгорнулася активніше у зв'язку із введенням в окупаційні адміністрації окремих українців. І.Крип'якевич у листі до А.Жука від 4 січня 1916 р. писав: “Стараюся, щоби українські офіцери, що є на Волині (з Холмщиною, на жаль, не маю ще зв'язків) згуртувались до спільної праці, – є їх там кілька” [28, арк.43]. Так, 18 листопада 1915 р. головою міста Володимир-Волинського було призначено офіцера-українця Г.Мартинця [326, с.191]. Населення міста на той час складало ледве 10 тис. осіб. Існувала велика потреба у дровах, поширювався голод і спалахували епідемічні захворювання, оскільки в єдиній лікарні не було постійного лікаря [194, с.86]. До того ж, як писав Г.Мартинець у листі до І.Крип'якевича від 12 грудня 1915 р., кожен боявся, що “є вірним сином нашого монарха, а зветься українцем” [73, арк.2 зв.].

Співпраця БКП з представниками українського національного руху в північно-західних українських землях не завжди одразу налагоджувалася. Так, Г.Мартинець у листі до І.Крип'якевича від 28 квітня 1916 р. скаржився на брак уваги з боку БКП і СВУ, висловлював бажання розпочати безпосередню співпрацю із ЗУР [73, арк.28].

Проте, незважаючи на перешкоди, під впливом діяльності СВУ і ЗУР український національний рух на окупованих землях дедалі розширювався. Луцький часопис “Lucker Nachrichten – Luckie Nowosci – Луцькі Новости” наприкінці 1915 р. перетворився на трьохмовний і став виходити також українською мовою [165, 1916 р., ч.61-62, с.15], у Володимирі-Волинському почали видаватися урядові розпорядження українською мовою [168, 1916 р., 26 лют., с.3]. Однак холмський військовий комендант так і не дав дозволу на видання української газети в місті.

СВУ розгорнув активну діяльність, спрямовану на висвітлення в пресі національно-просвітньої роботи на окупованих землях. У Вістнику СВУ регулярно друкувалися матеріали під рубриками “З Волині”, “Вісті з Волині”, “Із зайнятих областей”, “Листи до Союзу визволення України” [330, с.227]. Але, як відзначив один із дописувачів, через цензуру у Вістнику публікували “всього багато, тільки... правди дуже мало” [165, 1916 р., ч.87-88, с.227].

Політичну пропаганду в таборах у 1915 – першій половині 1916 рр. СВУ також сконцентрував навколо проблеми північно-західних українських земель [267, с.23]. І.Крип'якевич у листі до В.Дорошенка ще 15 вересня 1915 р. порадив Союзу об'єднати полонених подолян і волинян, а в майбутньому з їх числа підготувати вчителів для окупованих Австрією територій [28, арк.15].

У січні 1916 р. завдяки заходам ЗУР легіон УСС отримав дозвіл проводити на Волині набір добровольців у січові загони, а також займатися національно-освітньою діяльністю [339, с.154]. Для вербування українців у ряди січового стрілецтва були створені три комісаріати УСС: Володимир-Волинський (четар УСС М.Саєвич), Ковельський (сотник Д.Вітовський), Луцький (четар М.Гаврилко), які розпочали роботу 7 лютого 1916 р. [329, с.218].

З самого початку своєї діяльності на Волині УССи відчули опір окупаційної адміністрації і нерозуміння з боку місцевого населення. У штаті Д.Вітовського до травня 1916 р. не було жодного стрільця [149, с.7], до того ж, військове командування вважало, що на “Волині є тільки поляки, жиди і die Russen” [102, №2, с.7]. Власне “поборова робота”, як тоді називали, майже не давала результатів, а діяльність була розгорнута у галузі шкільництва [342, с.29]. Стрелець із Володимир-Волинського комісаріату М.Романюк у листі до СВУ від 29 квітня 1916 р. писав: “Щоби могли що тут зробити, то треба перетворити Комісаріат вербунковий на Комісаріат просвітній...” [22, арк.35]. Проте уже 3 червня 1916 р. у листі до Н.Гірняка Д.Вітовський повідомив, що отримав дозвіл на відкриття одинадцяти шкіл [102, №4, С.15].

У Володимир-Волинському працювали четар М.Саєвич і стрільці І.Романків та Кузьмич, які опиралися на підтримку Г.Мартинця і місцевого українського інтелігента Є.Черановського [150, с.18]. Згодом для роботи в комісаріаті прибули такі відомі представники української інтелігенції, як Л.Мишуга, О.Назарук, М.Угрин [244, с.212].

20 травня 1916 р. у Володимир-Волинському відбулося відкриття першої української чотирикласної народної школи [165, 1916 р., ч.102, с.385-386]. При школі підпільно було відкрито два класи гімназії [257, с.76]. Заходами БКП у Володимир-Волинському також почала діяти українська бібліотека [6, арк.256].

Керівник Луцького комісаріату наддніпрянський політемігрант М.Гаврилко розпочав свою роботу в умовах значного відставання українського шкільництва від польського. Тільки 17 травня 1916 р. йому разом з П.Голубовичем вдалося відкрити в Луцьку народну школу з українською мовою викладання [165, 1916 р., ч.95-96, с.295]. Крім того, саме в с. Острів Луцького повіту 22 березня 1916 р. було відкрито першу на окупованих землях захоронку (навчально-виховний заклад – А.С.), в якій вчителював військовий Сорока [165, 1916 р., ч.106, с.441]. Такі заклади відкривалися українськими військовими згідно з розпорядженням керівництва розквартированої на Волині ІV австрійської армії від 16 березня 1916 р., що давало змогу певною мірою задовольнити освітні потреби населення північно-західних земель [6, арк.256].

В.Старосольський у звіті про перебування на Волині упродовж березня 1916 р. відзначив, що “наші комісари з’єднали собі довір’є та прихильність населення” [22, арк.250]. Натомість БКП спільно з СВУ зосередив свою діяльність на переговорах з австрійськими урядовцями та на вирішенні питань матеріально-технічного забезпечення для проведення національно-освітньої роботи.

Загострення в стосунках з владою виникло взимку 1916 р. у зв'язку з рішенням військового керівництва відкрити українські школи тільки в Луцьку, Володимирі і Ковелі, перебрати на себе освітню діяльність, а вплив українців обмежити кількома посадами шкільних інспекторів [28, арк.60]. Усе ж наприкінці березня 1916 р. ЗУР отримала право на організацію шкіл і ведення церковних справ на окупованих землях. Витрати на цю діяльність взяла на себе військова влада [6, арк.226], а практичні заходи здійснював БКП [28, арк.62].

Однією з важливих проблем для БКП була нестача матеріальних засобів, чи, як висловився І.Крип'якевич, питання “звідки взяти фонди” [28, арк.54]. Волинські школи також потребували у великій кількості книг і шкільного приладдя.

СВУ звертався через пресу із закликом до громадськості надсилати добровільні пожертвування для потреб волинян в БКП у Львові. Станом на початок липня 1916 р. Бюро витратило на українське шкільництво більш, ніж 10 тис. корон. Їх було компенсовано жертвами Запасного куреня УСС, полонених-українців, галичан і буковинців та фондами СВУ [165, 1916 р., ч.107, с.465]. Так, у період з лютого по червень 1916 р. видатки БКП на володимирські школи склали 4532 корони, ними було вислано 1692 підручники і 629 книжок для бібліотек [150, с.20]. Задля підтримки освітньої діяльності Д.Вітовського БКП у червні 1916 р. передало у Ковель 1450 шкільних підручників, 286 книжок для бібліотек і 500 корон готівкою [149, с.8]. У Луцьк І.Крип'якевич тільки букварів передав на суму 1500 корон [28, арк.66].

БКП з дозволу ІV австрійської армії від 10 березня 1916 р. спрямувало у приватні школи Волині учителів з Галичини: С.Сидоричівну, Т.Ліщинську, А.Гайдучківну, А.Бігунівну та ін. [329, с.221]. Проте проблему кадрів не було цілком вирішено, а тому в червні 1916 р. у Володимир-Волинському було організовано короткотермінові підготовчі курси для місцевих учителів [150, с.20].

Під час засідань ЗУР 21 квітня і 19 травня 1916 р. на основі виступів Я.Веселовського та А.Жука обговорювався стан розвитку українського шкільництва в окупованих Австрією північно-західних районах Росії, у результаті чого було прийнято ряд резолюцій. Ці документи визначали сферу повноважень і накресливали програму дій БКП. Згідно з рішеннями Загальної Української Ради БКП і “Комісія для українського шкільництва зайнятих областей” підпорядковувалися і звітувалися перед ЗУР та СВУ [69, арк.4]. Бюро отримувало право на “ініціативу і поміч” у національно-просвітній роботі, повноваження контролю над шкільною і позашкільною освітою. Крім того, БКП виконувало посередницькі функції у стосунках між українськими організаціями Австро-Угорщини і землями Волині та Холмщини, а також концентрувало матеріальні засоби для “культурних потреб” [69, арк.3].

ЗУР та СВУ зобов'язувалися взяти участь у створенні спеціального фонду, організувати допомогу з боку галичан і буковинців для окупованих земель [165, 1916 р., ч.100, с.358]. Вирішення питань відкриття і утримання

шкіл на місцях покладалося на національні “за характером” місцеві та окружні шкільні комітети [69, арк.3].

Шкільництво окупованих українських земель повинно було “мати український національний характер”. Польська мова вилучалася з переліку навчальних дисциплін, натомість німецька залишалася обов’язковим навчальним предметом. Допускалася можливість створення шкіл для національних меншин, але з обов’язковим вивченням української і німецької мов [69, арк.2-3].

Перед БКП було поставлено завдання взяти участь в утворенні “дитячих захоронків” і домогтися, щоб у них мовою навчання була українська, а вчителями – УССи-відставники [69, арк.4-5]. Раніше, в березні 1916 р. СВУ звернувся через пресу з оголошенням, в якому українських військових, “нездібних до ношення зброї”, запрошували “віддатися ідейній культурній праці серед народних мас” [165, 1916 р., ч.85-86, с.216].

Підручники для українських шкіл на окупованих землях зобов’язувалася підготувати і видати Загальна Українська Культурна Рада, а створення плану організації шкільництва і підготовки вчителів покладалося на “Комісію для українського шкільництва зайнятих областей” і БКП [6, арк.257, 259]. Зі свого боку СВУ і ЗУР обіцяли подбати, щоб шкільними інспекторами в Холмщині і Волині були призначені українці, а також щоб до військового командування на окупованих землях прикомандирували українця на посаду референта у “справах шкільних і культурних”. Ці організації також докладали зусиль, щоб спрямувати у православні церковні приходи на Волині священників з Буковини для “заспокоєння релігійних потреб тамошньої української людності” [69, арк.6; 93, арк.1-2]. Уже 22 травня 1916 р. А.Жук у листі до І.Крип’якевича повідомив, що “священики є вже від довшого часу на місці” [28, арк.62].

Діячі СВУ, сподіваючись використати євреїв у протистоянні з поляками, значну увагу приділяли українсько-єврейським стосункам на окупованих землях. Вони вітали співпрацю з євреями, у тому числі і в шкільних комітетах, позитивно ставилися до утворення українсько-єврейських шкіл і навчання єврейських дітей на староеврейській мові [165, 1916 р., ч.100, с.345].

Сучасний історик Б.Бернадський вважає, що євреї “сприймали українофільську пропаганду”. За його словами, у згадуваній школі у Володимир-Волинському з 400 учнів лише 30 були українцями, решта – євреї; вони також становили більшість волинських добровольців до УССів [194, с.87].

Станом на 8 липня 1916 р. БКП спільно з УССами відкрило 11 приватних і 15 військових шкіл, ще 32 школи були готові до функціонування. У них навчалася 1685 дітей і працювало 33 вчителі (з них 19 – вихідців з Галичини) [165, 1916 р., ч.106, с.144]. Зважаючи на умови прифронтової зони, опір поляків і низький рівень національної самосвідомості місцевого українського населення, наведені дані, без сумніву, свідчили про успіхи БКП і УССів.

Після приєднання 5 червня 1916 р. Холмського, Грубешівського і Томашівського округів до Люблінського військового генерал-губернаторства діяльність українських організацій на землях Холмщини розгорталася у

складних умовах. Уже 7 червня 1916 р. австрійське військове командування оголосило наказ про запрошення представників польських громадських організацій до участі у місцевих органах влади. Було відновлено діяльність “Польської шкільної матиці”; без участі православних формувалася “Шкільна рада для зайнятої області” [165, 1916 р., ч.105, с.434-435]. До того ж, рівень національної свідомості українців Холмщини, незважаючи на те, що вони становили 52% населення, був низьким, вони належали до двох конфесій, незначний відсоток становила інтелігенція [71, арк.3, 13]. Саме тому люблінський генерал-губернатор не дозволив відкрити жодної української школи, а Українські Січові Стрільці у зв’язку з їх українізаційною діяльністю були відкликані з Холмщини [326, с.211].

М.Меленевський на початку 1917 р. в статті “Змагання до миру й української справи” з сумом констатував, що “...Холмщина досі лишається тою українською землею, куди українцям вступ заборонений” [165, 1917 р., ч.132, с.18]. Навіть після підписання Берестейського миру становище українців не змінилося, навпаки, поляки “кинулися рятувати польськість Холмщини” [166, 1918 р., ч.12, с.178].

У зв’язку з російським наступом в середині 1916 р. загострилася ситуація також на Волині. Австрійські війська відступили з Буковини, частини Галичини і Волині. І.Крип’якевич у листі до А.Жука від 16 липня 1916 р., оцінюючи наслідки російського наступу, писав: “...все було на добрій дорозі. Тепер – пустиня” [28, арк.66 зв.]. Він планував ліквідувати Бюро і стати співробітником Фрайштадтського табору для полонених. Крім того, Д.Вітовський відмовився від своєї посади в Ковельському комісаріаті і приєднався до фронтних частин [22, арк.49 зв.].

Проте, незважаючи на військово-політичні зміни на Волині, члени СВУ на засіданні УБУ 10 липня 1916 р. поставили питання не тільки про відновлення комісаріатів у Ковелі і Володимир-Волинському, але і про створення нових в українських повітах Холмщини [8, арк.144]. Для підсилення роботи БКП, а також з метою налагодження тісніших стосунків з галичанами до Львова переїхав В.Дорошенко [22, арк.163]. Ковельський комісаріат передали в управління М.Гаврилку, а згодом сюди повернувся Д.Вітовський, який отримав посаду референта у справах волинських виселенців [246, с.45].

У зв’язку із військовими діями на Волині з’явилася велика кількість волинських виселенців, які терпіли “страшну нужду” і потребували допомоги. СВУ і БКП розпочали збір добровільних пожертв для волинських емігрантів [165, 1916 р., ч.121, с.691].

Національно-освітня діяльність УССів і БКП й надалі відчувала опір окупаційних адміністрацій. Так, М.Гаврилко, звітуючи у жовтні 1916 р. про діяльність комісаріату, відзначив, що в Ковельському окрузі українська мова не отримала офіційного статусу, тут не було відкрито жодної української школи [22, арк.100]. Мова викладання у школах Волині стала причиною довготривалого конфлікту М.Гаврилка з комендантом Луцька Урбанським [22, арк.50].

Суспільно-політична ситуація в краї особливо загострилася після проголошення австрійським і німецьким імператором планів відновлення Польщі. На території Волині почали поширюватися урядові заклики вступати до польського війська [165, 1916 р., ч.126, с.773]. Президія СВУ отримала від волинян протест з приводу проголошення Польщі: “Не хочемо нічого спільного мати з поляками, а проти польської затії злучити хоч би найменший клаптик української землі до польської держави... рішучо протестуємо” [289, с.38].

Незважаючи на російський наступ і опір польських політичних сил, у другій половині 1916 р. у Володимир-Волинському і Ковельському повітах існувало 20 українських шкіл [141, с.383]. У жовтні 1916 р. розпочалося навчання у першій українській школі в Ковелі, а до лютого 1917 р. в комісаріаті Д.Вітовського було відкрито 17 стрілецьких шкіл [204, с.18].

На утримання волинських шкіл БКП витратило з лютого по грудень 1916 р. 32 тис. 356 корон. У тому числі значну частину коштів надали СВУ (6116 корон власних коштів і 4290 корон пожертв полонених-українців), комісаріат УССів у Володимир-Волинському (5758 корон) і Окружна шкільна рада (1041 корон). Ще 15 тис. 141 корону БКП вдалося отримати з державних асигнувань і зібрати з українського населення Галичини і Буковини [72, арк.1].

За опіку над волинськими дітьми діячі СВУ отримували щирі подяки. Так, школярі з с. Устелуг Володимир-Волинського округу надіслали Союзу лист, в якому висловили “гарячу подяку за ревну опіку над нашою школою” [165, 1917 р., ч.142, с.190]. З нагоди відкриття школи в с. Любомлі СВУ також отримав лист, обрамлений живими квітами з сотнями підписів дітвори [165, 1917 р., ч.131, с.6].

Наприкінці лютого 1917 р. кількість українських шкіл на Волині збільшилася до 38 (2164 учні і 45 учителів) [165, 1917 р., ч.141, с.174]. Проте у квітні 1917 р. військова влада відкликала УССів з Волині [160, с.12]. СВУ та БКП зверталися до командування австрійської армії з вимогою відновити комісаріати УССів на окупованих українських землях, але їх спроби не досягли успіху [102, Ч.5, с.14]. Український діяч з Луцька М.Лучкевич у листі до БКП так розцінив закриття комісаріатів УССів: “Скасовані комісаріати УССів на Волині і начате іми культурне діло на полі просвіти українського народу занепадає” [22, арк.200-201].

Бюро культурної помочі мало можливість взяти на баланс тільки 2-3 школи [22, арк.163]. З огляду на це наприкінці 1916 – 1917 н. р. функціонувало лише 20 шкіл (9 з них утримувалися Бюро, 7 – стрільцями, 3 – урядовими комісаріатами і 1 – військовими).

Після Лютневої революції в Росії Президія СВУ 2 травня 1917 р. прийняла відповідні ухвали. У них Союз домагався припинення насильницької колонізації, організації окремого управління для українських і польських областей, поділу їх за довоєнною статистикою. Також президія СВУ виступала проти анексіоністських польських претензій до українських земель колишньої Речі Посполитої і засудила будь-які спроби вербування до польського національного війська українського населення в окупованих областях,

вимагаючи виключення українських територій зі сфери такого вербування [165, 1917 р., ч.149, с.289].

СВУ висловлював протести проти польських експансіоністських намірів і пізніше. Зокрема, на початку січня 1918 р. волинські поляки заявили міністру закордонних справ Австрії О.Черніну про прагнення “волинської людності до сполучення з Польщею”. Натомість Союз виступив з протестом проти “бажань кількох польських панів і ксьондзів” і вимагав повернути під національний вплив українські повіти Холмщини [166, 1918 р., ч.1-2, с.22].

Проте на початку 1917-1918 н. р. кількість шкіл збільшилася до 40 (16 з них утримувалося Бюро, 18 – австрійською армією, 4 – стрільцями, 2 – урядовими комісаріатами) [326, с.204]. СВУ і БКП з лютого по жовтень 1917 р. тільки шляхом добровільних пожертвувань зібрали на потреби шкільництва Волині 2533 корони.

Як бачимо, БКП здійснювало загальне керівництво національно-освітніми процесами на Волині, координувало діяльність українських інституцій, забезпечувало матеріально-технічну базу українського шкільництва на окупованих територіях (на його утриманні перебувало близько половини усіх шкіл). Зрозуміло, що після припинення діяльності СВУ і БКП українське шкільництво на Волині зазнало значних втрат. У щоденнику народної школи м. Володимир-Волинського знаходимо такий запис, датований початком вересня 1918 р.: “Тепер нашлись наші школи під зглядом матеріальним в дуже труднім положенню: Союз визволення України розв’язався, а разом з тим припинило свою діяльність і Бюро культурної помочі” [257, с.78].

На Підляшші, яке потрапило під управління Німеччини, до січня 1917 р. СВУ не вів ніякої діяльності. О.Скоропис-Йолтуховський тільки наприкінці 1916 р. домігся дозволу від німецького командування на формування загонів військової міліції з полонених-українців. Ці загони під керівництвом українських офіцерів мали “нести етапну службу на Підляшші” [162, с.223].

Уже в січні 1917 р. з утвореного Раштатському таборі січового полку імені Т.Шевченка до Ковеля прибуло 27 полонених під керівництвом М.Шаповала [157, ч.1, с.12]. Після невдалих спроб налагодити національно-освітню пропаганду в Ковелі загін січовиків перемістився до м. Білої на Підляшші. У березні 1917 р. в Підляшшя прибув ще один загін полонених (23 особи), а на кінець 1917 р. контингент січовиків у Білій сягнув понад 300 осіб.

З метою залучення до просвітницької діяльності місцевих українців у Білій було утворено “Українську громаду”. Проте лише в червні 1917 р. загін М.Шаповала отримав дозвіл на проведення національно-пропагандистської і освітньої діяльності [157, ч.1, с.14]. СВУ взяв на себе значну частину матеріальних витрат січовиків, надсилав їм щомісяця 3 тис. марок. У другій половині 1917 р. помітною була ініційована Союзом допомога від полонених-українців – 3263 марки, а також від місцевого населення – 329 марок [157, ч.2, с.18].

Національно-освітню роботу в Підляшші координував М.Шаповал. Він підтримував зв’язки з СВУ і німецькими урядовцями. У Білій перебували також

представники СВУ, професор С.Кордуба і учитель Я.Тарасовський [157, ч.2, с.14]. У березні 1917 р. у місті було створено редколегію газети “Рідне слово”, до складу якої увійшли полонені і місцеві українські діячі М.Терешко, М.Слюсар, М.Кравчук, Д.Оляничин, А.Савчук і В.Куровський [346, с.100]. Її перший номер вийшов 23 червня 1917 р. Офіційна влада і службовці-поляки чинили опір виданню і розповсюдженню “Рідного слова”. Зокрема, редакція часопису тривалий час не могла отримати дозволу на поширення газети в австрійській частині окупаційної зони [166, 1918 р., ч.1-2, с.22]. У Білій діяли також українська видавнича спілка і друкарня [312, с.48].

Редакційна колегія газети “Рідне слово”, Шкільна рада і пропагандистський відділ під керівництвом М.Шаповала становили основу “Української громади” [157, ч.1, с.14]. Щомісяця “Українська громада” проводила наради, на яких її представники в районах звітувалися про стан справ. Інспектування шкіл і культурно-освітньої діяльності в окремих населених пунктах здійснювалося Я.Тарасовським, С.Кордубою, М.Біличенком. Під керівництвом М.Шаповала було здійснено три поїздки активістів для проведення пропаганди в район Пінська [151, с.83].

Питаннями шкільництва опікувалася Шкільна рада, яку очолив Д.Оляничин. У 14 німецьких комендатурах були запроваджені посади інспекторів шкіл, на яких були запрошені українці [225, с.176]. Уже в червні 1917 р. у с. Черненах Кобринського повіту було засновано першу українську школу [329, с.227]. Надалі відкриття нових шкіл в Підляшші і на Поліссі відбувалося швидкими темпами. Тільки упродовж вересня-листопада 1917 р., за даними Вістника СВУ, було відкрито 30 нових шкіл, в яких розпочали навчання 1216 дітей. Наприкінці січня 1918 р. кількість українських шкіл у німецькій окупаційній зоні зросла до 150, в яких навчалася 7000 дітей [166, 1918 р., ч.8, с.119].

Шкільна рада намагалася забезпечити повноцінне функціонування шкільної освіти в краї. Так, з метою підготовки педагогічних кадрів на Поліссі в Дивині у другій половині липня 1917 р. шкільні діячі провели вчительську конференцію. Її учасники надіслали вітальні телеграми Центральній Раді, СВУ, Українській громаді в Білій, УССам і полоненим-українцям. 1-3 січня 1918 р. відбулася друга вчительська конференція [157, ч.2, с.18]. На засіданнях Шкільної ради 18-20 листопада 1917 р. обговорювалася ідея заснування у Підляшші Українського педагогічного товариства, а в лютому 1918 р. на порядок денний було винесено питання іспитів для вчителів [157, ч.2, с.18-19].

За умовами Берестейського мирного договору від 9 лютого 1918 р. Холмщина і Підляшшя мали увійти до складу України. Не останню роль у дипломатичних переговорах українських урядовців відіграло становище в північно-західних землях. Активність наддніпрянської політеміграції і січового стрілецтва зумовили численні звернення місцевого населення до Центральної Ради з проханням включити Холмщину і Підляшшя до складу України. Це дозволило члену делегації УНР М.Любинському під час переговорів апелювати до цих звернень [127, s.199]. Після підписання мирного договору Рада міністрів

УНР 1 березня 1918 р. призначила комісаром Холмщини і Підляшшя О.Скоропис-Йолтуховського [166, 1918 р., ч.11, с.166]. Це призначення засвідчило визнання з боку Центральної Ради заслуг СВУ в національно-освітній діяльності у північно-західних землях.

Проте після укладення Берестейського мирного договору першочергового значення набуло питання формування дієвих національних військових частин. До Білої прибув О.Скоропис-Йолтуховський, щоб закликати українські національні організації “вставати до боротьби за волю рідного краю” [151, с.85]. З 15 лютого 1918 р. розпочався процес формування військових загонів, які незабаром вирушили в Україну.

Натомість виїзд січовиків з Підляшшя негативно вплинув на українське шкільництво. Як наслідок, у 43 школах припинилося навчання [157, ч.2, с.19]. Ні Центральна Рада, ні уряд П.Скоропадського не змогли повною мірою опанувати ситуацією в північно-західних землях.

Отже, національно-освітня діяльність наддніпрянської політеміграції в Холмщині, Підляшші і Волині сприяла зростанню національної свідомості місцевого українського населення, дозволила створити широку мережу культурно-освітніх закладів у краї, служила стримуючим фактором польської експансії. Відзначимо, що безпосередню роботу в регіоні здійснювали БКП, військові з'єднання полонених-українців і комісаріати УСС, а СВУ координував їх дії і захищав інтереси українського населення перед австрійською і німецькою владою. Співпраця цих структур спричинилася до подальшого зближення політичних еліт Наддніпрянщини і Галичини.

Зростання національної свідомості населення північно-західних земель України внаслідок успішної діяльності українських організацій у 1915-1918 рр. створило передумови для опору асиміляційній політиці Польщі у 20-30-х рр. ХХ ст.

4.3. Вплив наддніпрянських політемігрантів на національно-духовне життя західноукраїнського регіону

У період Першої світової війни наддніпрянські політемігранти відіграли консолідуючу роль у суспільно-політичних процесах в західноукраїнському регіоні. Разом з тим вони активно пропагували серед галичан і буковинців ідеї соборності і державності через духовно-культурне життя. Представники СВУ плідно співпрацювали у створеній на зразок ЗУР Загальноукраїнській Культурній Раді (ЗУКР), робота якої, за словами О.Поповича, “була більш продуктивною”, аніж діяльність ЗУР [85, с.96].

Створення цієї організації ініціював “Інформаційний комітет для українського учительства Галичини і Буковини”. На нараді, скликаній комітетом 22 січня 1915 р. за участю представників українських культурних товариств і парламентських клубів, обговорювалося питання створення організації, яка б опікувалася українським шкільництвом і культурним життям у період війни. Керівникам зборів було доручено підготувати статут майбутньої

інституції, який було розглянуто на наступних нарадах 30 січня, 4-5 лютого 1915 р. [63, арк.1-2].

У нарадах взяли участь представники більшості західноукраїнських громадсько-політичних організацій¹ та представники депутатського корпусу. Члени СВУ також отримали запрошення [29, арк.16].

Нарада 5 лютого 1915 р. започаткувала діяльність ЗУКР. На ній було ухвалено назву організації, обрано керівництво. Президентом Ради став старійшина української політики, депутат австрійського парламенту Ю.Романчук, його віце-президентами – професор Львівського університету О.Колесса, краєвий інспектор О.Попович, депутат галицького сейму І.Макух.

Основу структури ЗУКР становила Головна Управа, яка поділялася на три секції: 1) народного шкільництва; 2) середнього шкільництва; 3) популярних викладів літератури і штуки [63, арк.3-4]. До третьої секції увійшли А.Жук і О.Скоропис-Йолтуховський, причому А.Жука було обрано заступником голови секції [165, 1915 р., ч.9-10, с.22].

У Загальній Українській Раді ЗУКР перебрала на себе виконання функцій просвітньої секції: вона ставила перед собою завдання “надавати головні напрями нашому культурно-освітньому життю” [63, арк.5]. Члени ЗУКР організували у Відні 13 лекцій і літературних вечорів для української інтелігенції, проводили засідання секцій; їх редакційний комітет працював над шкільними підручниками [180, с.195]. Ними був розпочатий збір експонатів для Українського військового музею і архіву [63, арк.14]. А після виставки виробів домашнього вжитку українських емігрантів на початку 1916 р. ЗУКР прийняла рішення укласти “великий атлас” народних вишивок [165, 1916 р., ч.95-96, с.296].

ЗУКР також опікувалася питаннями культурно-освітнього життя таборів для українських емігрантів. Завдяки зусиллям Культурної Ради відкрилися таборіві школи у Гмінді, Вольфсберзі і Хоцені [180, с.196]. Так, школа у Гмінді під керівництвом В.Кабаровського була однією з найбільших в Україні, в ній здобувало освіту 2545 учнів [63, арк.11].

Організацією надавалася всебічна допомога українським школам у Відні, за рахунок асигнувань Українського Запомогового Комітету вчителям приватних шкіл доплачували 50% до державної допомоги. Незважаючи на умови військового часу, президія Культурної Ради домоглася проведення у липні 1915 р. випускних екзаменів в учительських семінарійних курсах, улітку 1915 р. провела “доповнюючі наукові курси для народних вчителів”. Восени 1915 р. у Відні заходами ЗУКР повторно було організовано семінарійні курси, директором яких було призначено о. Й.Застирця [63, арк.7-8].

ЗУКР сприяла розширенню мережі українських шкіл в Австро-Угорщині. 3 жовтня 1915 р. професор О.Колесса на засіданні президії Культурної Ради

¹ “Просвіта”, “Шкільний Союз”, “Учительська громада”, Товариство імені П.Могили, Українське педагогічне товариство, товариство “Взаїмна поміч”, Товариство імені Т.Шевченка, Музичне товариство імені М.Лисенка, товариство “Львівський Боян”, “Руська Бесіда”, “Інформаційний комітет українського народного вчителства”, товариство “Січ”, “Український допомоговий комітет”.

повідомив, що австрійський міністр освіти погодився відкрити у Відні ще одну українську гімназію [332, с.81]. Спеціальна комісія Культурної Ради підготувала “Меморіал в справах шкільництва народного, середнього та вищого”. Щоб відновити українське шкільництво в Галичині, члени Ради намагалися відкликати частину вчителів з військових підрозділів [63, арк.9-10].

Значна увага приділялася питанням приватного українського шкільництва. Українським гімназіям в Яворові і Долині організація надала субвенції у розмірі 3000 корон і 500 корон відповідно [180, с.196]. 28 серпня 1915 р. К.Левицький, Ю.Романчук і О.Колесса провели зустріч з міністром освіти Австрії М.Гусареком. Під час зустрічі члени ЗУКР порушили питання відкриття українського університету, надання допомоги українським приватним школам. У відповідь М.Гусарек погодився перевести на державний баланс Яворівську і Рогатинську гімназії, пообіцяв надати матеріальну допомогу приватному шкільництву [6, арк.113].

Шкільна комісія під керівництвом О.Поповича, яка діяла у складі I-ї секції, відповідала за добір педагогічних кадрів для шкіл ЗУКР і видання шкільних підручників [63, арк.12-13]. Зокрема, у жовтні 1917 р. у м. Вецлярі (Німеччина) розпочався друк підготовленого Б.Лепким, О.Поповичем і А.Крушельницьким “Букваря”, який було видано у 1918 р. 20-тисячним тиражем [68, арк.8].

За допомогою Українського Запозиченого Комітету ЗУКР отримала урядові субвенції на видання книг українською мовою [63, арк.10]. Так, за сприяння Культурної Ради побачили світ літературні твори Б.Лепкого, пісенні збірки Ф.Колесси і В.Щурата, “Молитовник для українських жовнірів-католиків” О.Корінця, “Слово о полку Ігоревім” у перекладах українських авторів [165, 1916 р., ч.73-74, с.112].

ЗУКР активно співпрацювала з СВУ. Ю.Романчук уже 9 березня 1915 р. надіслав Союзу “з щирим поздоровленням і правдивим поважанням” прохання допомогти українською літературою [24, арк.230]. Натомість СВУ в серпні 1916 р. просив у ЗУКР “безплатно певну кількість... книжечок” для полонених [68, арк.5], сподівався на допомогу Ради на друк і розповсюдження ряду своїх видань [66, арк.1]. Тільки у 1917 р. обидві організації здійснили між собою обмін літературою на 800 корон [68, арк.8].

СВУ докладав зусиль для залучення ЗУКР до національно-освітньої діяльності на окупованих північно-західних українських землях. Так, 27 серпня 1915 р. полонені-українці з Фрайштадту, який перебував під опікою Союзу, надіслали Культурній Раді прохання домогтися відкриття українських гімназій в Берестю, Холмі і Володимирі. Наприкінці травня 1916 р. ЗУКР спільно з СВУ зобов'язали ЗУКР підготувати шкільні підручники, у змісті яких були б враховані особливості українського населення Холмщини, Волині і Підляшшя [67, арк.1]. Пізніше, в 1917 р. Культурна Рада взяла безпосередню участь у відкритті нових українських шкіл на Волині [65, арк.1-2].

А.Жук як член ЗУКР брав активну участь у засіданнях президії і Головної Управи Ради. У березні 1916 р. він ініціював видання іноземною мовою

протесту проти календарної реформи, відстоював принципову позицію “тверезого добору” під час призначення на вчительські посади в табори для емігрантів, брав активну участь у розв’язанні конфлікту навколо школи в таборі Хоцен [64, арк.32-38].

У зв’язку з виїздом після австрійського наступу влітку 1915 р. української інтелігенції в Галичину і Буковину діяльність ЗУКР у деяких напрямках послабилася чи навіть припинилася. Організація, за словами тогочасного автора, почала хворіти на “мегаломанію”, переоцінювала свою роль у розвитку освіти та культури [180, с.195, 198].

На початку вересня 1916 р. під час обговорення діяльності ЗУКР на засіданнях ЗУР А.Жук і О.Скоропис-Йолтуховський критично оцінили стан справ у таборах українських емігрантів. Окрім того, А.Жук зауважив, що “Культурна Рада не скликається і звітів не подає”, а він як член ЗУКР не поінформований про зміни в таборах [6, арк.296]. У відповідь на ці зауваження Ю.Романчук повідомив, що засідання ЗУКР не скликалися через відсутність кворуму, зате президія працювала постійно. Він закликав членів СВУ до співпраці, щоб “з всякими замітами відноситися до комітету, а він справи буде розглядати” [6, арк.300, 303]. Надалі керівництво ЗУКР повідомляло А.Жука про свою діяльність. Останнє засідання Культурної Ради, як засвідчують архівні документи, відбулося 29 липня 1918 р. [64, арк.50].

Співпраця ЗУКР і СВУ в таборах полонених і в школах Волині, координація обома організаціями видавничої справи сприяла зростанню національної свідомості галичан і наддніпрянців, їх духовно-культурному єднанню. Крім того, А.Жук брав активну участь в інших проектах ЗУКР, конструктивною діяльністю позитивно вплинув на покращення роботи Ради.

Члени СВУ співпрацювали з іншими українськими громадсько-культурними організаціями. Наприклад, А.Жук підтримував стосунки з товариством “Сільський господар”, у березні 1916 р. представив діяльність СВУ на засіданні товариства “Бесіда” [24, арк.309].

В.Дорошенко тісно співробітничав з Науковим товариством ім. Т.Шевченка. У листі до С.Томашівського від 1 вересня 1916 р. він писав: “Я завжди відносився до товариства з п’ятизмом як до нашої найвищої культурної інституції і хотів би далі задержати такі самі добрі і тривкі відносини, що й давніше” [60, арк.3-4].

СВУ також брав участь у роботі утвореного 23 лютого 1916 р. “Львівського комітету Союзу визволення України для помочи полоненим-українцям в Галичині” (Львівський комітет). До його складу увійшли галицькі діячі В.Бачинський, С.Баран, В.Будзиновський, С.Витвицький, М.Ганкевич, А.Гап’як, І.Крип’якевич, О.Назарук, Г.Федаківна [94, арк.4]. На першому ж засіданні Львівського комітету було прийнято рішення просити допомоги у СВУ для отримання у військового керівництва дозволу на роботу серед полонених і віз для працівників [70, арк.5].

СВУ, незважаючи на те, що Львівський комітет втрутився у сферу його компетенції, не став на шлях конфронтації, а, навпаки, допомагав у роботі з

полоненими-українцями в таборах Галичини. Уже 12 березня 1916 р. на засіданні цієї організації був присутній А.Жук. Він дав поради щодо організації роботи комітету і повідомив, що СВУ готовий взяти на себе частину матеріальних витрат [70, арк.6 зв.].

30 березня 1916 р. Союз надіслав Львівському комітету лист-інструкцію щодо подальшої роботи, а 19 травня 1916 р. у результаті його зусиль було отримано дозвіл на роботу комітету в таборах Галичини [51, арк.23-24]. За допомогою Союзу також відбувалися переходи полонених з табору в табір [50, арк.4 зв.].

Наддніпрянці постачали Львівський комітет своїми періодичними виданнями і україномовною літературою. До кінця квітня 1916 р. вони передали для роботи в таборах полонених в Галичині примірники Вістника СВУ і 335 книг [51, арк.8].

Незважаючи на те, що наддніпрянські політемігранти переважно сповідували соціал-демократичну ідеологію та були вихідцями з православної Наддніпрянщини, їх діяльність у західноукраїнських землях періоду Першої світової війни ґрунтувалася на лояльному ставленні до структур греко-католицької церкви.

Греко-католицька Церква, яка підтримувала національно-політичні сили, з початком війни поділяла концепцію створення на руїнах Російської імперії незалежної соборної України [301, с.17]. 15 серпня 1914 р. А.Шептицький звернувся з меморандумом до урядів Австро-Угорщини та Німеччини, в якому запропонував після захоплення українських земель австрійськими військами створити національну українську армію, замінити російське законодавство австрійським, унезалежити церкву від російських впливів [39, арк.60 зв.; 115, с.74-75]. Особливість документу полягала в тому, що митрополит рекомендував такий проект основ державного устрою України, який був би придатний тільки в перехідний військовий період, тобто коли військова влада мала здійснювати ще й адміністративні функції [218, с.56].

21 серпня 1914 р. А.Шептицький проголосив у храмі св. Юра у Львові відозву до вірних прикордонних сіл Галицьких епархій. Митрополит закликав не зважати на вмовляння тих, “що хочуть Вас закувати в кайдани, ... що сміють намовляти Вас до зради Цісаря – Вітчизни – Віри” [168, 1914, 26 серп., с1].

Зі вступом російських військ у Галичину Синод Російської православної церкви відразу ж вислав до Галичини фанатиків російського православ'я – владика Антонія Храповицького з Харкова і владика Євлогія з Холму [296, с.312]. Головним завданням їхньої “місії” було руйнування греко-католицької Церкви у Галичині. На місці греко-католицької планувалось створити православну митрополію з центром у Львові [179, 1915, 2 берез., с.7].

Незаперечним є той факт, що члени СВУ протестували проти репресій царського уряду, спрямованих на руйнування греко-католицької церкви. Крім того, під час формування ЗУР, члени Союзу вважали доцільним введення до її складу представників церкви.

Яскравим прикладом співробітництва СВУ з діячами церкви стали стосунки організації з митрополитом А.Шептицьким. Так, Д.Донцов у своїх щоденникових записах “Рік 1918. Київ” побіжно згадує, що за кілька днів перед зайняттям Львова царською армією він з В.Дорошенком та А.Жуком відвідали А.Шептицького. Імовірно, вони переконували митрополита не залишатися в захопленому росіянами Львові чи просили в нього поради та узгоджували свої дії [134, с.67].

Правителів царської Росії непокоїла діяльність митрополита Шептицького. У ньому вбачали уособлення українського політичного та релігійного сепаратизму [217, с.68]. Уже 6 вересня 1914 р. А.Шептицький у Волоській Церкві (Успення Пресвятої Богородиці) у Львові проголосив проповідь, в якій закликав львів'ян захищати віру перед наступом Росії [280, с.50]. Після такого антиросійського виступу 11 вересня в палатах митрополита був здійснений обшук, який повторився 12 і 14 вересня, а з 15 вересня А.Шептицький уже знаходився під домашнім арештом [303, с.30]. Арешт митрополита відбувся за наказом командира VIII російської армії генерала Брусилова, який засвідчив цим кроком “повну нездібність” орієнтуватися у суспільно-політичних відносинах на окупованих Росією територіях [148, с.582].

19 вересня 1914 р. А.Шептицького було ув'язнено і вивезено спершу до Києва, а згодом етапом до Нижнього Новгорода, Курська, Суздаля, Ярославля [303, с.30]. У Спасо-Євфимівському монастирі Суздаля Шептицький перебував до Лютневої революції 1917 р.

Навесні 1915 р. Львівським жандармським Управлінням було виявлено в замурованому приміщенні митрополичих палат таємний архів А.Шептицького [116, с.637]. Також було знайдено листування митрополита з архикнязем Францом-Фердинандом, його рукописи, статті в газеті “Діло” з вітанням до цесаря Вільгельма “освободителя України”, листування з головними провідниками СВУ у Відні, з керівниками “Січовиків”, а також написаний А.Шептицьким план впровадження української автономії, що був переданий австрійському уряду, інші важливі документи [165, 1916 р., ч.119, с.652].

Як писала російська газета “Новое время”, ця знахідка спонукала міністра внутрішніх справ Росії М.Маклакова зупинити процес планованого звільнення графа Шептицького [165, 1916 р., ч.119, с.652].

Пізніше, згадував Д.Дорошенко, листи діячів СВУ до митрополита фігурували в “ділі графа Шептицького” [136, с.33]. Особливо слід виокремити лист М.Меленевського і О.Скоропис-Йолтуховського про економічний та суспільно-політичний устрій майбутньої української держави, утвореної у випадку поразки Росії у війні. У ньому М.Меленевський пропонував поставити Центральні держави “перед проблемою самостійної України як перед явищем, якого не можна було б обминути, з яким потрібно рахуватися” [324, с.142].

Основний друкований орган СВУ “Вістник СВУ” упродовж цього періоду регулярно вміщав дописи про життя митрополита і статті з вимогами звільнити церковного діяча. З часу ув'язнення А.Шептицького і до кінця серпня 1915 р. в кожному номері часопису з'являлися інформаційні матеріали про нього. Серед авторів були такі відомі українські діячі, як П.Карманський,

Б.Лепкий, І.Рудович, Я.Весоловський та ін. [165, 1915 р., ч.15-16, с.15; 165, 1915 р., ч.23-24, с.8-11; 165, 1916 р., ч.119, с.649-650].

Член Президії СВУ А.Жук у статті, присвяченій А.Шептицькому, констатував, що вже за життя митрополита його можна назвати історичною постаттю “в повнім значінню сього слова”. Підставами для цього він вважав діяльність митрополита, ширину і далекосяжність його національно-церковних задумів, які перевищували “все, що дотепер серед українців хто-небудь думав”, а також те, що церковний діяч підтвердив ідеї “своїм мучеництвом” [165, 1916 р., ч.123, с.713].

А.Шептицький також прихильно ставився до СВУ. “Поручаю Вам щирих українців п. Скоропис-Йолтуховського і п. Маріяна Меленевського...”, – так митрополит характеризував діячів Союзу в рекомендаційній записці до посла австрійського парламенту Є.Олесницького [49, арк.75].

Таким чином, наддніпрянські політемігранти, визнаючи важливу роль греко-католицької церкви в західноукраїнських землях, успішно співпрацювали з її діячами в національно-духовній сфері.

Оскільки одним із напрямків своєї праці СВУ визначив пропагування українських національних прагнень як у Європі, так і для “поширення серед широких мас на Україні...” [12, арк.3-4], то ним було розгорнуто активну видавничу діяльність. Зокрема, у Відні почали виходити “Вістник СВУ” та “Ukrainische Nachrichten”. 9 грудня 1914 р. утворився редакційний комітет для видань СВУ, який став “дорадчим і виконуючим органом”. Його головою було обрано О.Бачинського, заступником – В.Дорошенка, секретарем – В.Козловського, членом комітету був М.Троцький. Фактично відповідальним за видання “Ukrainische Nachrichten” став О.Бачинський, а “Вістника” – В.Дорошенко [23, арк.2 зв.-3].

Основним друкованим органом СВУ був “Вістник Союзу визволення України”, який вперше вийшов у жовтні 1914 р. і виходив аж до листопада 1918 р. Періодичність “Вістника” змінювалася від 1 до 4 разів на місяць. З 1918 р. часопис виходив під назвою “Вістник політики, літератури й життя”. У кінці 1917 р. керівництво діяльністю СВУ у Відні зосередилося в руках А.Жука. За відсутності М.Меленевського, О.Скоропис-Йолтуховського і В.Дорошенка часопис перестав відображати спільні думки організації, у зв’язку з цим було прийнято рішення змінити назву видання [166, 1918 р., ч.1-2, с.1].

Редагуванням тижневика займалися В.Дорошенко і М.Возняк, а в 1918 р. – А.Жук [313, с.14], хоча на сторінках самого часопису значилося, що видавали і відповідали за редакцію О.Бачинський (1914-1915), В.Біберович (1915-1916), М.Троцький (1917). Однак, відзначимо, один з активних прихильників СВУ серед полонених-українців російської армії О.Кобець в своїх спогадах називав саме А.Жука “незмінним редактором і секретарем всіх видань, між ними й “Вістника” [146, с.332].

У “Вістнику” працювало не менше 60 осіб [319, с.187]. З галичан і буковинців у часописі співробітничали А.Баб’юк, О.Бачинський, Ю.Бачинський, В.Біберович, І.Боберський, В.Будзиновський, М.Венгжин, А.Волощак, О.Галичанка, Н.Гаморак, Л.Ганкевич, М.Ганкевич, В.Гнатюк,

К.Гриневичева, О.Грицай, В.Гадзінський, І.Гелетюк, В.Геринович, А.Драчинська, П.Карманський, О.Кобилянська, М.Кордуба, І.Кревецький, І.Крип'якевич, А.Крушельницький, З.Кузеля, С.Кузик, Р.Купчинський, В.Левицький, Є.Левицький, Б.Лепкий, М.Лозинський, О.Маковей, Т.Мелень, О.Назарук, І.Німчук, М.Новаковський, М.Опока, Я.Остапчук, О.Охримович, В.Пачовський, О.Пеленський, І.Проць, М.Рогуцький, В.Сімович, В.Старосольський, В.Темницький, С.Томашівський, Л.Цегельський, Б.Чайківський, Ю.Шкрумеляк [165, 1916 р., ч.69-70, с.80; 156, с.25].

“Ukrainische Nachrichten” виходив у Відні німецькою мовою і призначався для інформування держав Європи про українське політичне життя [141, с.376]. У Швейцарії з липня 1915 р. однодумці Союзу видавали журнал французькою мовою “La Revue Ukrainienne”. Даний щомісячник фінансувався СВУ [268, с.12]. Спочатку його редагував професор А.Зеліб, а з жовтня 1915 р. часопис видавався “Українським комітетом” на чолі з Є.Бачинським [364, с.117-120]. Союз продукував також бюлетені й різні публікації 11 мовами [269, с.309].

Видавнича діяльність галицьких українців зосередилася в руках К.Левицького, під керівництвом якого у Відні виходило “Діло” і “Ukrainisches Korrespondenzblatt”. Було відновлено також видання, контрольовані М.Васильком (“Буковина” і календар “Руської Бесіди”) [158, с.95]. Крім того, в лютому 1915 р. у Відні почав виходити тижневик УНДП “Свобода” [168, 1915 р., 30 січ.]. Як бачимо, опозиційні сили мали можливість відстоювати свої позиції лише у виданнях СВУ.

Уже на початку 1915 р. адміністрація видань у зв'язку з численним попитом на перші десять номерів “Ukrainische Nachrichten” змушена була просити “шановних земляків о ласковий зворіт будь-котрого з сих чисел” [165, 1915 р., ч.9-10, с.7]. “Невиможно щира подяка за ваші видання, котрі розійшлись блискавкою по цілім таборі...”, – писали УССи в редакцію “Вістника” з табору в Мункачі [24, арк.232].

Найбільшою популярністю користувався “Вістник СВУ”. Цьому сприяло те, що він виходив українською мовою. Як висловився С.Наріжний, “це був найсолідніший український орган воєнного часу” [313, с.14].

З огляду на заборону російської цензури [165, 1915 р., ч.55-56, с.10] часопис поширювався в основному серед українців Австро-Угорщини, полонених російської армії, а також у середовищі українців-військових австрійської армії. Для розповсюдження видання на українських територіях Австро-Угорщини Союз відправив до Галичини спеціального посланця [21, арк.7]. Воякам-українцям австрійської армії, січовим стрільцям та українським гуманітарним інституціям Вістник надсилався безплатно [165, 1917 р., ч.181, с.816]. Українським військовим через окупацію Галичини і Буковини майже не приходили повідомлення з дому, довгий час існував інформаційний вакуум [26, арк.45]. Нерідко першими у військових частинах з'являлися видання СВУ, українські солдати оглядали їх, “наче не хотіли вірити своїм очам” [165, 1916 р., ч.100, с.353-354].

Часопис пропагував ідею державної самостійності України, інформував про події на Україні, розповідав про працю СВУ в таборах полонених. Редакція “Вістника” проводила опитування щодо українського питання серед відомих вчених і політиків Центральних держав [181, 1917 р., 11 січ., с.1]. Значна увага у часописі приділялася питанню окупованих австро-німецькими військами українських земель, що трактувалося поляками як анексіоністські фантазії в “пісемку віденським” [182, 1918 р., 23 черв., с.369]. Проте, якщо антипольські публікації СВУ підлягали конфіскації, то поляки, як писав В.Дорошенко в листі до І.Кревецького від 16 березня 1916 р., могли “за вільну руку нападати на українців” [46, арк.29].

Видання ілюструвало суспільно-політичну ситуацію в Галичині і Буковині, діяльність ГУР і ЗУР, військові звитяги УССів. “Вістник”, єдиний серед тогочасних періодичних видань Австрії, ідентифікував слово “наш” зі словом “український”, а не “австрійський” [156, с.26].

Зміст видання викликав з боку австрійської цензури численні зауваження. Редакції тижневика доводилося коригувати статті дописувачів, що викликало їх невдоволення. “Мусите товаришу зрозуміти, – виправдовувався А.Жук перед О.Назаруком в листі від 15 листопада 1915 р., – що ми повинні в своїх виданнях оглядатися на те, як їх сприймуть ті чи інші люди, згідно групи...” [56, арк.5]. Але колектив редакції писав: “І хоч може жодна українська часопись не терпіла так від цензури, як наша, нас не опускали руки в роботі, коли ми бачили слова заохоти наших читачів...” [165, 1917 р., ч.131, с.1].

Один із співробітників СВУ, який привіз в Чернівці примірники видання, зазначав, що буковинці “розривалися над ними” [165, 1914 р., ч.5-6, с.7-9]. Представники української громади в Празі так оцінили видавничу діяльність Союзу: “Ми всі дуже вдячні йому, що не жаліє для своїх братів свого труду і щедро присилає нам свої видання” [168, 1915 р., 23 січ., с.1].

“Вістник СВУ”, на думку відомого дослідника історії стрілецтва С.Ріпецького, був “найпочитанішим та улюбленим часописом стрілецтва” [339, с.117]. Завдяки “Вістнику” стали відомими немало письменників, особливо з-поміж УССів, що дебютували на його сторінках (Р.Купчинський, Ю.Шкрумеляк, А.Баб’юк, М.Опока) [156, с.26]. У ньому також містилося багато світлин з життя УССів.

Саме завдяки ознайомленню з друкованими органами СВУ, авторами великої кількості дописів яких були галичани і буковинці, відбувалося сприйняття Наддніпрянської України, зміцнювалося відчуття спільності всіх українських земель [188, с.49].

Союз за період свого існування також видав близько 50 книг і 30 брошур. Вони виходили 12 іноземними мовами (російською, німецькою, французькою, англійською, італійською, угорською, турецькою, шведською, румунською, хорватською, чеською і болгарською). До друку ним була підготовлена карта України, але її не було опубліковано [21, арк.8]. Галицький громадський діяч Б.Заклинський навіть запропонував видавати національні марки, завдяки яким “кождий народ старається при їх помочи зібрати фонди на свої добродійні

товариства, а також зазнакомити чужі народи із своїми потребами і бажаннями” [24, арк.132].

Відповідно до класифікації Д.Веденєєва і Д.Будкова видання СВУ охоплювали такі теми:

- історія України та українська етнографія;
- політика Російської імперії стосовно українських земель;
- політичні і державницькі прагнення українського народу;
- національне відродження інших народів Європи;
- становище в Галичині;
- біографічні нариси про визначних українських діячів [202, с.54].

Частину видань СВУ розповсюджував безкоштовно. Зокрема, Союз дарував свої видання “Українському жіночому комітету помочі для ранених”, бібліотеці НТШ, українському діячеві в Будапешті Г.Стрипському, поширював їх серед січових стрільців [168, 1915 р., 20 лют., с.6; 45, арк.81; 25, арк.6; 58, арк.3]. Книги, видані СВУ, користувалися значною популярністю серед української інтелігенції і широких верств населення. “Кохана книжечка”, – звертався М.Ганкевич у листі до видавництва Союзу від 5 квітня 1916 р., прохаючи книги у цієї організації [26, арк.92].

СВУ виділяв багато грошей на закупівлю української літератури. Так, тільки з вересня по грудень 1914 р. ним було витрачено 2572 тис. корон [21, арк.8]. НТШ встановило 50%, а “Просвіта” – 25% знижки для закупівлі своїх видань Союзом [45, арк.81; 26, арк.232].

Викликали зацікавлення в галичан також видання М.Залізняка і проаналізовані нами вище публікації Д.Донцова [180, с.67]. Широку видавничу діяльність було розгорнуто групою М.Залізняка. Нею було видано або підготовлено до друку близько 40 брошур. Так, за сприяння Партії українських соціалістів-революціонерів М.Залізник опублікував праці класиків європейського соціалістичного руху К.Каутського, Е.Бернштейна, Ф.Лассаля, К.Ляйтнера, М.Драгоманова. Крім того, вийшла у світ серія брошур українських авторів М.Михайленка, Ю.Ручки, Х.Житловського, Ф.Волховського, О.Назарука та ін. (імовірно, частина авторів під псевдонімами – А.С.), в яких було охарактеризовано становище українського народу в Росії і перспективи соціалістичного руху.

Есери в своїй видавничій діяльності значну увагу приділили Галичині (брошури “Галичина й її національне значіння для України”, “Українська Галичина – окремий коронний край”) [107, с.41-42]. При цьому група М.Залізняка бачила Україну в майбутньому тільки незалежною державою.

У видавництві М.Залізняка вийшли друком також дослідження відомих галицьких вчених і громадських діячів І.Крип’якевича, М.Лозинського, С.Томашівського, В.Панейка. Зокрема, І.Крип’якевич під псевдонімом І.Петрович надрукував за допомогою Закордонної групи Української партії соціалістів-революціонерів працю “Галичина в часі російської окупації”. У відповідь на осуд такої співпраці з боку В.Дорошенка відомий історик

відзначив, що видання М.Залізняка “не нові і не інтересні...”, але він також не помітив в них “нічого шкідливого з національного боку” [28, арк.11зв.].

Як бачимо, періодичні видання СВУ, а особливо “Вістник”, стали рупором передової суспільно-політичної і культурної думки Галичини і Буковини, пропагували серед суспільства ідеї самостійної соборної України. Безплатне поширення діячами Союзу значної кількості видань сприяло зростанню національної свідомості і культури українців Австро-Угорщини. Безумовно, видання групи М.Залізняка, присвячені проблемам Галичини, та журналістська діяльність Д.Донцова також відіграли позитивну роль у національно-культурних процесах у західноукраїнському регіоні.

Отже, наддніпрянські політемігранти не обмежилися активною участю в суспільно-політичному житті західноукраїнського регіону. Ідеї соборності і державності вони також намагалися реалізувати через співпрацю з західноукраїнськими культурними інституціями, греко-католицькою церквою та через пресові видання. У нас є всі підстави стверджувати, що видавництва наддніпрянських політемігрантів в роки Першої світової війни випустили у світ найбільшу кількість україномовної літератури.

Як бачимо, Союз визволення України тісно співпрацював з громадсько-політичними та культурно-освітніми організаціями Галичини та Буковини, своєю діяльністю сприяв зростанню рівня національної свідомості українського населення регіону. Він брав безпосередню участь у створенні Українського Січового Стрілецтва, збереглися численні факти співробітництва обох структур. УССів і наддніпрянську політеміграцію об’єднувала соборницька ідеологія та прагнення здобути незалежність України.

За сприяння СВУ було створено широку мережу культурно-освітніх закладів в Холмщині, Волині та Підляшші. Діячі Союзу розглядали північно-західні українські землі у межах сфери своєї компетенції. Практичну національно-освітню роботу здійснювали сформовані Союзом структури – “Бюро культурної помочі для українського населення зайнятих областей” на Волині і Холмщині та військові загони полонених-українців у Підляшші. Вважаємо, що роль наддніпрянської політеміграції та створених нею організацій стала визначальною у процесах національного відродження в північно-західних українських землях у роки Першої світової війни.

Зв’язки СВУ із Загальноукраїнською Культурною Радою, Львівським комітетом Союзу визволення України та іншими західноукраїнськими організаціями носили партнерський характер і засвідчили високий рівень інтеграції політемігрантів в західноукраїнський політичний простір. Члени Союзу з повагою ставилися до структур греко-католицької церкви, виступали з протестами проти антиуніатської політики російського окупаційного режиму.

Крім безпосередніх зв’язків із західноукраїнськими організаціями, наддніпрянські політемігранти пропагували свої ідеї серед українців Австро-Угорщини через розгалужену систему пресових видань, а також шляхом публікації значної кількості популярних книжок і брошур. Їх інформаційно-видавнича діяльність була спрямована на поширення в західноукраїнських землях ідей державності і соборності.

Висновки

На початку ХХ ст. відбувалося формування українських політичних партій і громадсько-політичних організацій. Особливості державного ладу Австро-Угорщини і Росії зумовили відмінні ідейні орієнтації українських політичних структур у Наддніпрянщині та українських землях Австрії, визначили неоднакове ставлення їх до правлячих політичних режимів, призвели до використання різних методів політичної боротьби. Поява в Австро-Угорщині значної кількості політемігрантів з Росії після поразки Першої російської революції прискорила зближення позицій політичних еліт обох частин України. Ініціювання Закордонною групою УСДРП співпраці з “безпартійними організаціями”, березневі наради політемігрантів 1911 р., поширення “молодоукраїнства”, діяльність Українського інформаційного комітету свідчили про спроби створення національно-визвольного об’єднання.

Зростання уваги до українського питання в Австро-Угорщині і Німеччині на початку Першої світової війни і сприяння галицьких політиків дали змогу наддніпрянським політемігрантам заснувати всеукраїнське об’єднання, що відстоювало ідеї соборності і державності – Союз визволення України. Вхідження до його складу західноукраїнських діячів, спорідненість програмових засад Союзу та Головної Української Ради заклали підвалини соборницького єднання і співпраці емігрантів з політичними організаціями Галичини і Буковини.

Боротьба за владу всередині СВУ, ідейні розбіжності та матеріальні зловживання створили перешкоди об’єднанню наддніпрянської політеміграції в єдиний політичний центр. Емігранти Д.Донцов, В.Степанківський та М.Залізник, використовуючи протистояння між галицьким політичним проводом і Союзом, ініціювали створення альтернативних еміграційних центрів. Натомість конфлікт між відомим діячем УСДРП Л.Юркевичем і СВУ базувався на ідейних розбіжностях.

Проте опозиційним до СВУ емігрантським групам не вдалося домогтися значного впливу на суспільно-політичні процеси в західноукраїнських землях, їх діяльність обмежилася інформаційно-видавничою сферою.

Наддніпрянськими політемігрантами було налагоджено тісні стосунки з утвореною у серпні 1914 р. міжпартійною організацією галичан – Головною Українською Радою. Дієвій роботі цієї структури перешкодила евакуація ГУР зі Львова до Відня, невисокий рівень професійних здібностей та австролюлялізм галицьких політиків, протистояння в середовищі Ради. Задля повноцінного входження у західноукраїнські політичні об’єднання та покращення роботи ГУР Союзом було запропоновано проект реформування Ради у загальноукраїнську політичну організацію.

Політемігранти у своїй діяльності опиралися на підтримку опозиційної групи УНДП, радикальної і соціал-демократичної партій. У той же час керівники ГУР К.Левицький і М.Василько, використовуючи нелегітимність повноважень СВУ, розгорнули боротьбу з опозицією в Раді і намагалися

сформувати політично і матеріально залежне представництво українців Наддніпрянщини.

Формування Загальної Української Ради у травні 1915 р. створило передумови для координації дій політичних структур Галичини, Буковини та наддніпрянської політеміграції. Діяльність ЗУР стала моделлю функціонування загальноукраїнського політичного органу.

Продуктивна робота СВУ на засіданнях ЗУР, реалізація спільних із західноукраїнськими політиками проектів, виважена позиція у протистоянні керівництва Ради та опозиційних груп свідчили про вагомий вплив Союзу на суспільно-політичні процеси в західноукраїнських землях у 1915-1916 рр. Наддніпрянці тісно співпрацювали і з окремими західноукраїнськими політичними партіями. Особливі партнерські стосунки склалися між Союзом і Українською соціал-демократичною партією Галичини, яких об'єднувала спільність ідеології.

Розпад ЗУР наприкінці 1916 р. та перехід політичної влади до українських депутатів австрійського парламенту і галицького сейму – Української парламентської репрезентації – призвели до нівелювання ролі політемігрантів у прийнятті політичних рішень у межах західноукраїнської політичної системи. Існування Союзу значною мірою втратило сенс після появи в Наддніпрянській Україні легального політичного представництва українців Росії – Центральної Ради та в результаті підписання Брестського мирного договору.

Союз визволення України брав безпосередню участь у створенні Українського Січового Стрілецтва. Діяльність його членів у складі Української Бойової Управи, матеріальна допомога та захист політемігрантами інтересів УССів перед австрійськими державними органами, а також широке висвітлення військових подій і життя стрілецтва на сторінках Вістника СВУ позитивно позначились на формуванні національних військових частин. Співпраця обох структур ґрунтувалася на підтримці стрілецтвом пропагованих Союзом ідей соборності і державності.

В окупованих Австро-Угорщиною і Німеччиною північно-західних українських землях за сприяння наддніпрянських політемігрантів у 1915-1918 рр. було створено широку мережу культурно-освітніх закладів та активізовано український національний рух. Організації, що здійснювали практичну національно-освітню роботу – Бюро культурної помочі, яке діяло на Волині, та військові загони полонених-українців у Підляшші перебували під загальним керівництвом СВУ. Інтенсифіковані наддніпрянською політеміграцією процеси національного відродження на Волині, Холмщині та Підляшші сповільнили колонізацію цих територій.

Зв'язки Союзу визволення України з громадськими та культурно-освітніми організаціями Галичини і Буковини посилили вплив наддніпрянської політеміграції на суспільно-політичні процеси в західноукраїнських землях. Їх стосунки носили характер партнерської, взаємовигідної співпраці, сприяли формуванню позитивного образу Наддніпрянщини в свідомості широких верств українського населення регіону. Прихильне ставлення наддніпрянської

емігрантів до греко-католицької церкви базувалося на реальній оцінці її значення в Галичині. Вагомий вплив на українців Австро-Угорщини мала розгалужена система пресових видань та опубліковані наддніпрянцями популярні книжки і брошури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Архівні матеріали

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВУ України)

1. Ф.3805, оп.1, спр.5, арк.1-29.
2. Ф.3807, оп.1, спр.10, арк.1-244.
3. Ф.3807, оп.1, спр.13, арк.1-162.
4. Ф.3807, оп.2, спр.1, арк.1-70.
5. Ф.3807, оп.2, спр.2, арк.1-103.
6. Ф.3807, оп.2, спр.3, арк. 1-332.
7. Ф.3807, оп.2, спр.4, арк.1-180.
8. Ф.3807, оп.2, спр.10, арк. 1-199.
9. Ф.3807, оп.2, спр.48, арк.1-210.
- 10.Ф.3807, оп.2, спр.49, арк.1-158.
- 11.Ф.3807, оп.2, спр.51, арк.1-159.
- 12.Ф.4405, оп.1, спр.1, арк.1-5.
- 13.Ф.4405, оп.1, спр.2, арк.1-2.
- 14.Ф.4405, оп.1, спр.3, арк.1-16.
- 15.Ф.4405, оп.1, спр.4, арк.1-3.
- 16.Ф.4405, оп.1, спр.6, арк.1-38.
- 17.Ф.4405, оп.1, спр.7, арк.1-2.
- 18.Ф.4405, оп.1, спр.9, арк.1-36.
- 19.Ф.4405, оп.1, спр.10, арк.1-22.
- 20.Ф.4405, оп.1, спр.12, арк.1-5.
- 21.Ф.4405, оп.1, спр.13, арк.1-58.
- 22.Ф.4405, оп.1, спр.22, арк.1-255.
- 23.Ф.4405, оп.1, спр.23, арк.1-8.
- 24.Ф.4405, оп.1, спр.24, арк.1-508.
- 25.Ф.4405, оп.1, спр.25, арк.1-48.
- 26.Ф.4405, оп.1, спр.26, арк.1-353.
- 27.Ф.4405, оп.1, спр.48, арк.1-7.
- 28.Ф.4405, оп.1, спр.65, арк.1-71.
- 29.Ф.4405, оп.1, спр.66, арк.1-17.
- 30.Ф.4405, оп.1, спр.99, арк.1-158.
- 31.Ф.4465с, оп.1, спр.22, арк.1-57.
- 32.Ф.4465с, оп.1, спр.23, арк.1-71.
- 33.Ф.4465с, оп.1, спр.240, арк.1-56.
- 34.Ф.4465с, оп.1, спр.623, арк.1-18.

Центральний державний історичний архів у м. Києві (ЦДАК України)

- 35.Ф.274, оп.5 с, спр.27, арк.1-29.
- 36.Ф.307, оп.1, спр.81, арк.1-12.
- 37.Ф.320, оп.1, спр.1409, арк.1-178.
- 38.Ф.336, оп.4, спр.20, арк.1-296.
- 39.Ф.365, оп.2, спр.32, арк.1-77.
- 40.Ф.365, оп.2, спр.56, арк.1-131.
- 41.Ф.385, оп.2, спр.81, арк.1-26.
- 42.Ф.1599, оп.1, спр.169, арк.1-44.

Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДАУЛ)

- 43.Ф.146, оп.8, спр.2674, арк.1-5.
- 44.Ф.146, оп.4, спр.5142, арк.1-250.
- 45.Ф.309, оп.1, спр.35, арк.1-314.
- 46.Ф.309, оп.1, спр.990, арк.1-121.
- 47.Ф.309, оп.1, спр.2020, арк.1-163.
- 48.Ф.309, оп.1, спр.2047, арк.1-270.
- 49.Ф.309, оп.1, спр.2390, арк.1-84.
- 50.Ф.309, оп.1, спр.2631, арк.1-15.
- 51.Ф.309, оп.1, спр.2638, арк.1-38.
- 52.Ф.309, оп.1, спр.2761, арк.1-19.
- 53.Ф.353, оп.1, спр.7, арк.1-142.
- 54.Ф.353, оп.1, спр.17, арк.1-4.
- 55.Ф.359, оп.1, спр.246, арк.1-18.
- 56.Ф.359, оп.1, спр.250, арк.1-13.
- 57.Ф.360, оп.1, спр.53, арк.1-46.
- 58.Ф.360, оп.1, спр.505, арк.1-9.
- 59.Ф.365, оп.1, спр.10, арк.1-67.
- 60.Ф.368, оп.1, спр.152, арк.1-4.
- 61.Ф.387, оп.1, спр.12 а, арк.1-134.
- 62.Ф.391, оп.1, спр.2, арк.1-44.
- 63.Ф.391, оп.1, спр.8, арк.1-52.
- 64.Ф.391, оп.1, спр.33, арк.1-2.
- 65.Ф.391, оп.1, спр.89, арк.1-20.
- 66.Ф.391, оп.1, спр.90, арк.1-95.
- 67.Ф.391, оп.1, спр.103, арк.1-60.
- 68.Ф.395, оп.1, спр.1, арк.1-8.
- 69.Ф.395, оп.1, спр.2, арк.1-7.
- 70.Ф.395, оп.1, спр.4, арк.1-97.
- 71.Ф.395, оп.1, спр.5, арк.1-15.
- 72.Ф.395, оп.1, спр.6, арк.1-46.
- 73.Ф.395, оп.1, спр.28, арк.1-89.
- 74.Ф.440, оп.1, спр.1, арк.1-8.

- 75.Ф.440, оп.1, спр.2, арк.1-37.
 76.Ф.440, оп.1, спр.3, арк.1-5.
 77.Ф.440, оп.1, спр.4, арк.1-5.
 78.Ф.440, оп.1, спр.6, арк.1-6.
 79.Ф.440, оп.1, спр.10, арк.1-13.
 80.Ф.440, оп.1, спр.12, арк.1.
 81.Ф.440, оп.1, спр.14, арк.1-3.
 82.Ф.440, оп.1, спр.15, арк.1-4.
 83.Ф.581, оп.1, спр.91, арк.1-26.
 84.Ф.694, оп.1, спр.20, арк.1-8.
 85.Ф.746, оп.1, спр.2, арк.1-19.
 86.Ф.746, оп.1, спр.7, арк.1-31.
 87.Ф.769, оп.1, спр.6, арк.1-91.
 88.Ф.779, оп.1, спр.45, арк.1-9.
 89.Ф.779, оп.1, спр.63, арк.1-3.

Державний архів Чернівецької області (ДАЧО)

- 90.Ф.283, оп.1, спр.4, арк.1-17.
 91.Ф.283, оп.1, спр.112, арк.1-307.
 92.Ф.3, оп.2, спр.12781, арк.1-2.
 93.**Архів Українського католицького університету ім. Св. Климента Папи**,
 ф. Колекція документів ЗУНР, оп.1, спр.260. (З особистого архіву проф.
 О.Ю.Карпенка), арк.1-5.

Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО)

- 94.Ф.Р-909, оп.1, спр.1186, арк.1-39.
 95.Ф.2, оп.1, спр.525, арк.1-52.
 96.Ф.595, оп.1, спр.7, арк. 1-68.

Опубліковані матеріали

- 97.Бачинський Ю. Україна irredenta. – Львів, 1895. – 139 с.
 98.Богдановичь М. Червонная Русь (Австрийские украинцы). – М., 1914. – 31 с.
 99.В.І.Ленін про Україну: У 2 ч. – К.: Політвидав України, 1977. – Ч.1. – 632с.
 100. Відомості про Російську Україну. – Б.м.: Видання СВУ, 1915. – 23 с.
 101. Гірняк Н. З листів полк. Д.Вітовського. Матеріали до історії Легіону УСС
 // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч.2; 4; 5 – С.4-8; 15-17; 13-16.
 102. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців. –
 Відень, 1916. – 66 с.
 103. Донцов Д. Чи кінець комедії // Шляхи. – 1916. – Ч.19-22. – 31 жовтня. –
 С.609-610.
 104. Донцов Д. Дещо про орієнтації // Шляхи. – 1916. – Ч.5. – 15 лютого. –
 С.145-184.
 105. Донцов Д.Катова вечеря // Шляхи. – 1916. – Ч.3-4. – 31 січня. – С.81-144.

106. Залізник М. Українці, Росія й війна: замітки й матеріали / Партія українських соціалістів-революціонерів. – Б.м., 1915. – 42 с.
107. Казанский П.Е. Современное положение Червонной Руси. Австро-венгерские зверства. Публичная лекция 12 октября 1914 г. – Одесса, 1914. – 38 с.
108. Левинський В. Письмо до редакції журналу “Украинская жизнь” // Шляхи. – Львів, 1915. – Ч.2. – 31 грудня. – С.79-80.
109. Левицький В. Як живеться українському народови в Австрії // З великого часу. Український альманах. – Київ – Львів – Відень, 1921. – С.143-167.
110. Лозинський М. Галичина в життю України // Українознавство: документи, матеріали, раритети. – Івано-Франківськ, 1999. – С.7-65.
111. Лозинський М. Українське представництво в Австрії // З великого часу. Український альманах. – Київ – Львів – Відень, 1921. – С.169-176.
112. Меленевский М., Скоропись-Йолтуховский О. Что же такое “Союз освобождения Украины” (Ответ российскому Генеральному штабу на его “извещение” о названном Союзе). – Стокгольм, 1917. – 11 с.
113. Методичні вказівки до вивчення спецкурсу “Українські національні партії (кін. ХІХ ст. – 1917 р.)” для студентів історичного факультету / Упоряд. Ф.Г.Турченко, А.В. Бойко, Т.С.Герасценко та ін. – Запоріжжя: ЗДУ, 1992. – 140 с.
114. Митрополит Андрей Шептицький. Як будувати рідну хату? (Суспільно-політичні твори Андрея Шептицького) // Галичина. – 1998. – № 2. – С.73-92.
115. Митрополит Андрей Шептицький: Життя і діяльність: Документи і матеріали 1889 – 1944. – Львів, 1999. – Т.2: Церква і суспільне питання. Кн.2: Листування. – С.571-1096.
116. Михайленко М. Росія й Україна: З приводу теперішньої світової війни / Партія українських соціалістів-революціонерів. – Б.м., 1915. – 50 с.
117. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник у 2 ч. / За ред. В.Ф.Панібудьласка. – К: Вища школа, 1997. – Ч.1. – 583 с.
118. Парвус. На оборону демократії – проти царизму! – Українська Соціалдемократія. – Б.м: Друкарня СВУ, 1914. – Вип.1. – 32 с.
119. Петлюра С.В. Народе Український: вибрані статті, листи, документи. – Харків: Лівий берег, 1992. – 152 с.
120. Резолюції П Всеукраїнського студентського з'їзду 1913 року // Визвольний шлях. – 1984. – Ч.1. – С.74-75.
121. Самостійна Україна Р.У.П. – Вещляр: В-ння СВУ, 1917, – 44 с.
122. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали / Упоряд. Т.Гунчак і Р.Сольчаник. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т.1. – 512 с.
123. Холмщина. – Львів: Видання СВУ, 1915. – 32 с.
124. Цегельський Л. З чого виникла війна та що вона нам може принести // З великого часу. Український альманах. – Київ – Львів – Відень, 1921. – С.14-22.

125. Цегельський Л. Самостійна Україна. – Відень, 1915. – 40 с.
126. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe von Theophil Hornykiewicz. – Philadelphia, Pa., U.S.A., 1966. – Band I. – 450 s.
127. Oświata i szkolnictwo w Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1929. – 142 s.

Мемуари

128. Баран С. Австрійські українці на військовій еміграції у Відні // Ілюстрований народний календар товариства “Просвіта” з термінарком на преступний рік 1916. – С.164-175.
129. Галуцинський М. З українськими Січовими Стрільцями. Спомини з рр. 1914 – 1915. – Львів, 1934. – 216 с.
130. Генерал Мирон Тарнавський. Спогади. – Львів, 1992. – 126 с.
131. Голубець М. Рік грози і надій 1914. – Львів, 1934. – 128 с.
132. Деникин А.И. Очерки русской смуты // Вопросы истории. – 1990. – №8. – С.76-101.
133. Донцов Д. Рік 1918, Київ. – Торонто: Гомін України, 1954. – 128 с.
134. Дорошенко В. Людина чину (слів кілька про Андрія Жука) // Календар-альманах Дніпро на рік 1939. – Львів, 1938. – С.127-130.
135. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1920). – Мюнхен: Українське в-во, 1969. – 544 с.
136. Жук А. До історії української політичної думки перед світовою війною // Визволення. – Відень; Прага, 1923. – Ч.2; 3. – С.30-43; 31-40.
137. Жук А. Зі споминів про проф. С.Смаль-Стоцького // Літопис Червоної Калини. – 1938. – Ч.10. – С.2-3.
138. Жук А. Перша партійна конференція РУП // Календар-альманах Дніпро на преступний 1936 рік. – Львів, 1935. – С.96-101.
139. Жук А. Революційна Українська Партія (РУП). З приводу 40-ліття заснування // Календар-альманах Дніпро на рік 1940. – Львів, 1940. – С.48-50.
140. Жук А. Союз визволення України // Пам’яткова книжка Союзу Визволення України і календар на 1917 рік. – Відень: Накладом СВУ, 1917. – С.366-384.
141. Жук А. Як дійшло до заснування "Союзу визволення України" // Календар-альманах Дніпро на рік 1935. – Львів, 1935. – С.103-117.
142. Жук Ю. Спогади про батька // Політика і час. – 1994. – №4. – С.59-63.
143. Залізник М. Вчора й сьогодні (З нагоди 70-ліття доктора Костя Левицького) // Нові шляхи. – 1929. – №7. – С.120-133.
144. Залізник М. Українська армія й генерал Станислав Шептицький (З тайн світової війни і нашої політики) // Неділя. – Львів. – 1928. – Ч.15. – 9 грудня. – С.3-5.
145. Кобець О. Записки полоненого (Пригоди і вражіння учасника першої світової війни). – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1959. – 416 с.

146. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів (1897-1906). Українська студентська громада в Харкові і Революційна Українська партія. – Торонто: Срібна сурма, 1972. – 224 с.
147. Кочубей Н. Дещо з минулого (зі споминів про московську окупацію Галичини) // Дзвони. – 1935. – Ч.12. – С.577-583.
148. Крип'якевич І. Сотник Дмитро Вітовський на Волині // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Ч.2. – С.7-11.
149. Крип'якевич І. УСС у Володимирі 1916-1917 рр. // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Ч.5. – С.18-21.
150. Куровський В. На окупованих німцями землях Холмщини, Підляшшя й Полісся (Із споминів синьожупанника) // Календар-альманах Дніпро на звичайний рік 1931. – Львів, 1931. – С.81-86.
151. Магміт Б. [Федорців Ф.] Сучасні українські політики. Півсонний маєстат // Шляхи. – 1917. – Ч.1-2. – Січень-лютий. – С.109-115.
152. Маковський В. Талергоф (спогади і документи). – Львів, 1934. – 260 с.
153. Макух І. На народній службі: Спогади. – К.: Основні цінності, 2001. – 572с.
154. Німчук І. Українська політична еміграція до світової війни //Визволення. – Відень; Прага, 1923. – Ч.1. – С.23-28.
155. Німчук І. Українська політична еміграція у Відні в часі світової війни. Придніпрянська еміграція // Визволення. – 1923. – Ч.2. – С.24-29.
156. Оляничин Д. Спогади про культурно-освітню працю на Підляшші, Поліссі й Волині в 1917 р. // Літопис Червоної Калини. – 1937. – Ч.1; 2. – С.12-15; 15-19.
157. Попович О. Відродження Буковини. Спомини. – Львів: Червона калина, 1933. – 120 с.
158. Родзянко М.В. Крушение империи. – Харьков: Интербук, 1990. – 264 с.
159. Романків І. Культурно-освітня праця УСС на Волині // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч.3. – С.3-12.
160. Сімович В. Союз визволення (з приводу чвертьстоліття заснови) // Календар-альманах Дніпро. – Львів, 1939. – С.51-57.
161. Скоропис-Йолтуховський О. “Мої злочини” // Хліборобська Україна. – Відень, 1920-1921. – Кн.2. – Зб. II,III,IV. – С.191-237.
162. Темницький В. Загальна Українська Рада // З великого часу. Український альманах. – Київ – Львів – Відень, 1921. – С.356-364.
163. Чернецький А. Спомини з мого життя. – К.: Основні цінності, 2001. – 168с.

Періодичні видання

164. Вістник Союзу визволення України. – Відень, 1914 – 1917.
165. Вістник політики, літератури і життя. – Відень, 1918.
166. Вперед. – Львів, 1913.
167. Діло. – Львів-Відень, 1914 – 1918.

168. Запорожець. Календар для народу на рік звичайний 1921. – Коломия, 1920.
169. Ілюстрований народний календар товариства “Просвіта” з термінарком на преступний рік 1916. – Львів, 1915.
170. Літопис Червоної Калини. – Львів, 1929 – 1939.
171. Календар-альманах Дніпро. – Львів, 1923 – 1940.
172. Календар “Червоної Калини”. – Жовква, 1922 – 1931.
173. Календар Українського Національного Союзу на 1915 рік. – Джерзи-Сіти, 1914.
174. Наш голос. – 1910.
175. Нове слово. – Львів, 1915.
176. Праця. – Львів, 1910.
177. Робітничий прапор. – Софія, 1915.
178. Свобода. – Відень, 1915 – 1917.
179. Шляхи. – Львів, 1915 – 1918.
180. Українське слово. – Львів, 1915 – 1917.
181. Kultura polski. – Krakow, 1918.
182. Slowo Polskie. – Lwow, 1915.
183. Vorwärts, 1914.

Монографії і статті

184. Адамович С. Ідея соборності України в діяльності Союзу визволення України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Національна академія наук України, ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича. – Вип.6. – Львів, 2000. – С.120-126.
185. Адамович С., Дерев'янюк С. Союз визволення України і Дмитро Донцов // Українознавчі студії. – 2001. – №2. – С.241-247.
186. Адамович С. Діяльність Союзу визволення України у справі захисту населення Галичини і Буковини в умовах Першої світової війни // Інтелігенція і влада: Зб. наук. праць. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип.1(2). – Ч.1. – С.9-14.
187. Адамович С. Співпраця Союзу визволення України з українськими громадсько-політичними організаціями і партіями Галичини // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 1999. – Вип.2. – С.46-50.
188. Айрапетов А.Г. Историческая судьба Австро-Венгрии // Вопросы истории. – 1999. – №1. – С.137-144.
189. Андрусак М. Нариси з історії галицького москвофільства. – Львів, 1935. – 78 с.
190. Андрухів І. Кость Левицький: сторінки життя. – Івано-Франківськ, 1995. – 64 с.
191. Бахтуріна А.В. Восточная Галиция в политике Российской империи в годы I мировой войны. – М., 2001. – 239 с.
192. Бедрій А. Світоглядково-ідейна біографія Д.Донцова до 1913 року // Визвольний шлях. – 1983. – №12. – С.1415-1430.

193. Бернадський Б. Володимир-Волинський у роки Першої світової війни // Минуле і сучасне Волині. Олександр Цинкаловський і край: Зб. наук. праць ВДУ. – Луцьк: Волин. держ. ун-т ім. Л.Українки, 1998. – С.85-87.
194. Бернадський Б.В. Волинь у роки Першої світової війни: Автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01 / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 1999. – 19 с.
195. Бойко О.Д. Історія України. – К.: Академія, 1999. – 568 с.
196. Бочковський О.І. Балянс української справи після війни та революції // Календар-альманах Дніпро на 1928 рік. – Львів, 1927. – С.30-40.
197. Будзиновський В. Ішли діди на муки. (Введення в історію України). – Львів, 1925. – 82 с.
198. Буковина: Історичний нарис / Відп. ред. В.М.Ботушанський. – Чернівці, 1998. – 416 с.
199. Буковина: її минуле і сучасне / ред. Д.Квітковський, Т.Бриндзана, А.Жуковський. – Париж – Філадельфія – Дітройт, 1956. – 965 с.
200. Вдовиченко Д.И. Енвер-паша // Вопросы истории. – 1997. – №8. – С.42-56.
201. Веденєв Д., Будков Д. Інформаційно-пропагандистська діяльність “Союзу Визволення України” за кордоном (1914-1918 рр.) // Розбудова держави. – 1996. – №9. – С.52-54.
202. Велика історія України: У 2 т. / Передмова І.П.Крип'якевича, ізладив М.Голубець. – К.: Глобус, 1993 – Т.ІІ. – 400 с.
203. Великочий В. Гаврилів Б. Дмитро Вітовський (1887 – 1919 рр.). Документальний нарис. – Коломия: Вік, 1997. – 76 с.
204. Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр.: У 2 т. – Жовква: Місіонер, 1998. – Т.1. – 524 с.
205. Ветров І. Україна в експансіоністських планах Німеччини під час Першої світової війни // Історія в школі. – 1998. – №5-6. – С.19-23.
206. Висоцький О.Ю. Діяльність Української соціал-демократичної робітничої партії та Української партії соціалістів-революціонерів у 1900 – 1920 рр.: історико-порівняльний аспект: Автореф. дис... канд. істор. наук: 07. 00. 01 / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2000. – 18с.
207. Власова О. Державотворча діяльність Костя Левицького // Галичина. – 2001. – №5-6. – С.226-230.
208. Водотика С.Г., Кондрашов В.Ф. О.Ю.Гермайзе // УІЖ. – 1992. – №12. – С.80-90.
209. Возняк М. Українська державність. – Відень, 1918. – 152 с.
210. Врублевська В.Б. Науково-практична конференція "Симон Наріжний та українська еміграція 20-30-х рр. ХХ ст. у Празі" // Український історичний журнал. – 1999. – №4. – С.156-159.
211. Гайдучок С. Зв'язки галицьких Соколів з наддніпрянцями перед війною // Літопис Червоної калини. – 1937. – Ч.7-8. – С.21-24.

212. Гасратян М.А., Орешкова С.Ф., Петросян Ю.А. Очерки истории Турции. – М.: Наука, 1983. – 296 с.
213. Гей, там на горі “Січ” іде!.. Пропам’ятна книга “Січей” / Зібрав й упорядкував П.Трильовський. – К.: Віпол, 1993. – 432 с.
214. Гелей С., Прокіп А. Михайло Галушинський – перший командант легіону Українських Січових стрільців // Михайло Галушинський – Лицар обов’язку і чину. Матеріали наук. конференції, присвяченої 120 річниці від дня народження Михайла Галушинського і 90 річниці відкриття Рогатинської гімназії ім. Володимира Великого. – Львів – Рогатин, 1999. – С.29-42.
215. Герасименко М., Дудикевич Б. Боротьба трудящих Західної України за возз’єднання з Радянською Україною. – К.: Державне в-во політ. л-ри УРСР, 1960. – 226 с.
216. Гладка Г., Кугутяк М., Москалюк М., Хруслов Б. У боротьбі за церкву, націю й державу // Галичина. – 1998. – №2. – С.67-72.
217. Гладка Г. Державотворча концепція митрополита Андрея Шептицького в період Першої світової війни // Нова політика. – 1999. – №2. – С.56-59.
218. Головченко В. “Росія взагалі не лишила нам свободи вибору...” (До історії української суспільно-політичної думки напередодні Першої світової війни) // Розбудова держави. – 1995. – №11. – С.45-52.
219. Головченко В. Воронова Т. Між Сциллою і Харибдою: політичний портрет Льва Юркевича // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – 1998. – Т.7. – С.3-19.
220. Головченко В. Політичний портрет Мар’яна Меленевського // Київська старовина. – 2000. – №4. – С.96-110.
221. Голуб А.І. Європейські обрії української соціал-демократії (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.). – Дніпропетровськ, 1998. – 156 с.
222. Горелов М. Передвісники незалежної України. Історичні розвідки. – К.: Рада, 1996. – 156 с.
223. Горелов М.Е. Дмитро Донцов: штрихи до політичного портрета // УІЖ. – 1994. – №5. – С.78-85.
224. Горний М. Трагедія Холмщини та Підляшшя у Першій світовій війні // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча. (Чернівці, 22-24 верес. 1998 р.). – Чернівці: Рута, 2000. – С.171-179.
225. Грицак Я.Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
226. Грушевський М.С. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. – К.: Либідь, 1992. – 46 с.
227. Дейвіс Н. Європа: Історія. – К.: Основи, 2000. – 1464 с.
228. Добржанський О.В. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.: Автореф. дис... д-ра. істор. наук: 07.00.01 / Чернівецький національний ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 1999. – 36 с.

229. Добржанський О.В. Українські депутати австрійського парламенту та місцевих сеймів в роки Першої світової війни // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча. (Чернівці, 22-24 верес. 1998 р.). – Чернівці: Рута, 2000. – С.42-46.
230. Добржанський О.В. Українські народовські партії на Буковині // Вісник центру буковинознавства. Серія історична. – Чернівці, 1993. – Вип.1. – С.130-142.
231. Дорошенко В. Українство в Росії. Новійші часи. – Відень: Накладом Союзу визволення України, 1916. – 116 с.
232. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни. – Прага, 1936. – 99 с.
233. Дорошенко Д. Історія України 1917 – 1923 рр.: У 2 т. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – Т.1. – 464 с.
234. Доценко О. Невідома сторінка з легенди про Українських Січових Стрільців // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1934 рік. – Львів, 1934. – С.44-51.
235. “Дранг нах Остен” и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871 – 1918 гг. / Отв. ред. В.К.Волков. – М.: Наука, 1977. – 320 с.
236. Дубрівний П. Союз визволення України в 1914 – 1918 рр. // Наукові записки. – Мюнхен: Укр. технічно-господарський ін-т, 1968. – Т.XV. – С.76-87.
237. Думін О. Історія українських січових стрільців // Дзвін. – 1991. – № 11 – С.121-127.
238. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократична партія (1899 – 1918). – Івано-Франківськ, 1997. – 104 с.
239. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899-1918). – Вид.2-е, доп. – К.: Основні цінності, 2000. – 168 с.
240. Жерноклеєв О. УСДП Галичини та утворення ЗУНР // Міжнародна наукова конференція присвячена 75-річчю Західно-Української народної республіки. 1-3 листопада 1993 р. Матеріали / Відп. ред. О.Карпенко. – Івано-Франківськ, 1993. – С.18-19.
241. За волю України. Історичний збірник УСС. – Нью-Йорк: В-ння Головної управи братства українських січових стрільців, 1967. – 608 с.
242. Забаревський М. В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу. – Відень, 1925. – 51 с.
243. Заброварний Б., Бернадський Б. Роль Українських Січових Стрільців у культурно-освітньому відродженні на Волині в роки Першої світової війни // Минуле і сучасне Волині. Олександр Цинкаловський і край: Зб. наук. праць ВДУ. – Луцьк: Волин. держ. ун-т ім. Л.Українки, 1998. – С.212-213.
244. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К.: Основи, 1993. – 126 с.
245. Заклинський М. Дмитро Вітовський. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1967.–128 с.

246. Земан З., Шарлау В. Парвус – купец революції. – Нью-Йорк: Телекс, 1991. – 336 с.
247. Исламов Т.М. Австро-Венгрия в первой мировой войне. Крах империи // Новая и новейшая история. – 2001. – №5. – С.14-46.
248. История внешней политики России. Конец XIX – начало XX века. (От русско-французского союза до Октябрьской революции). – М.: Международные отношения, 1997. – 672 с.
249. История первой мировой войны 1914 – 1918: В 2 т. / Под. ред. И.И.Фостунова. – М.: Наука, 1975. – Т.1 – 448 с.
250. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – К.: Наукова думка, 1978. – Т.4. – 531 с.
251. Ілюшина Л.І., Кормич А.І. Тактика більшовиків щодо УСДРП і “Спілки” // Наукові праці з питань політичної історії. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. – К.: Либідь, 1991. – Вип.169. – С.124-129.
252. Історичні передумови возз'єднання українських земель / Ф.І.Стеблій, Я.Д.Ісаєвич, С.А.Макарчук та ін.; Відп. ред. Ф.І.Стеблій. – К.: Наукова думка, 1989. – 400 с.
253. Історія України / В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань, О.І.Гуржій та ін.; За. ред. В.А.Смоля. – К.: Альтернативи, 1997. – 424 с.
254. Історія України / Кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – 488 с.
255. Історія України: нове бачення: У 2 ч. / О.І.Гуржій, Я.Д.Ісаєвич, М.Ф.Котляр та ін.; За. ред. В.А.Смоля. – К.: Україна, 1995. – Т.1. – 350 с.
256. Каліщук О.М. Представники галицької інтелігенції на Волині в роки Першої світової війни // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2000. – №3. – С.74-79.
257. Калмакан І.К., Бриндак О.Б. Виникнення та еволюція національної партійної системи в Україні в XX столітті: Дослідження. – Одеса: Астропринт, 1997. – 192 с.
258. Каменецький І. Німецька політика супроти України в 1918 р. та її історична генеза // Український історик. – 1968. – №4. – С.5-18.
259. Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 1998. – 350 с.
260. Карпенко О.Ю. Імперіалістична інтервенція на Україні 1918 – 1920. – Львів: В-во Львівського ун-ту, 1964. – 256 с.
261. Качмар Л.С. Наддніпрянська політична еміграція в Галичині 1900-1914 рр.: Автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01 / Львівський держ. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 1997. – 19 с.
262. Клопова М.Е. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне первой мировой войны (К постановке вопроса) // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – 1999. – №3. – С.36-47.
263. Ковальчук В.Б. Ідея державності та національної незалежності у діяльності українських партій Східної Галичини кін. XIX – поч. XX ст.: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Львівський держ. ун-т ім. І.Франка. – Львів, 1996. – 22 с.

264. Колісник В. Український рух в Австро-Угорщині // Історія України. – 2001. – № 41. – С.6-8.
265. Компанієць І.І. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917 – 1920 рр.). – К.: В-во АН Української РСР, 1957. – 112 с.
266. Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини і Закарпаття на початку ХХ ст. (1900-1919 рр.). – К.: Вид-во АН Української РСР, – 1960. – 360 с.
267. Корольов Б.І., Михальський І.С. “Союз визволення України (1914 – 1918 рр.)”. До історії створення та діяльності. – Луганськ: Луганський ін-т післядипломної освіти, 1996. – 44 с.
268. Костів К. Пресові агентури, організації та школи // Животко А. Історія української преси. – Мюнхен: Укр. Технічно-Господарський ін-т, 1989 – 1990. – 334 с.
269. Кравець М. Проблема Холмщини й Підляшшя напередодні й під час першої світової війни // Польсько-українські студії. – Ч.1. – Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції, Кам’янець-Подільський, 29-31 травня 1992 р. – К.: Либідь, 1993. – С.183-186.
270. Кравець М.М. Масові робітничі виступи у Східній Галичині на початку ХХ ст. (1901-1914 рр.) // З історії західноукраїнських земель. – К.: В-во АН УРСР, 1960. – Вип.5. – С.113-136.
271. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К.: Основи, 1997. – 423 с.
272. Кравчук М.В. Українські Січові Стрільці. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 40 с.
273. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918-1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. – К.: В-во УАДУ, 1998. – 304 с.
274. Круглашов А. Проблеми післявоєнного устрою в громадській думці українців Галичини і Буковини (1914-1918 рр.) // Питання історії Великої війни 1914-1918 рр.: Зб. наук. ст. – Чернівці, 1995. – С.19-24.
275. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
276. Кулинич І.М. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900-1914 рр.) – К.: В-во АН УРСР, 1963. – 216 с.
277. Кураєв О. Австро-українські взаємини першої чверті ХХ століття в австрійській періодиці // Пам’ять століть. – 2001. – №5. – С.93-103.
278. Курас А.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К., 1978. – 315 с.
279. Лаба В. Митрополит Андрей Шептицький: його життя і заслуги. – Люблін, 1990. – 64 с.
280. Лавров Ю. Біля витоків Союзу Визволення України // Історія України. – 1996. – №2. – С.5-8.
281. Лавров Ю.П. Початок діяльності Союзу Визволення України // Український історичний журнал. – 1998. – №4; №5. – С.17-32; 3-16.

282. Лавров Ю.П. Про ідейні й організаційні засади Союзу визволення України // Український історичний журнал. – 1996. – №6. – С.79-90.
283. Лазарович М. Зародження Українського стрілецького руху в Галичині: причини і наслідки // Розбудова держави. – 1996. – №3. – С.53-58.
284. Лазарович М. Місце стрілецької ідеології в листопадовій національно-демократичній революції // Міжнародна наукова конференція присвячена 75-річчю Західно-Української народної республіки 1-3 листопада 1993 р. Матеріали. – Івано-Франківськ, 1993. – С.11-13.
285. Лазарович М.В. Українське січове стрілецтво: формування, ідея, чин: Автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01 / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 1996. – 24 с.
286. Лазарович М. Формування національно-державницької ідеології Легіону УСС (1914-1917 рр.) // Мандрівець. – 1998. – №1. – С.30-39.
287. Левенець Ю.А. Ліворадикальні партії в Україні напередодні Жовтневого перевороту // Український історичний журнал. – 1992. – №3. – С.23-31.
288. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914 – 1918 рр. з ілюстраціями на підставі споминів і документів. – Львів, 1928-1929. – Ч.1-2. – 496 с.
289. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т.1. – 554 с.; т.2. – 573 с.
290. Литвин М.Р., Науменко К.Е. Історія галицького стрілецтва. – Львів: Каменярь, 1991. – 200 с.
291. Лозинський М. Галичина в рр. 1918 – 1920. – Нью-Йорк: Червона Калина, 1970. – 228 с.
292. Лось Ф.Є. Україна в роки столипінської реакції // Нариси з історії України. – 1944. – XI вип. – 140 с.
293. Маєвський О. Сезонна еміграція селян як фактор вироблення політичної концепції і орієнтації українських партій в Галичині на початку 20-го століття // Четвертий міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч.2. – Одеса – Київ – Львів, 1999. – С.193-199.
294. Мазур О.Я. Східна Галичина у роки першої світової війни (1914-1918): Автореф. дис... канд. істор. наук: 20.02.22 / Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України – Львів, 1997. – 24 с.
295. Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни // Львів. Історичні нариси / Упор. Я.Ісаєвич, Ф.Стеблій, М.Литвин. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1996. – С.304-324.
296. Макаруч С.А. Етносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов: Вища школа, 1983. – 256 с.
297. Макаруч С.А. Українська республіка галичан. Нариси про ЗУНР. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
298. Маланчук В. Історія одної зради. – Львів: Книжково-журнальне в-во, 1958. – 72 с.

299. Марк фон Хаген. Держава, нація та національна свідомість: російсько-українські відносини в першій половині ХХ ст. // Український історичний журнал. – 1998. – №1. – С.122-131.
300. Марчук В.В. Греко-католицька Церква у 1914 – 1923 рр. // Український історичний журнал. – 2000. – №6. – С.16-28.
301. Мейс Д. Соціалістичні моделі української державності // Політична думка. – 1996. – №1. – С.92-105.
302. Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи /1865 – 1944 рр. / За ред. Заборовського Я. Ю. – Львів – Івано-Франківськ, 1995. – 176с.
303. Михайлівський Т. У 55-річчя формації українських січових стрільців (УСССтрільці й генерал Станислав Шептицький) // Календар Нового шляху на 1970 рік. – Вінніпег – Манітоба: Новий шлях, 1969. – С.123-126.
304. Михальський І.С. Український національно-визвольний рух і розвиток ідеї української державності в роки Першої світової війни 1914-лютий 1917 рр.: Автореф. дис... канд. істор. наук.: 07.00.01 / Київський національний університет ім. Т.Шевченка. – К., 1995. – 26 с.
305. Мичка В., Стецьків А. “Союз визволення України”: погляд з висоти часу // Республіканець. – 1994. – №1. – С.36-38.
306. Мірчук П. Перший листопад. – Торонто: Ліга визволення України, 1958. – 64 с.
307. Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914-1915 роках // Галичина. – 2001. – №7. – С.149-153.
308. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917 – 1918. Репринт. вид. – Львів: Каменяр, 1994. – 571 с.
309. Мороз В. До і після пострілу в Сараєві // Україна. – 1992. – №8. – С.9-11.
310. Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – К.: Укр. письменник, 1994. – 413 с.
311. Назарук В. Михайло Грушевський і Холмщина та Підляшшя // *Warszawskie zeszyty ukraïnozawcze / pod redakcja Stefana Kozaka.* – Warszawa, 1994. – 2. – S.43-54.
312. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Ч.1. – Прага, 1942. – 366 с.
313. Осечинський В.К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. – Львів: Книжково-журнальне в-во, 1954. – 188 с.
314. Осечинський В.К. Українські буржуазні націоналісти Галичини на службі Австро-німецького імперіалізму в період першої світової війни // Доповіді та повідомлення. – Львів.: В-во ЛДУ, 1949. – С.9-12.
315. Павко А. Між романтизмом і реалізмом (З історії Української партії соціалістів-революціонерів) // Пам'ять століть. – 2000. – №4. – С.71-80.
316. Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918 – 1919 років // Україна модерна. – Львів: Ін-т істор. дослідж. Львів. націон. ун-ту ім. І.Франка, 2000. – Ч.4-5. – С.187-245.

317. Патер І. Андрій Жук // Українські кооператори. Історичні нариси. Книга 1. – Львів, 1999. – С.281-294.
318. Патер І. Визначальна ідея СВУ (за матеріалами “Вісника Союзу визволення України”) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1995. – Вип.2. – С.187-200.
319. Патер І. Галичина і галичани в діяльності Союзу визволення України // Збірник праць і матеріалів на пошану Лариси Іванівни Крушельницької. – Львів, 1998. – С.153-168.
320. Патер І. Загальна українська рада: проблема консолідації національно-демократичних сил // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2000. – Вип. 7. – С.256-259.
321. Патер І. Наддніпрянська політична еміграція у Львові початку ХХ століття // Львів. Історичні нариси / Відп. ред. Я.Д.Ісаєвич. – Львів, 1996. – С.291-303.
322. Патер І. Союз визволення України і формування національних військових частин // Галичина. – 2001. – №5-6. – С.169-173.
323. Патер І. Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914-1918 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1997. – Вип. 3-4. – С.140-162.
324. Патер І. Союз визволення України: заснування, політична платформа та орієнтація // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип.34. – С.331-340.
325. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2000. – 346 с.
326. Патер І.Г. Союз визволення України: проблеми соборності і державності: Автореф. дис... д-ра істор. наук: 07.00.01 / Чернівецький національний ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2000. – 34 с.
327. Патер І. Союз визволення України: самостійність і соборність // Українська періодика: історія і сучасність / Доповіді та повідомлення третьої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 22-23 грудня 1995 р. – Львів, 1995. – С.157-161.
328. Патер І.Г. Культурно-освітній рух на Волині, Холмщині, Підляшші в часі Першої світової війни // Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики. Доповіді та повідомлення. Міжнародна наукова конференція 25-26 серпня 1995 р. – Львів: ЛНБ ім. В.Стефаніка НАНУ, 1996. – С.217-235.
329. Патер І.Г. СВУ і національне відродження на Волині та Поліссі (1915 – 1918 рр.) // Минуле та сучасне Волині. Олександр Цинкаловський і край. Збірник наук. праць ВДУ. – Луцьк: Волин. держ. ун-т ім. Л.Українки, 1998. – С.226-228.
330. Петрова В. Українські політичні діячі Галичини та їх ставлення до Австро-Угорщини і Росії напередодні I світової війни // Львівський історичний музей “Наукові записки”. – 1995. – Вип.4. – Ч.2. – С.26-38.

331. Попик С. Українці в Австрії 1914 – 1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. – Київ – Чернівці, 1999.– 236 с.
332. Портнов А. Ленін і більшовизм в українській політичній думці першої половини ХХ ст. // Сучасність. – 2000. – №1. – С.68-78.
333. Потульницький В.А. Політична доктрина В.Липинського // Український історичний журнал. – 1992. – №9. – С.37-45.
334. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип.34. – С.317-330.
335. Расевич В. Засади політичної незалежності України у програмі Української національно-демократичної партії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2000. – Вип. 7. – С.229-242.
336. Реєнт О. Світова війна і загострення суспільної кризи в Україні // Історія в школі. – 1998. – №5-6. – С.15-18.
337. Ремер К., Бах П. Політика німецького імперіалізму щодо України в першій світовій війні // Український історичний журнал. – 1968. – №8. – С.17-26.
338. Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк: Червона калина, 1956. – 360 с.
339. Роздольський Р. До історії “Союзу визволення України” // Український самостійник. – 1969. – Ч.138-140, 142. – С.31-40; 29-42; 32-39; 32-38.
340. Рубинштейн Е.И. Крушение Австро-Венгерской монархии. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 428 с.
341. Савчук Б.П. Волинська “Просвіта”. – Рівне: Ліста, 1995. – 149 с.
342. Садовський В. Шляхи української революції // Календар-альманах Дніпро на 1928 рік. – Львів, 1927. – С.13-26.
343. Сварник Г. Кілька штрихів до ідейної біографії Дмитра Донцова // Україна модерна. – 1996. – №1. – С.150-156.
344. Середа О. Англійські зв'язки львівських українців напередодні Першої світової війни // Львів: місто, суспільство, культура. Т.3. – Спецвипуск Вісника Львівського ун-ту. – Львів, 1999. – С.431-452.
345. Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження. Ч.1. Українська таборова періодика часів Першої світової війни. – К.: Досл. центр іст. укр. преси. – 2000. – 202 с.
346. Сидоренко О., Сидоренко Н. Культурно-освітня та національно-освідомлююча діяльність Союзу визволення України // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч.2. – Одеса; Київ; Львів, 1999. – С.218-222.
347. Сідак В.С. Діяльність спецслужб Австро-Угорщини й Німеччини на українських землях Російської імперії (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) // Український історичний журнал. – 1997. – №6. – С.45-58.
348. Смаль-Стоцький Р. Початок віднови Української держави // Золоті роковини. Календар-альманах Українського Народного Союзу на 1967 рік. – Джерсі-Сіті; Нью-Йорк, 1967. – С.88-96.

349. Сніцарчук Л.В. Сторінки творчого життя Андрія Жука // Зб. пр. Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1996 – 1997. – Вип. 3-4. – С.400-410.
350. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. – Нью-Йорк – Торонто: Trident International, Inc, 1974. – 420 с.
351. Союз Визволення України 1914 – 1918. – Відень – Нью-Йорк, Н. ст.: Червона калина, 1979. – 200 с.
352. Стахів М. Як провадилася світова війна? Історія світової війни в рр. 1914-1918. 2 ч. – Яворів, 1931. – 40 с.
353. Субтельний О. Україна: Історія. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.
354. Сухий О. Галичина між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – поч. XX ст. – Львів: В-во Львів. ун-ту, 1997. – 201 с.
355. Телешун С.О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX століття. – К., 1996. – 130 с.
356. Теодорович И.М. Национальное возрождение и освободительное движение восточных славян империи Габсбургов (конец ХУІІІ – начало ХХ века) // Вопросы новой и новейшей истории стран Европы и Северной Америки: Сб. науч. тр. – К.: УМКВО, 1992. – С.3-22.
357. Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз (О.Дергачов кер. авт. колективу). – К.: Політична думка, 1996. – 448 с.
358. Українська Загальна Енциклопедія. Книга знання в 3 т. / За ред. І.Раковського. – Львів – Станиславів – Коломия: В-ння кооперативи “Рідна школа”. – 1933. – Т.3. – 1431 с.
359. Українська ідея. Історичний нарис / В.Ф. Солдатенко (керівник), В.П. Крижанівський, Ю.А. Левенець та ін. – К.: Наукова думка, 1995. – 132 с.
360. Феденко П. Український громадський рух у XX ст. – Подєбради, 1934. – 173 с.
361. Фісанов В. Буковинське і галицьке питання у міжнародних відносинах періоду першої світової війни // Вісник центру буковинознавства. Серія історична. – Чернівці, 1993. – Вип.1. – С.143-153.
362. Хміль І.С. Визначальна ідея національних сил України до жовтня 1917 року // Україна XX ст. Проблеми національного відродження: Зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1993. – С.50-73.
363. Цвенгрош Г. За вільну й незалежну Україну. Українське питання у Швейцарії періоду Першої світової війни // Дзвін. – 1992. – №3-4. – С.117-124.
364. Цьолнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Р.Дубасевич, Х.Назаркевич, А.Онишко, Н.Іванчук. – Львів: Літопис, 2001. – 712 с.
365. Чередниченко В. Націоналізм проти нації. – К., 1970. – 192 с.
366. Чернега П., Кучер В., Байраківський А. До причин розв’язання Першої світової війни // Історія в школі. – 1998. – №5-6. – С.5-9.
367. Черномаз Й.Ш. Українські політичні партії і перша світова війна // Вісник Харківського університету: №387: Історія України: вип.1. – 1996. – С.70-78.

368. Чугуєнко М. Полеміка навколо українського питання напередодні Першої світової війни та її історичне значення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Харків: Майдан, 1996. – Т.6. – С.13-28.
369. Чугуєнко М.В. Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова: Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.12 / Харківський держ. університет. – Харків, 1998. – 16 с.
370. Швагуляк М. Час надій, ілюзій та розчарувань. Німеччина в українській політичній думці (кінець ХІХ – перша половина ХХ століття) // Політика і час. – 1996. – №12. – С.59-70.
371. Шевченко В.Ф. В.І.Пристайко, Ю.І.Шаповал. Справа “Спілки визволення України”: невідомі документи і факти // Український історичний журнал. – 1997. – №2. – С.130-132.
372. Шишко О.Г. Ідея державності в програмних та теоретичних документах українських політичних партій та організацій: 1900 – березень 1917 р.: Автореф. дис... канд. істор. наук: 07.00.01 / Одеський держ. ун-т ім. І.І.Мечнікова. – Одеса, 1998. – 17 с.
373. Юрченко О. Ліві з УСДРП // Вітчизна. – 1970. – №10. – С.160-171.
374. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у ХХ ст.: Курс лекцій. Навч. посібник. – К.: Либідь, 1996. – 416 с.
375. Ярославин С. [Сохоцький І.] Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918-1923 рр. – Філадельфія, 1956. – 184 с.
376. Ярошенко А.Д. В.І.Ленін і революційний рух на західноукраїнських землях. – Львів: Каменяр, 1969. – 167 с.
377. Яцкевич Є.А. З історії революційної боротьби трудящих Східної Галичини напередодні Великої Жовтневої Соціалістичної революції (1908-1917 роки) // З історії західноукраїнських земель. – К.: В-во АН УРСР, 1960. – Вип.4. – С.66-76.
378. Bihl W. Beiträge zur Ukraine-Politik Österreich-Ungarns 1918 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Band 14. Heft 4. – Wiesbaden, 1966. – S.51-62.
379. Bihl W. Einige aspekte der österreichisch – ungarisch Ruthenpolitik 1914 – 1918 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Band 14. Heft 4. – Wiesbaden, 1966. – S.539-550.
380. Bihl W. Österreich-Ungarn und der “Bund zur Befreiung der Ukraina” // Österreich und Europa. Festgabe für Huho Hantsch zum 70 Geburtstag. – Graz. – Wien. – Köln. – 1965. – S.505-526.
381. Bilas L.R. The intellectual Development of V.Lypyns'kyj: His World View and Political Activity before World War 1 // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – Vol.9. – №314. – P.263-286.
382. Encyclopedia of Ukraine / edited by D. Husar Struk. – Toronto – Buffalo – London, 1993. – Vol.5. – 886 p.
383. Fedyshyn O. The Germans and the Union for the Liberation of the Ukraine, 1914 – 1917 // Hunczak T. The Ukraine, 1917 – 1921: A Study in Revolution. – Harvard: Harvard Ukrainian Research Institute, 1977. – P.305-322.
384. Fischer F. Germany's Aims in the First World War. – New York, 1967.– 652 p.

Додаток

Видання Союзу визволення України (1914-1918 рр.)*

1. Антонович В. Хмельниччина в повісті Г.Сенкевича. – Відень, 1917. – 30 с.
2. Барвінський Б. Звідки пішло ім'я “Україна”? – Відень, 1916. – 16 с.
3. Богданович М. Білоруське відродження. – Відень, 1916. – 30 с.
4. Бочковський І. Фінляндія та фінляндське питання. – Відень, 1916. – 104 с.
5. Будзиновський В. Як Москва нищила Україну. На підставі старих українських пісень. – Відень, 1917. – 40 с.
6. “Великий льох” Тараса Шевченка. З передмовою і з поясненнями В.Сімовича. – Відень, 1915. – 37 с.
7. Відомости про російську Україну. – Царгород, 1915. – 23 с.
8. Возняк М. Наша рідна мова. – Відень, 1916. – 16 с.
9. Возняк М. Памяти Івана Франка. – Відень, 1917. – 96 с.
- 10.Глібов Л. Байки. – Фрайштадт, 1918. – 31 с.
- 11.Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1771 – 1880). – Відень, 1916. – 65 с.
- 12.Гнатюк В. Українська народня словесність (В справі записів українського етнографічного матеріалу). – Відень, 1917. – 48 с.
- 13.Грушевський М. Як жив український народ. Коротка історія України. – Царгород, 1915. – 107 с.
- 14.Грушевський М. Якої автономії і федерації хоче Україна. – Відень, 1917. – 22 с.
- 15.Дорошенко В. Півтораєста літ української політичної думки. – Відень, 1914. – 13 с.
- 16.Дорошенко В. У відповідь напасникам. – Відень, 1917. – 30 с.
- 17.Дорошенко В. Українство в Росії. Новіші часи. – Відень, 1917. – 116 с.
- 18.Заклинський Б. Що треба знати кождому Українцеві? – Відень, 1915. – 39 с.
- 19.Замфір К. Арборе. Україна і Румунія. – Бухарест, 1916. – 46 с.
- 20.Капельгородський М. Мої пісні. – Відень, 1918. – 36 с.
- 21.Кириленко О. Українці в Америці. – Відень, 1916. – 40 с.
- 22.Кобець О. В Тарасову ніч. – Відень, 1917. – 15 с.
- 23.Кобець О. З великих днів. – Відень, 1917. – 22 с.
- 24.Кобзарь Т.Шевченка. – Відень, 1915. – 158 с.
- 25.Кордуба М. Північно-західна Україна. – Відень, 1917. – 92 с.
- 26.Короленко В. Як упала царська влада (оповідане простим людям про події в Росії). – Відень, 1917. – 30 с.
- 27.Краснов Що тепер діється в Росії? – Відень, 1916. – 16 с.
- 28.Крип'якевич І. Українське військо. Короткий історичний нарис. Відень, 1916 – 22 с.

---

*Складено на основі повідомлень “Вістника Союзу визволення України”

29. Левицький В. Як живеться українському народови в Австрії. – Відень, 1915. – 29 с.
30. Левицький Є. Листи з Німеччини. – Відень, 1916. – 49 с.
31. Лозинський М. Галичина в життю України. – Відень, 1916. – 40 с.
32. Лозинський М. Іван Франко. – Відень, 1917. – 54 с.
33. Лозинський М. Михайло Павлик. Його життя і діяльність. – Відень, 1917. – 23 с.
34. Меленевский М., Скоропись-Иолтуховский А. Что же такое Союз освобождения Украины. – Стокгольм, 1917. – 11 с.
35. На переломі. Календар “Союза визволення України” на рік 1916. – Відень, 1915.
36. Назарук О. Слідами українських січових стрільців. – Відень, 1916. – 156 с.
37. Наша пісня. 10 пісень з нотами. – Відень, 1916.
38. Павлюк Н. Просвітній процес на селі. – Відень, 1917. – 31 с.
39. Руданський С. Веселі вірші. – Фрайштадт, 1918. – 31 с.
40. Сім пісень. Гостинець для українських вояків від СВУ. – Відень, 1915. – 16 с.
41. Сімович В. Короткий огляд української літератури. – Відень, 1915. – 32 с.
42. Січ. Календарь Союзу визволення України на рік 1915. – Відень, 1915.
43. Скоропис-Йолтуховський О. Значінне самостійної України для європейської рівноваги. – Відень, 1916. – 15 с.
44. Старосольський В. Національний і соціальний момент в українській історії. – Відень, 1915. – 15 с.
45. Стороженко О. Гумористичні оповідання. – Фрайштадт, 1918. – 31 с.
46. Темницький В. Українські січові стрільці. – Відень, 1915. – 40 с.
47. Томашівський С. Церковний бік української справи. – Відень, 1916. – 20 с.
48. Троцький М. Литовці. – Відень, 1917. – 19 с.
49. Троцький М. Як прийшло в Росії до революції. – Відень, 1917. – 35 с.
50. Україна, Росія, Туреччина. – Стамбул, 1915.
51. Українські колядки. – Відень, 1914. – 32 с.
52. Франко І. Моисей. – Вена, 1917.
53. Холмщина. – Львів, 1915. – 32 с.
54. Хома-Довський В. Україна і українці. – Загреб, 1916. – 72 с.
55. Хрушевски М. Прѣгледь на украинската история. – Софія, 1914. – 13 с.
56. Цегельський Л. З чого виникла війна, та що вона нам може принести. – Відень, 1915. – 15 с.
57. Цегельський Л. Русь-Україна, а Московщина-Росія. Коротка історія нашого народу й краю. – Відень, 1917. – 123 с.
58. Цегельський Л. Самостійна Україна. Звідки взялася і що значать назви “Русь” і “Україна” з картою України. – Відень, 1915. – 45 с.
59. Цехелски Л. Украинството нѣмска интрига ли у? Отговорь на русофилитѣ: Я. Романчук и д-ръ Н. Бобчевъ. Прѣводъ оть украинская рукопись. – Софія, 1915. – 111 с.
60. Цехелски Л. Не освободителка, а потисница на народитѣ (какъ Русия “освобождава” Украина). Издание на Съюза за освобождение на Украина. – Софія, 1914. – 45 с.

61. Чайковський А. Петро Конашевич Сагайдачний. Історичний нарис. Відень, 1917. – 21 с.
62. Чужинці про українську справу. Анкета СВУ. – Відень, 1917. – 18 с.
63. Шевченко Т. Три поеми (“Сон”, “Кавказ”, “Суботів”). – Фрайштадт, 1918. – 31 с.
64. Шишманов І. Роля України в болгарськiм відродженню. Вплив Шевченка на болгарських поетів передвизвольної доби. – Відень, 1916. – 14 с.
65. Boczkowski H. Ukrjina a ukrajinská otázka. – Прага, 1915. – 62 с.
66. Cehelsis L. Ukraina, sveriges bortglöm da bundsforvant. – Стокгольм, 1915. – 8 с.
67. Cleinow G. Das problem der Ukraina. – Wien, 1915. – 32 s.
68. Der Krieg, die Ukraina und die Balkanstaaten. – Wien, 1915. – 53 s.
69. Die Ukraine. Beiträge von Hofrat Aleksandr Barwinskyi, Prof. Paul Gremer, Dr. Eugen Lewicky, Dr. Falk Schupp. Kriegspolitische Einzelschriften. – Berlin, 1916. – 104 s.
70. Ein Ueberlich der Geschichte der Ukraina Von M. Gruschewskyj. – Wien, 1914. – 16 s.
71. Galizien. Informativer Veberblick über die nationale, wirtschaftliche, soziale und kulturelle Zustände des Landes. – Wien, 1916. – 40 s.
72. Hruschewskyj M. Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung. – Wien, 1915. – 52 s.
73. Puluj J. Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung. – Wien, 1915. – 41s.
74. Rudnizkyj S. L’Ucraina e gli Ucraini. – Рим, 1914. – 33 s.
75. Rudnycky S. Ukraina. Land und Volk. Eine gemeinfassliche Landeskunde. – Wien, 1916. – 416 s.
76. Rusia Taristă-a supritoa rea popoarelor. – Бухарест, 1914. – 32 s.
77. Trozkij M. Die ukrainische national-politische Bewegung. – Wien, 1917. – 31 s.

Сергій Адамович

**Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті
західноукраїнських земель (1914-1918 рр.).**

Літературний редактор   Адамович Г.М.

Підписано до друку 22.11.2003.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 8,60.
Тираж 300 прим.

А–28 Адамович С.

Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті
західноукраїнських земель (1914-1918 рр.). – Івано-Франківськ: Місто
НВ, 2003. – 148 с.

ISBN 966-8090-37-3

ББК 63.3 (4 Укр) 52